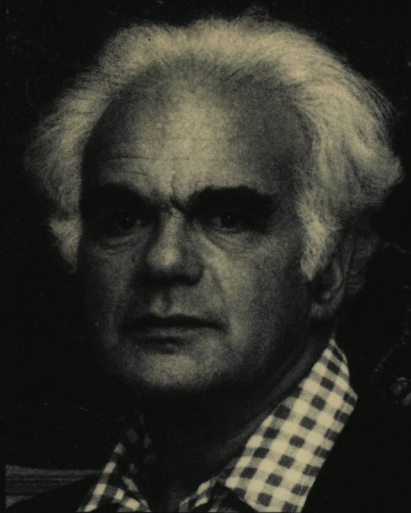

SAL
SANTEN
DE KORTSTE
WEG

Precies tien jaar geleden verscheen het eerste boek van Sal Santen: *Jullie is jodenfolk*. Voordien had Sal Santen wel altijd aan het schrijven geroken, maar zich er nooit definitief voor vrijgemaakt. Het kon ook moeilijk: Santen heeft zich te intens en actief met maatschappelijke en politieke problemen beziggehouden, zowel voor, tijdens als na de tweede wereldoorlog, vooral in de, trotskistische, vierde Internationale. Zijn boeken vormen het autobiografische portret van Santen. Wie ze na elkaar leest, ontdekt dat Santen ook in literair-technische en compositorische zin bezig is met een uitzonderlijk en op zichzelf staand genre. Deze roman is nooit af. Er komen steeds weer nieuwe aspecten, herinneringen, incidenten, im-

pulsen naar voren die om rangschikking vragen.

In *De kortste weg* voert Santen een nieuwe hoeksteen aan zijn autobiografische bouwwerk toe. Hij keert terug naar zijn vroegste jeugd, waarin hij eens in Amsterdam verdwaalde omdat hij juist de kortste weg probeerde te gaan. Ook in andere opzichten dwaalt en verdwaalt de hoofdfiguur. Het boek eindigt met het fragment 'Gezichtsveldonderzoek'. De verteller moet aan een nieuwe bril. Een wereld is ineengestort, de oorlog is voorbij, de herinneringen versperren het vroegere uitzicht. Alles is anders geworden. Het boek eindigt waar Santens schrijverschap begint.

* Het knappe van Santen is dat hij er met eenvoudige middelen in slaagt de sfeer van het verleden op een geloofwaardige manier vast te leggen. – Peter Hagtingius in *Propria Cures*

* Santen is een dichter zoals hij revolutionair was: hij heeft geen vrede met het haalbare. – J. F. Vogelaar in *De Groene*

ISBN 90 295 3771 X

GROTE
ABC

DE KORTSTE WEG

Grote ABC nr. 350

SAL
SANTEN
DE KORTSTE
WEG

VERHALEN

Uitgeverij De Arbeiderspers · Amsterdam

Copyright © 1979 Sal Santen, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van B.V. Uitgeverij De Arbeiderspers, Singel 262, Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from*

*B.V. Uitgeverij De Arbeiderspers,
Singel 262, Amsterdam.*

Omslag: Laurie Lipton
Omslagontwerp: Karina Meister
Druk: Tulp, Zwolle

ISBN 90 295 3771 X

Voor Pim en Engelen, lieve vrienden

Esst man von die boles,
moss man aach essen von die linsen.

H. Beem: *Jerôsche*

INHOUD

Brillenjood	
	11
Het schoolreisje	
	16
IJsvrij	
	24
De brief	
	33
Roken	
	37
Museumbezoek	
	44
Concertgebouw	
	51
Sigarebandjes	
	60
Gat in mijn knie	
	64
Vakantie	
	73
De slappe lach	
	80
Bij opa en opoe	
	87
Welk kind wil nou blind worden...	
	94
Ordebewaarder	
	97
De kortste weg	
	106

Het loterijtje	116
Botsing	126
Emigratie	133
Het stinkeltje	142
De steen der wijzen	151
De strohalm	157
Gezichtsveldonderzoek	168
Verklaring Joodse Uitdrukkingen	171

BRILLENJOOD

De planken waarop de kapokmatras in het smalle tweepersoonsbed rustte, pasten niet nauwkeurig op de beide zijlatten waarop zij steunden. Ze schoven mee met onze bewegingen en regelmatig viel er een met een klap op de grond, waardoor je uit je slaap opsprong of met je rug in een uitpuiling kwam te liggen en er nog meer latten omlaag tui-melden. Je moest er voortdurend rekening mee houden, je schrok je dood.

Ik boog me over Maurits heen om te luisteren of hij al sliep. Hij mocht niet weten dat ik wilde opstaan, anders zou hij het misschien verklikken, niet omdat hij een klikspaan was, maar je weet het nooit bij kleine kinderen. Als ik hem een halfje beloofde hield hij zijn mond wel; hij kon zich evenwel verspreken, en dat hadden ze meteen door.

Hij mocht ook niet denken dat ik tegen hem aan wilde gaan liggen, ofschoon het zalig was, de warmte van zijn lichaam tegen mijn buik; als hij het even voelde ging hij vechten. Het meest verbijsterde mij de vraag hoe het zo ver kon komen. Het scheen alsof wij naar elkaar toe werden gezogen en daar angst voor hadden, als wilden wij iets verbodens uit de weg gaan. Een tijdje ging het goed, dan ontbrandde het onherroepelijk weer, als een vuurtje dat ondergronds is blijven smeulen. 'Jij lokt het uit,' verweet hij mij, 'jij bent de pestkop.' Maurits de driftkop, Salie de pestkop.

Waarom? Die vraag pijnigde mij als er weer iets was gebeurd en mijn hart tekeering in mijn borst als een rammen-de stok op een trommel. Inverdrietig maakte het mij. Als kiespijn zeurde het in me dat ineens niemand meer van me hield, om me dan te herinneren wat Saartje had gezegd. Je hebt zulk mooi haar, ik wou dat ik jouw mooie ogen had, en meer van die gekke dingen. Mooie ogen. Ze zei het alleen

maar omdat ze lief voor me wilde zijn, omdat ze me niet in de steek wilde laten al stond ze aan de kant van vader en moeder allebei, net alsof ze ook een beetje de baas over me was, en hoe kon je daar nou tegenop? Vader vond me ook wel een aardige jongen, geloofde ik, met hem had ik geen moeite, behalve als hij kwaad was. Maar moeder? Waarom trok ze Maurits voor? Woedend was ik op haar, en als ze me wilde aanhalen duwde ik haar weg. 'Jij hebt een aardje naar je vaartje,' zei ze soms, 'Maurits heeft een oertje naar zijn moertje.' Wat was dat, een oertje?

Ik luisterde met mijn oor bij zijn gezicht of hij nu werkelijk in diepe slaap was, de adem uit zijn neusgaten jeukte tegen mijn wang. Hij pruttelde met zijn lippen huhu wn chhch. Als ik verstond wat hij in zijn droom zei wist ik een geheim van hem. Nog even wachten met lezen. Ik sloot mijn ogen en herinnerde me wat er die middag op straat was gebeurd.

'Heb je je lekker afgetrokken?' vroeg een buurjongen, die wel vaker over zulke dingen sprak. Verlegen had ik naar Maurits gekeken om te zien of hij het had gehoord. Zou hij weten wat aftrekken betekende? Of rukken, wat de jongens ook zeiden? En zou hij het zelf ook wel eens hebben gedaan? De herinnering wond me op, ik ging met mijn rug naar Maurits toe liggen en kriebelde mezelf tot een huivering mij overviel.

Zou dat hetzelfde gevoel zijn als grote mensen hadden wanneer ze het deden? Die deden zoveel verbodens waar ze alleen over spraken als de kinderen er niet bij waren.

Behoedzaam liet ik me uit bed rollen, liep op mijn tenen om het voeteneind heen naar het raam, waar ik misschien nog in mijn boek kon lezen, toen hoorde ik Saartje op de gang naar haar kamertje gaan. Straks kwam ze even bij ons om de hoek kijken. Ik haastte me naar bed, kroop voorzichtig onder de dekens en sloot mijn ogen.

Het schemerde al in de huiskamer van de poortwoning aan de Zonneweg, en nog steeds zat ik, mijn knieën opgetrokken, een wijsvinger in elk oor, te lezen in *Oehoehoe in de wildernis*.

‘Hoor je me niet?’ zei vader, ‘schei uit met lezen. Je ziet toch dat het bijna donker is?’

‘Mag het licht niet aan?’ smeekte ik. Het was juist zo spannend, altijd kwamen ze storen als je wangen gloeiden van je boek.

‘Er zit geen kwartje in de meter,’ kwam moeder tussenbeide. ‘Het is zonde om er nu al een in te gooien. We kunnen nog best een half uurtje wachten.’

‘Kan er dan geen cent in?’ zeurde ik. Dat deden ze ook als er geen kwartje in huis was, waarom nu dan niet?

‘Jij mag wel eens rekenen leren,’ mengde Saartje zich in het gesprek. ‘Weet je dan niet dat die cent net zo goed een kwartje kost?’

‘Ach kind,’ mopperde ik, maar toen bemoeide vader zich er weer mee.

‘Dat zou de vijfde cent zijn sinds de meter is gelicht. Straks komen ze van de elektra de stand opnemen. Weet je wat er gebeurt als we het geld niet meteen bijbetalen? De stroom wordt afgesneden en dan zitten we helemaal in het donker.’

Daartegen viel niets in te brengen. Het enige wat erop zat was, als ze even niet opletten weer mijn boek te pakken en dichterbij het raam te gaan zitten lezen, waar het licht van een straatlantaarn al vaag doorheen scheen.

Nu trok vader het boek uit mijn handen.

‘Wil je met alle geweld je ogen bederven?’

‘U hebt vroeger ook in het donker gelezen. Dat hebt u zelf verteld.’

Het was zo. Dan nam hij zijn boek mee naar bed en las bij een kaars tot middernacht.

‘En u hebt toch ook goeie ogen?’ zei ik triomfantelijk. ‘Veel beter zelfs dan andere mensen, want u moet de krant op een veel grotere afstand lezen.’

Nu nam Maurits het voor vader op, en stak zijn tong naar me uit.

‘Klein kindje,’ smaalde ik, ‘jij kan nog niet eens lezen. In de eerste klas zit-ie, in de eerste klas.’

Een jaar tevoren had ook ik in de eerste klas van de lagere school gezeten, bij juffrouw Van Dooren, een statige vrouw die hoog boven de kinderen uittorende, die nooit lachte zodat het verblijf in de klas iets onwezenlijks kreeg omdat we stil moesten zijn, onze armen over elkaar, de lippen oopengeperst omdat je dan braver scheen.

Heel anders werd het in de tweede, bij meester Koolman, een opgewekte jonge onderwijzer, die in elk van de kinderen belangstelde en mij eruit pikte omdat hij me graag mocht. Naar grootte liet hij ons in de banken zitten, de kleine kinderen vooraan, de grotere erachter.

En omdat ik een lange jongen was zat ik achter in de klas.

‘Wat kijk je vermoeid uit je ogen,’ zei hij de eerste keer, toen ik een woordje op het bord moest schrijven.

Korte tijd later waarschuwde hij: ‘Je zit met je hoofd veel te dicht op je lei.’

Om hem een plezier te doen vergrootte ik de afstand, tot dat ik het, in de ijver van het schoolwerk, vergat, elke keer opnieuw.

‘Lees eens hardop wat er op het bord staat?’ vroeg hij daarna, en met behulp van het jongetje naast mij in de bank, die mij sommige woordjes toefluisterde, voldeed ik aan zijn vraag.

De vaststelling van de schoolarts dat ik een bril moest dragen, overviel mij als een groot onrecht. Ik leek nog wel zo op vader, beweerden alle mensen, vooral mijn zwarte ogen waren 'een en hetzelfde'. Waarom waren ze dan niet even goed als de zijne? Niemand droeg een bril in ons gezin. Saartje evenmin. Haar ogen waren zo scherp als die van een nachtvogel. En Maurits? Hij kon letters duidelijk onderscheiden die voor mij een vage massa werden. Alleen moeder had slechte ogen, maar bij haar was het iets anders, onherroepelijks. Als kind was ze zelfs blind geweest en had een jaar ermee in het ziekenhuis gelegen. Het beetje dat ze nu kon zien was ook met een bril niet te verbeteren.

Ik kreeg een nikkelzen ziekenfondsbrilletje, met smalle eivormige glazen, en bekeek mezelf er dagelijks mee in de spiegel. Mijn te dikke lippen kon ik naar binnen zuigen zodat ze er smaller uitzagen, mijn te wijd uitstaande tanden verbergen achter een gesloten mond, mijn brede neusvleugels een beetje intrekken, de golven in mijn haar met veel water wegwerken, en als je er lang naar tuurde leken ze donkerbruin en niet zwart zoals de grote mensen beweerden. Met dichtgekleemde kaken zag ik er zelfs stoer uit. Aan de bril evenwel viel niets te verhelpen. De brug sneed in mijn neus een wonde plek, die pas wilde genezen toen moeder een wollen draadje om het nikkel had gewonden. Een stom gezicht. Voor de meisjes uit de klas, uit de straat, schaamde ik me meer dan ooit. Het was niet voldoende om jood te zijn, nu was ik brillenjood op de koop toe.

HET SCHOOLREISJE

Elke week moesten we vijf cent mee naar school nemen om voor het schoolreisje te sparen, dertig weken lang. De welvarende kinderen in onze klas vonden het te lastig en droegen eens per maand een kwartje af, maar ik was trots op het vierkante nikkelen stuivertje dat goed opgeborgen zat in een prop krantenpapier of in de knoop van een zakdoek, je kon het geld immers verliezen.

Saartje, die in de vijfde zat, was al eerder dat jaar met school naar buiten geweest, naar Schoorl nog wel, helemaal aan de bovenkant van de kaart. Toen zij 's avonds thuiskwam met geschramde kuit en armen was ik jaloers geweest omdat ik nog nooit duindoorn had gezien. Lange puntige sparappels als kegels had ze bij zich, zo groot als ik niet wist dat ze bestonden, en bramen, echte bramen met haartjes en waas erop.

Nu zou ik haar inhalen, met ons reisje naar Overveen en Wijk aan Zee.

En Maurits, anderhalf jaar jonger dan ik, die pas in de eerste klas zat in de Aldebaranschool aan de andere kant van het dorp? Die poeper was nog nooit met school meegeweest.

Het reisje scheen oneindig ver weg, zelfs tot de laatste vijf centen aan meester waren afgedragen en in zijn schrift bijgeschreven. Het was een plechtige gebeurtenis, omdat het dagje-op-stap tevens het afscheid van meester Koolman aan de Orionschool betekende en het kruisje dat hij achter je naam in het ruitjesschrift zette nooit meer zou worden herhaald.

En toen ineens was het er en zou het altijd voor me blijven bestaan.

‘Zal je met pootjebaaien vooral niet te ver in zee gaan,’ waarschuwde moeder terwijl zij de punt van de handdoek versterkt met het omgebogen gedeelte van een haarspeld in mijn oor ronddraaide, steeds dieper om de laatste restjes op te sporen.

‘Au,’ riep ik, duwde haar hand weg, wilde me losrukken.

‘Je kan niet als een vuilpoes met het schoolreisje mee. Kom hier zeg ik je,’ en ze greep mijn kin beet. ‘Wat moet de meester wel van ons denken als hij ziet dat er smeer in je oor zit.’

Toen ik bleef protesteren stak Saartje haar tong tegen me uit en spotte: ‘Doe niet zo kinderachtig, kind.’ Kind nog wel tegen mij en ik werd over twee maanden al acht. Ik wilde haar een stomp geven, maar vader zei dat ik mijn handen thuis moest houden. Ook Maurits was erbij komen staan in de kleine keuken. Als hij me wilde pesten, nou, dan zou ik hem ook een duw geven. Hij bleef echter aandringen totdat ik naar hem luisterde: ‘Wil je schelpen voor me meenemen?’ vroeg hij, en ik beloofde het nadrukkelijk. ‘Je hand erop?’ ‘Mijn hand erop.’

Intussen was moeder aan mijn tweede oor begonnen. Ik schoof bij haar weg, gleed met mijn schouder tegen de rand van de zinken tobbe en begon te schreeuwen.

‘Die jongen is gisteravond pas in de tobbe geweest. Laat hem toch...’ suste vader.

‘Je weet wat ze van de jidden zeggen,’ hield moeder vol, ‘een ander mag gerust lopende oren hebben, als ze bij ons een spetje zien...’, maar nu werd vader kwaad: ‘Laat die onzin toch. Moet je dat kind zijn dag versjteren.’

Moeder begon te huilen.

‘Je weet wel beter,’ zei ze nauwelijks verstaanbaar, ‘kan het bij ons dan nooit zonder al die emoties.’

Ineens waren we weer blij. Het grote ogenblik waar ze gisteravond aan tafel al over hadden gesproken was aange-

broken. Zou ik met mijn gewone kleren mee moeten omdat er een winkelhaak in je bloesje of je broek kwam voordat je er erg in had, of mocht ik het witte matrozenpakje aan dat ik pas had gekregen?

‘Ja...’ brulde ik en begon te dansen.

Moeder liep naar de bruine kast in de huiskamer, trok een la open en haalde het pakje te voorschijn. Ik wou het aantrekken, kon evenwel het lijfje waaraan de broek werd bevestigd zelf niet vastknopen, zodat moeder er opnieuw aan te pas kwam.

‘Draai je eens om,’ vroeg vader.

Ik liet mijn rug bewonderen, terwijl Maurits zeurde dat hij ook een lefkraag wilde hebben.

Intussen werd een stapeltje boterhammen klaargemaakt voor de hele dag, veel te veel, ze dacht zeker dat ik honger zou lijden.

‘Je moet er nog van groeien,’ plaagde vader. Dat zei-die altijd.

In het zakje met zuurtjes stortte moeder twee lepels suiker, omdat ze anders aan elkaar gingen kleven. Ze wou met me mee naar school om me weg te brengen. Ja, dat zou ze wel willen. En de kinderen me uitlachen. ‘Die komt met zijn moesie,’ zouden ze zeggen. Nee hoor, dat deed ik niet. Ze zou me misschien zelfs nog een zoentje geven midden op straat.

Op het schoolplein waar wij moesten verzamelen stond meester Koolman al te wachten omringd door opgewonden kinderen. Voor het hek ouders om ze na te wuiven, zonder dat iemand erop lette of zich schaamde.

Ik balde mijn vuisten achter mijn rug, hield ze bij elkaar, trilde met mijn hele lichaam zo blij was ik, was plotseling bang erop betrapt te worden en in de maling te worden genomen, verborg mijn knuisten in mijn broekzakken,

spande ze nog meer, duwde ze omlaag. Een draad knapte, een torntje ontstond, ik peuterde eraan en luisterde met een hartstochtelijk genoegen naar het barsten van de stof, net zolang totdat ik mijn vuist door het gat kon steken. Nu was de zak lekker diep.

‘In rijtjes van drie,’ gelastte meester.

Druk pratend en welgemoed begaven we ons op weg naar het gemeentebootje dat ons naar de stad zou brengen.

En terwijl wij het schoolplein verlieten en naar de ouders wuifden en schreeuwden, zag ik plotseling, achter een rijtje onbekenden, vader en moeder staan. Waren ze toch gekomen? Maurits en Saartje stonden ernaast. Moesten ze niet naar school? En vader? Er konden wel klanten komen met schoenen, en dan was er niemand thuis.

Het fijnste was dat de meester ons liet begaan. Eerst gingen we met zijn dertigen links op het bootje staan opdat het naar die kant zou overhellen, en hij vond het allemaal prachtig. Toen moesten we bij hem komen om de zuurtjes en chocolaatjes in te leveren. Niet de een wel snoepen en de ander niet. Hij zou ze verdelen, als we aan zee waren. Straks, op de Ruyterkade, moesten we elkaar een hand geven bij het in-de-rij-lopen. In het drukke stadsverkeer konden er ongelukken gebeuren daarom moesten we zoveel mogelijk op de stoep blijven, en bij het oversteken zou hij ons waarschuwen.

De hal van het Centraalstation was de grootste zaal die ik ooit van mijn leven had gezien, zo hoog, en als je riep weerkaatste het. Meester hoefde alleen een briefje te tonen aan de man bij de ingang, en toen mochten we doorlopen, twee aan twee, zo smal was het bij het loket. Half donker was die gang naar het perron. Over de hele breedte klommen we de stenen trap op naar het perron, rekten onze halzen uit in

bewondering voor de enorme glazen overkapping en vroegen ons af hoe mensen zo iets geweldigs konden maken, zo groot, zo ver weg in de lucht zonder eraf te vallen.

Op het vierde perron haalde ik diep adem toen een locomotief sissend voorbijstoomde. Heerlijk die lucht. Maar hoe konden de wielen van de locomotief ronddraaien terwijl de grote koperen krukas heen en weer pompte, heen en weer? Het kon toch ook verkeerd gaan, dat je terugreed, of naar voren en naar achteren om beurten net als bij een vliegende Hollander?

Veel tijd om daarover na te denken was er evenwel niet. 'Allemaal achteruit,' riep meester en duwde ons als een groep wijkende ganzen terug. 'Straks valt er iemand van het perron, onder de trein.'

Nou, als je plat tussen de rails bleef liggen was het niet eens erg, dan reed-ie over je heen zonder dat je werd geraakt. En als je bang werd, en plotseling wilde opspringen? Dat wist je nooit van tevoren.

'En nu in groepjes van tien bij elkaar gaan staan, elk groepje wordt gevormd door de kinderen van een rij banken op school, omdat er precies tien in een coupé gaan. Jullie mogen schreeuwen en gillen zoveel je zelf wilt, als jullie in godsnaam maar van de deurknop en de noodrem afblijven. Beloven jullie dat?'

'Ja,' werd er gegild, zo hard dat de meester zijn handen op zijn oren legde.

Opgesloten in een coupé waar niemand bij kon komen joelden we van blijdschap, want nu konden we niet meer terug en was het reisje echt begonnen. En door de houten wanden van drie coupés dreunde het liedje: 'We gaan nog niet naar huis, nog lange niet, nog lange niet...'

'Kijk,' zei meester Koolman, en we moesten om een beuk gaan staan. Hij haalde een padvindingsmes te voorschijn,

kerfde de letter J in de bast, peuterde deze voorzichtig van de stam en liet hem vallen. 'En nu naar de grond kijken.'

Er was evenwel niets te zien, de letter was onvindbaar tussen het gras en verdorde bladeren.

Hij sneed opnieuw in de schors, legde de J nu in zijn handpalm, hurkte en drukte hem met een onverhoedse beweging van zijn hand in de aarde.

'Zien jullie?' vroeg hij.

Als je heel goed keek, met je neus er vlak boven, leek het alsof de J in de stoffige aarde zichtbaar werd, de krul tenminste.

'Zo is de boekdrukkunst ontstaan,' verklaarde meester. 'Ontdekt door Jan Laurenszoon Coster. En weten jullie waar hij vandaan kwam? Uit Haarlem, mijn geboortestad.'

Meester Koolman zei het trots. Toen voegde hij eraan toe: 'Maar de Duitsers zeggen dat Gutenberg de boekdrukkunst heeft uitgevonden. Wie zou er gelijk hebben?'

'Wij,' riepen de kinderen.

'Geen van tweeën. De Chinezen kenden het drukken al ten tijde van Christus. Wat zeggen jullie daarvan?'

We holden van het duin, verloren ons evenwicht, rolden omlaag en toen we geen adem meer over hadden en bij elkaar gingen zitten in een duinkom, waar de warmte ons loom maakte, vertelde meester de geschiedenis van ridder Witte die in Haamstede slag had geleverd, en nu moesten wij zijn voorbeeld volgen en een duin veroveren. Grote stappen nemend klommen we omhoog, bleven staan met pijn in de zij, holden opnieuw, en wie het eerste boven was bond zijn zakdoek aan een stok om de vlag te planten. Als je dat deed was het van jou. Zo deden ze vroeger, had meester verteld, en tegenwoordig niet minder, had-ie er lachend aan toegevoegd. Vader zei ook altijd zulke dingen.

Toch een fijne meester. Witte van Haamstede, dat krijgen

jullie op geschiedenisles later, zei hij nog, en nu mochten wij het al van hem weten, net alsof hij een geheim vertelde omdat we al bijna in de derde zaten, na de vakantie.

Het was winderig aan het strand, in de zandkorrels die in je ogen woeien schroeiende de zon mee. De wegebbende zee had kleine meertjes achtergelaten waarin kinderen kledderden met een schepje en een emmertje. Wij echter zochten het brede strand om er te kunnen spelen en hollen. Het was door de golven geribbeld als een enorm wasbord, waarboven zandvlagen krijgertje speelden. Het schelpentapijt kraakte als je erover liep. Daar zou ik voor Maurits de mooiste schelpen zoeken, een grote ook, die je aan je oor kon houden om de zee te horen ruisen.

Als je je ogen half sloot leek de rij duinen achter het strand op een plaatje in ons schoolboekje, met helmgras als plukken kameelhaar en gelige zandplekken als kale buiken.

We hadden onze schoenen en kousen op een hoop bij elkaar gesmeten, vlak bij de strandstoel van meester, om te kunnen pootje baden. Steeds holde een kind naar hem toe om hem iets te vragen, te zeggen dat hij moest piesen of nog erger.

‘Meester, Annie is een tietensjanser,’ riep Loetje plotseling, ‘kijk maar, ze heeft haar bloesie uitgetrokken.’

‘Jij mag niet klikken,’ antwoordde meester Koolman scherp, ‘ik vind haar lief, en daarmee uit.’

Ik had mijn broekspijpen zo hoog mogelijk opgerold, tot aan mijn liezen, om nog verder in zee te kunnen lopen zonder mijn kleren nat te maken. Als er een grote golf kwam aandrijven sprongen we om niet geraakt te worden, totdat er een te vroeg uiteenspatte en mijn broek doorweekte. Ineens liet ik me voorovervallen. De kleren plakten aan me vast, bolden in het water, dreven met me mee als maakten

ze geen deel meer van me uit. Anderen hadden het niet gedurfd, ik lekker wel. Had meester het gezien? 'Meester, meester,' schreeuwde ik en dook weer kopje-onder, kwam proestend uit een golf te voorschijn, slierten haar in mijn ogen. Blij dartelde ik in het water, trok me van niemand meer iets aan, uitgelaten als nooit eerder in mijn leven. Tot de meester op zijn fluitje blies, omdat we weer naar huis moesten. De kleren kleefden nog aan mijn lijf en waar ze opdroogden vormden zich geel-groene kringen alsof ik in mijn bed had gepiest.

'Vertel eens gauw, hebben jullie een fijne dag gehad?' vroeg moeder toen wij 's avonds aan tafel zaten.

'Ja,' antwoordde ik, 'hartstikke jofel, en...'

Terwijl ik sprak maakte zij haastig van de gelegenheid gebruik om mijn bord opnieuw vol te scheppen, omdat ik wel honger zou hebben na zo'n hele dag aan zee, wou een tweede lepel jus over mijn eten gieten, maar toen hield ik haar hand tegen. Ze wist toch dat ik niet van vet hield?

Kneutje, de poes, sprong op mijn schoot, gaf me kopjes en spon, zijn staart omhoog met zijn togus naar tafel.

'Hij laat zien hoe laat het is,' spotte vader.

Zien?

Het woord bracht me aan het schrikken. Waar was mijn bril? Toen ik kopje-onder dook waren mijn glazen kletsnat geworden, niets kon je erdoor zien behalve straatjes water. In mijn zak had ik hem gestoken. Voorzichtig, ze mochten het niet merken, tastte ik met mijn hand in de ene, toen in de andere zak, maar die was kapot, dat kon niet, zou hij...

En nu was hij weg.

Hoe moest ik het vertellen? Als vader eenmaal boos was wist je nooit wanneer hij weer goed werd, en soms was ik bang dat het nooit weer over zou gaan.

IJSVRIJ

Niets mocht er van thuis. Niet zwemmen in het Noordzeekanaal, zakgeld kreeg je niet want dat was niet goed, als je iets nodig had kon je het wel vragen, en nu wilden ze het briefje van school niet tekenen om ijsvrij te krijgen. Ik had het nog wel zelf geschreven. Iedereen moest het in de klas zelf schrijven terwijl meester dicteerde: 'Bij dezen verleen ik mijn zoon/dochter toestemming, hedenmiddag de school te verzuimen om te gaan schaatsenrijden en aan den wedstrijd deel te nemen die voor schoolkinderen wordt georganiseerd.' Vader hoefde er alleen maar zijn naam onder te zetten. En dat weigerde hij. Als ik het zelf eens deed? Wat zouden de jongens uit mijn klas er wel van zeggen als ik niet naar de sloot kwam? Joden zijn altijd bang, dát zouden ze zeggen, dat wist je van tevoren. Tenminste, nou ja, in mijn klas scholden ze me nooit uit, maar het was toch zeker zo, joden waren veel banger dan de gojem, en dat zouden ze heus wel in de gaten hebben. Trouwens, al was je het zelf, ijsvrij is ijsvrij, en wie gaat er nou voor zijn plezier naar school? Een kippenhok, anders is het niet.

Als vader het toch eens tekende? Aarzelend liep ik de trap op naar zijn werkkamertje, om halverwege te blijven staan en erover na te denken hóé ik het moest inkleden.

'Toe nou, pa,' zei ik vleiend, en hield hem het briefje voor, 'u hebt zelf gezegd dat ik al groot word.'

'Als jij naar het ijs gaat wil Maurits ook, en hij is daar nog te klein voor.'

'Hij kan thuis blijven bij moeder,' opperde ik voorzichtig.

'Je hebt toch gehoord dat ik nee zeg,' antwoordde vader, 'je maakt me stapelmesjogge met je gezeur. Ga liever naar school.'

Liever naar school, liever naar school, liep ik in mezelf te

mopperen. Die rotschool. Als ik groot was hoefden de kinderen er helemaal niet meer naar toe, dat moest-ie wel begrijpen, tenminste als ik de baas werd. Ze zouden wel weer gelijk hebben, altijd moesten ze gelijk hebben tegenover een kind. Als jij groot bent kun je doen en laten wat je zelf wil, had moeder gezegd. Wat had je daar nou aan? Bokkig liep ik de trap af en bleef aarzelend voor de buitendeur staan.

‘Heb je je jas aan?’ riep moeder die naar het trapportaal toekwam; nu holde ik weg, de straat op, zonder om te kijken tot aan de Orionstraat, bleef daar hijgend staan en ontdekte pas toen de vrieskou die me de adem afsneed. Ik huiverde in mijn felgekleurde paarse bloes die moeder voor me had genaaid. Voor schandaal liep je ermee, wie anders droeg van die gekke kleuren? Maar de kou overviel me werkelijk. Ik legde mijn hand om mijn keel omdat daar de wind het meeste doordrong en begon weer te rennen. Naar school, terwijl de anderen mochten schaatsenrijden. Zij konden net zo goed verdrinken. Alsof het ijs nu nog dun was. Thuis beweerden ze dat je in een wak kon lopen. Andere kinderen soms niet? ‘Dat moeten hun ouders dan zelf maar weten,’ had vader geantwoord.

Als je diep ademhaalde voelde je de kou in je longen. Je moest door je neus ademen, had meester verteld, omdat de lucht dan langer verwarmd wordt alvorens je longen te bereiken. Wijd hield ik mijn mond open om de kou naar binnen te laten stromen. Als je longontsteking kreeg hoefde je niet naar school.

Met zijn vieren zaten we rondom de grote zwarte potkachel, die kort tevoren was gepoetst en naar kachelglans stonk. Hoe dichterbij jullie zitten hoe beter, beweerde meester, dan hoefde hij niet zo hard te stoken. Het kostte allemaal kolen. Ja, we moesten leren zuinig te zijn. Niet dat hij streng

wilde zijn vandaag. 'Pakken jullie maar een boek uit de kast en ga wat zitten lezen.'

Ik had nog een hele tijd zitten klappertanden en er zelfs een spelletje van gemaakt tegenover de andere kinderen, twee meisjes en een jongen, door op de maat een liedje te klappen. Eerst wilde het niet meer stoppen.

Zo dicht mogelijk schoof ik mijn stoel naar de kachel toe, trok mijn broekspijpen op tot aan mijn liezen en hield mijn blote dijbenen op nog geen tien centimeter bij de kachelmantel vandaan, daar waar de lucht begint te sidderen. Vernijng trokken mijn nagels over een bult die de warmte had uitgelokt. Toen, als altijd, zwol deze op, verenigde zich met een bult ernaast, jeukte tot gekwordens toe zodat ik er mijn nagel inzette, zo diep dat ik even van de pijn mijn ogen toe-kneep en het ging bloeden. Het was niet om uit te houden.

Jeuk, waarom had ik altijd jeuk? Als er boter op mijn brood zat kriebelden mijn tanden, als er slagroom op een taartje zat ook.

Grote meisjes kriebelden mij, terwijl ik kronkelend in mijn bed of op de straatstoep trachtte te ontsnappen, het uitgilde, schreeuwde van het lachen, trapte om bevrijd te worden, met mijn handen duwde, weg, jullie moeten weg, om ten slotte te gaan huilen, het enige middel dat hielp.

Zó jeukte het ook nu. Tien nagels van gekromde vingers trokken als de tanden van een hark langs mijn dijbenen. Ik huiverde van genot, zalig was het. Nog eens, en nog eens, totdat de krassen in mijn rood geworden huid stonden.

Waar zou je die bulten van krijgen? Netelroos had ik ook al eens gehad, net grote muggebeten over je hele lichaam verspreid. Mentholpoeder had de dokter ervoor gegeven. Veel hielp het niet, even maar, lekker koud, en dan begon het weer. Vooral karnemelk was er goed voor, een wrange zure smaak die je mond samentrok. Je went er wel aan, had moeder gezegd. Het gekke was dat ik er nooit aan wende.

Grote slokken, de ogen gesloten, niet adem halen, dan proefde je niets totdat het op was en de smaak zich opdrong. Je bent verwend, beweerde Saartje. Alsof zij alles lustte.

Er was niemand thuis geweest, vader niet, moeder niet, en de buitendeur was gesloten. Dorst had mij overvallen toen we aan het spelen waren. Aan een buurjongen om water vragen? Je mag niet aan de tafel van een vreemde eten of drinken, had vader ons geleerd. Omdat het niet kosjer was? Wij aten thuis toch ook niet kosjer. In water zat toch niets bijzonders? Zonder aarzelen was de buurjongen bij zijn moeder naar binnen gehold en kwam onmiddellijk terug met een beker water. Het zag wittig, er dreven vezeltjes in, het smaakte naar karnemelk omdat de beker niet goed was schoongemaakt.

Het was al eens eerder gebeurd, bij een oom en tante, met matzes die je in de koffie moest dopen, dan in een bord met bruine suiker, steeds opnieuw, waarna de koffie een gekke smaak kreeg en ik een tijdje geen koffie meer lustte.

Waarom had ik altijd die gekke gedachten? Daar hadden andere jongens toch ook geen last van? Als je het tegen ze zei, lachten ze je uit. Als die bulten maar niet zo bleven jeuken. Een klodder spuug erop, dat hielp. Jodenlijm zeiden ze. Waarom eigenlijk? Slaperig werd je van de warmte bij de kachel.

Op mijn tenen liep ik door de klas naar de w.c. Dat hoefde je nu niet te vragen, omdat het niet gewoon school was. Uit mijn onderbuik trok de pies naar buiten, het was alsof het uit je hele lichaam wegzoog. Lekker even blijven zitten, merkte meester toch niet. Wat jeukte het toch. Waar zouden die bulten vandaan komen? Als mijn haar werd geknipt kwamen ze ook in mijn nek: grote bulten, die langzaam verdwenen om plotseling weer groot te worden als je er per ongeluk aan krabde dagen later. Daarom ging ik zo laat mo-

gelijk naar de barbier, totdat vader begon te vloeken dat mijn haar zo lang was: 'Je lijkt wel een meisje,' zei-ie dan, of: 'Je haar hangt weer eens in je ogen.' Als hij een goeie bui had zei hij niet je ogen, maar je togus, alsof het daar kan hangen. Dan, ineens, werd hij kwaad, en moest ik wel naar de kapper.

Heel lang geleden had ik eens in bed gelegen met verschrikkelijke jeuk. Waterpokken was het, waar je niet aan mocht krabben, anders kreeg je zweren. Op mijn kuit herinnerden twee grote ronde littekens er nog aan. Blauwe mazelen had ik ook gehad met jeuk.

Ze hadden niet eens in de gaten dat ik weg was geweest. Die meiden zaten nu te breien. Hoe kon je dat leren? Als moeder het me voordeed, of Saartje, snapte ik er niets van. Tegen de kachel spugen siste lekker. Niet doen, straks ziet meester het, of die meisjes, of die andere jongen. In mijn handen spuugde ik ook vaak, als ze te droog waren en je er niets meer mee kon aanpakken. Zouden alleen jidden daar last van hebben?

Nooit mocht je iets van thuis. Met de slee van de dijk mocht niet eens, omdat een jongen pas zijn arm erbij brak. Dat voerden ze natuurlijk aan omdat Maurits ook zijn elleboog eens had gebroken. 'Wil jij je nek misschien breken?' vroeg vader dan en als ik tegenstribbelde kwam hij met mijn onhandigheid. Alsof dat er iets mee te maken had. En wat dacht hij dan toen ik hielp om hakken bij te raspen, of was op de randen van zolen te smeren? Prachtig hadden ze eruitgezien, dat vond hij zelf ook. En toch kwamen ze er steeds mee. 'Jij moet later niet in een porseleinwinkel gaan werken.' Dat zei moeder.

'Laatste woord?' vroeg meester.

Hij had een hand op de bladzijde van mijn boek gelegd. Ik schrok ervan. Laatste woord?

'Je zit zo verdiept in je boek.'

Ik wist niet eens wat er stond.

‘Wil jij even naar mijn vrouw gaan en vragen of ze de rekschriften meegeeft die in mijn kamertje liggen? Ik heb niets meer na te kijken.’

Langs het terrein van Metoor liep ik naar het nieuwe dorp, waar de meester woonde. Het veld lag er verlaten bij, verspreide plakken sneeuw gaven wit op van de middagzon. Zou ik over het hek klimmen, zoals op zondag bij voetballen om een dubbeltje te sparen?

De nieuwe huizen hadden een bel, niet een klopper zoals wij in het oude dorp. De vrouw van de meester deed zelf open.

‘Ben jij het Salomon?’ zei ze tegen me.

Salomon. Hoe kwam ze erbij.

Toen ik meester de schriften aanreikte gaf hij me een potlood cadeau, een echte Faber, waar ook de griffels van waren. En hij zei dat ik maar weer moest gaan lezen. Salomon had ze gezegd. Natuurlijk. Omdat ik echt zo heet. Meester zei het ook vaak. Hij vond het geen gekke naam. Een joden-naam, dat was het toch? Het was waar dat de joden méér paget waren dan andere mensen. Moeder nog erger dan vader. Die gaf nog wel eens toe als moeder het te gevaarlijk vond. Zij dacht dat van alles je leven afhing. Je kon verdrinken, onder een paard-en-kar komen, een longontsteking oplopen, wat al niet? Later, wanneer ik eenmaal groot was, zou ik ze laten merken dat ik niet bang was en lekker allerlei dingen doen waar ze van zouden schrikken. Hun eigen schuld. Als het erop aankwam hield ik meer van vader dan van moeder. Op zondag, dat was fijn als moeder was opgestaan om thee te zetten en vader nog in bed lag met zijn armen wijd uitgespreid, en Maurits en ik ieder met ons hoofd in een arm, heerlijk warm. Dan droomde ik weg en wou dat het de hele dag zondag bleef zonder dat we hoefden op te

staan. Totdat vader zich ging verschonen. Eerst zijn borstrok, zijn flanel, zijn hemd uit; je zijn blote bovenlichaam zag. Soms boog hij een arm tot een spierbal en mochten we erin knijpen, geen deukie kreeg je erin. Als hij zijn onderbroek uittrok en een schone aan, dat mochten we niet zien, dat deed hij onder de dekens, bewoog hij zijn voeten, zijn knieën, net zolang totdat het hem gelukt was. En daarna stonden we op. Vaders waren veel liever dan moeders. Als je naast hem lag kon je de warmte van zijn lichaam voelen. Van moeder mocht dat niet. Je bent geen klein kindje meer, zei ze dan. Bij vader wel. Alleen geen zoentje geven, dat doen grote jongens niet, zei hij. Wel in zijn hand krabben om te voelen hoe dik het eelt was. Vader was knap, veel knapper dan moeder. Elke week schreef hij een verhaaltje voor *De Zaanse Courant*, daar was de hele familie trots op.

Hoe laat zou het zijn? Kwart over drieën, wees de klok aan de muur. Als ik naar die meiden keek, zouden ze het dan merken? Een bleekscheet was die ene. Die andere, met haar staken, zat bij mij in de klas. Ze was zelfs bang op gymnastiek, durfde niet eens over de lat te springen al lag hij maar tien centimeter van de grond. Dan liep ze ernaar toe, bleef ervoor staan en draaide zich weer om. Iedereen moest erom lachen. Altijd. Waarom zou die jongen geen ijsvrij mogen hebben? Omdat zijn vader dood was, natuurlijk. Trouwens, hij had spillebenen, wie had nou zulke benen. Misschien was zijn moeder bang dat ze zouden breken op het ijs, zoals een stelt kan breken die verkeerd neerkomt. Ze moesten eens weten hoe goed ik kon steltlopen. Zou ik het straks aan die meiden vertellen? Met ééntje zelfs, op één been en de stelt steeds mee omhoog. Niemand van mijn vriendjes kon dat. Met een diabolo, daar was ik ook goed in. Tot boven het dak gooien en dan weer vangen op het tussen mijn handen dansende koordje.

Eens kijken wat er op het nikkelbordje op de kachel

staat. Je brûle tout l'hiver. Ik wist heus wel wat het betekende, van Saartje. Als je je brilleglas dicht bij het open schuifje hield waar het goud doorheen scheen, zou je er dan mee kunnen spiegelen? En als meester opkeek gauw gewoon doen. Een beetje dichter bij het gaatje, anders kwam het licht er niet in.

Het was een zacht tikje en eerst wist ik niet waar het vandaan kwam. Mijn bril? Dat kon niet. Ik had de kachel niet aangeraakt. Toch eens kijken. Een barst zat erin. Van dat beetje warmte? Eens opzetten. Gelukkig. Je kon er gewoon door kijken.

'Jullie mogen wel een kwartiertje eerder naar huis,' zei meester toen hij het laatste schrift had nagekeken. Dan kon ik toch naar het ijs achter school zonder dat ze het thuis wisten. Ik rende de dijk op, gleed omlaag, trok me weer omhoog en liep voorzichtig aan de andere kant over de stenen naar beneden.

Jongens en meisjes, zelfs grote mensen gleden voorbij, bleven plotseling zwierend staan om met de achterkant van hun schaats een kras in het ijs te schrijven, een baanveger liet luchtig zijn bezem over het ijs glijden, een koek-en-zopie verkocht dampende chocolademelk. Aan de kant waar ik stond zat een blaas in het ijs, omdat het water was gezakt. Zou je erop kunnen staan? Met mijn linkervoet lukte het, mijn rechtervoet zakte er doorheen. Het ijskoude water sopte in mijn schoen.

Rillend ging ik aan de kant op een pol gras zitten, peuterde de natte veter los en trok mijn kous uit om hem uit te wringen. Zwart water druppelde craf. Mijn schoen droogde ik met een pluk gras, en nog een pluk. Mijn vingers tintelden. Het beste was, nu naar huis te gaan. Met de kraag van mijn bloes omhoog, tot bij mijn oren, voelde je de wind minder. Toen stak ik mijn handen in mijn broekzakken, warmde ze tussen mijn liezen en betastte mijn pikkie.

Als ik naar de grond keek konden ze de barst in mijn glas niet zien. Ik had het zelf gerepeteerd, voor de spiegel, al lukte het niet helemaal. Nog beter was het, een hand langs je wang te houden, ongemerkt alsof je onverschillig deed.

‘Je lijkt wel een paard met één oogklep,’ zei vader plotse-
ling, ‘doe die hand eens weg?’

Toen zag hij het en werd vreselijk kwaad.

DE BRIEF

Zonnepad, Tuindorp Noord, Nederland, stond er op de envelop, en ofschoon wij Zonneweg 30, Amsterdam, Tuindorp Oostzaan, woonden, werd de brief keurig door de post bezorgd, nog wel op zondagochtend omdat hij uit het buitenland kwam, helemaal uit Canada vandaan.

Het was het eerste levensteken van oom André, de jongste broer van moeder die plotseling was geëmigreerd. Hij schreef over de verschrikkelijke kou die ze daarginds beleefden en vertelde erbij dat als je buiten pieste, het straaltje onmiddellijk aan je lichaam vastvroor.

Was het een grapje?

We discussieerden erover en kwamen er niet uit. 'Oom André was altijd een geinponem,' verzekerde moeder, waarop vader de krant erbij haalde om te bewijzen dat het in Canada werkelijk zo koud was.

Veel meer echter fascineerde ons de vraag hoe het kwam dat de post zomaar ons adres kende. Dan waren we veel beroemder dan we zelf wel wisten.

Beroemder?

Een arme, jiddisje schoenmaker in Tuindorp Oostzaan beroemd?

En waarom zou een gesjochten schoenlapper niet beroemd mogen zijn? Waarom anderen wel en hij niet? Waren we soms minder? Vormden we dan geen bijzonder gezin, een eilandje in het verre Tuindorp, een eilandje ook in de misjpoge? Hij was immers veel goochemer dan alle ooms en tantes bij elkaar, daar waren we heilig van overtuigd, en wij, de drie kinderen, straalden daar op school iets van uit.

Met moeder lag het anders. Zij kwam uit de mediene, waar de mensen een beetje achterlijk zijn, en het was een hele kovet voor haar dat ze met vader was getrouwd. Ze was

zich daar terdege van bewust, en keek hem dan ook naar de ogen.

In de voortdurende strijd waarin zij moest pogen zich te handhaven vond zij alleen Saartje aan haar zijde.

Vader was de baas, en als moeder met de burens sprak zei ze altijd: 'Mijn man zegt, mijn man zegt, mijn man zegt ook al...', alsof ze geen eigen mening had, wat niet waar was, al kon ze die slechts langs een omweg geldend maken als bij judo: net zolang meegeven totdat je kon doordrukken wat je zelf nastreefde.

De macht van Maurits en mij bestond eruit, tegen haar te schreeuwen om onze zin te krijgen en daar kon ze niet tegenop, totdat ze met vader dreigde en met het hiernamaals, 'het zal je er later naar vergaan', 'je zal er later nog eens spijt van krijgen', later, altijd later, en daar was geen verweer tegen.

Oom André was echter haar broer die niet meer in de provincie woonde maar in Amerika, wat ook haar aanzien aanmerkelijk verhoogde, omdat háár misjopage plotseling ging meetellen. Zij was immers zijn lievelingszusje geweest. Met trots sprak ze over hem.

'Hij was altijd al een buitenbeentje,' vertelde ze, 'hij is een driftkop, net als onze Maurits, alleen veel erger. Op het jodenschooltje stond hij zelfs met een mes tegenover de meester, en is toen weggelopen.'

Dat was griezelig, stel je voor dat hij echt had gestoken. In je drift? Wie weet wat een mens in zijn drift doet? Een jongen tegen een meester? Hij had echter niet gestoken en genoot in onze ogen alle respect die hij voor zijn opstandigheid kon opeisen.

Op één punt bracht hij ons geloof in hem evenwel aan het wankelen. Hij had zich laten sjmadden, om van de kerk aan eten te komen.

'Mijn jeletjes moeten toch fresjen,' verklaarde hij, 'en dat

pietsie water waar je mee wordt gedoopt, heeft het iets om het lijf als je voor jezelf weet dat je een jehoede bent? Eenmaal een jehoede altijd een jehoede, dat weten jullie ook wel. Als ik me er eenmaal doorheen heb geslagen ga ik weer naar sjoel. Eén buitje regen en al het wijwater spoelt van me af. Voor jullie wil ik het wel weten, maar spreek er niet met de misjpoge over, die is zo fijn als gemalen poppestront en ze snappen er niks van.'

Zo iets zou vader niet doen, hield ik mezelf voor. Je laten sjmadden, dat deed je toch niet. En als je kinderen honger leden?

Nou, zo rijk hadden wij het ook niet. Soms aten we 's avonds brood met zure haring omdat er geen warm eten was. En vroom? Vader was helemaal niet vroom.

Nu er niemand in de kamer was moest ik de brief nog eens goed doorlezen. Hij stond achter het vaasje op de schoorsteenmantel; misschien gingen wij ook een keer naar Amerika. Vader zei zelf dat het hier één grote sof was, een grand hillech. Hoe zou oom André aan het geld voor de reis zijn gekomen? Alles had hij verkocht. En wij? Wat konden wij verkopen? Vader zijn stikmachine. Wat nog meer? De leesten, een heel stapeltje dat vader van vroeger had overgehouden. Zijn fiets, die hij had bewaard en die op de overloop van het bovengangetje stond. De koperen doofpot die nog van opoe en opa uit Arnhem was geweest en die zij ook weer van heel vroeger hadden. Voor twee grote mensen en drie kinderen was het niet voldoende. Oom André had nog veel meer kinderen. Zou hij er iets in zijn brief over hebben geschreven? Nee, ik kende hem uit mijn hoofd alleen al van het voorlezen van vader. En toch, je kon nooit weten. Als je goed oplette vertelden grote mensen soms veel meer dingen dan je eerst uit hun woorden opmaakte.

Waar was mijn bril nou weer. Altijd was dat rotting weg.

‘Je moet hem niet steeds afzetten,’ zei vader. Hij had makkelijk praten als je er geen hoeft te dragen. Gauw zoeken, voordat ze het merkten. Tussen de kranten? Noppes. Wanneer had ik hem het laatst gebruikt? Op de wc, bij het lezen van *Willem Roda* van de schoolbibliotheek. En toen? Maurits had tegen de deur gestompt omdat hij ook nodig moest. En daarna? Misschien had hij hem verstopt om me te pesten. Boven in het waterreservoir. Op mijn tenen op de wc-bril staande, tastte ik met mijn hand door het water, voelde onder de vlotter. En als ik hem er eens in had laten vallen, gewoon in de wc-bak? Uit schrik? Dan lag hij misschien in de afvoer. Eens voelen met mijn hand in de kromming? Wel vies. Het water was gewoon wit. Straks wassen. In het slaapkamertje boven soms? Gisteravond had ik in bed liggen lezen. Moeder had de deken en het laken afgehaald. Dat kon niet. Onder bed? Of onder de mat?

Daar kreeg ik het benauwd van. Zou je vader horen, als hij weg was. Vorige keer was hij al zo tekeergegaan. En in de tuin? Ik duwde elk grassprietje opzij, schudde alle boomtakjes heen en weer. Had je maar gedacht. Sjuitsen moest ik ervan. Nog eens binnen kijken. In gedachten bleef ik in de keuken staan, staarde naar de gootsteen. Ja, daar lag hij. Toen ik mijn ponem waste vanmorgen had ik hem afgedaan en helemaal vergeten. Stom. Zo stom ben ik altijd. Hoeveel keer ik hem al niet kwijt was daar heb je geen idee van. Stommerik dat je bent. Gelukkig hebben ze er niets van gemerkt. Niks zeggen, anders hebben ze daar weer wat op. Ik was bijna de brief van oom André vergeten. Was ik maar zo driftig als hij. Op Maurits was ik gewoonweg jaloers dat hij wel driftig kon worden. Kinnesinne, dat mocht je niet hebben. Met een mes voor de meester van het jodenschooltje. Hoe durfde-ie het. En nu naar Canada. Yes sir, no sir. Dan moest je Engels leren. Net als vader vroeger toen hij in Londen woonde. Ik zuchtte diep. Ik had het er nog warm van.

ROKEN

Behoedzaam liet ik me uit bed rollen, liep op mijn tenen naar de slaapkamerdeur, bleef staan als een plank kraakte, trok zachtjes de deur open die piepte, wachtte opnieuw, nam een grote stap naar het bovenportaal en tastte naar het houten hekje bij de trap.

Nu naar beneden. Met een voet voelde ik in de donkere ruimte omlaag, die langzaam voor mijn ogen vorm aannam in het lichtschijnsel dat door het raampje in het voorportaal naar binnen drong. Geluidloos ademhalend, de trapleuningen stevig omklemmende, liet ik me omlaagglijden totdat ik op een trede stond, waarna ik de handeling herhaalde. Het liefst had ik de treden helemaal niet aangeraakt, zoals in mijn dromen, waarin ik zelfs kon springen zonder de grond aan te raken.

Een kiertje licht lekte langs de huiskamerdeur. Ik legde mijn oor ertegen terwijl ik langs mijn neusvleugels krabde, die schrijnden omdat mijn bril er altijd langs schuurde, en wat je eraan knoeide, het hielp niets. Zouden ze het hebben over dokter Premsele, die in Tuindorp had gesproken en waar ze zo geheimzinnig over deden? Kinderachtig. Vader vertelde alleen dat hij een beetje stotterde, lachte tegen moeder, en daarmee uit. Maardonk was binnen, de schoenenklant die bij de marine was geweest in Den Helder en met een rood paspoort was ontslagen. Ze lachten uitbundig, het was nu helemaal niet te verstaan wat ze zeiden. Zou het een jiddisj geintje zijn geweest? Dat vonden ze wel leuk. Onder ons werden betere geintjes gemaakt dan onder hun. Dat zei vader. Als het flauw was noemde hij het een gojs geintje. Weer lachten ze luidruchtig. Als je het goed beschouwde waren alle klanten van vader gojem, behalve de directeur van Ons Huis. Toch waren het net zulke mensen als wij.

Verwarrend was het wel. Voor wie moest je uitkijken en voor wie niet? Onder de jongens was er altijd wel eentje die je uitschold, daarom deed ik steeds mijn best ze te vriend te houden, wat wel moeilijk was want als je het te veel probeerde kreeg je er juist ruzie door. Soms hoopte ik als er een nieuwe jongen in de klas kwam dat het ook een jehoe was; met eentje wilde ik aanpappen, liet voorzichtig een jiddisj woordje vallen. Hij had verbaasd gekeken. Van Java kwam hij, vertelde-ie, daarom had hij zwart haar. Onder grote mensen was het anders dan bij kinderen. Zij scholden niet, alleen mocht je niet met hun kind spelen, een enkel keertje tenminste. Vader was er absoluut tegen dat we kwaad van de gojem spraken. Orel mochten we helemaal niet zeggen, dat scheen niet netjes te zijn.

Nog harder drukte ik mijn oor tegen de deur. Woord voor woord was vader nu te volgen. 'Toen ik acht jaar was, mocht ik al elke week een sigaartje bij mijn ome Banie halen,' hoorde ik. Toen hij acht jaar was? En wij mochten niet roken van hem, ofschoon ik al elf was. Grote mensen, daar snapte je niks van. Ze verboden je wat ze zelf hadden uitgehaald en wat ze nog steeds deden. Als je tegenwierp dat het voor hen ook ongezonder was, antwoordden ze dat ze er nou eenmaal aan gewend waren.

'Pruimen', wie zei dat? De buurman van de andere kant, die smeris. Hij had schrijven geleerd bij het opmaken van processen-verbaal, dat had hij zelf verteld, en vader maakte er soms lol over als we bij opa en opoe waren. Was hij ook op visite? Nou ja, vader vond het niet erg dat hij bij de politie was. Niemand was zo gebeten op dieven als hij. Een jongen uit mijn klas had een briefje van honderd gepikt, honderd gulden, stel je voor, wie heeft er nou zoveel geld. Hij deed het toen zijn vader was gestorven. Dezelfde avond. Dat scheen niet zo erg te zijn als anders, omdat hij in de war was zeiden ze. Maar vader vond: 'Als het mij gebeurt, ik

breng hem met mijn eigen handen naar het politiebureau, al is het duizend keer mijn eigen kind.' Daar werd je wel goed bang van. Een smeris. Alleen als kind had je last van ze, ze pikten je bal als je op straat voetbalde. 'Pruimen,' zei hij opnieuw, 'dat moet je wel als je straatdienst hebt. Roken mogen we dan niet, daar letten ze heel scherp op en als ze je betrappen krijg je een zware douw. Daar gaat je promotie. Zo makkelijk zijn ze niet, dat moeten jullie heus niet denken. Iedereen veronderstelt dat het een pretje is bij de politie, dat je niks voor je geld hoeft te doen. Geloof het maar. Al die nachtdiensten ook, gek wor je ervan. Waar was ik ook weer? Een pruimpie achter je kiezen, daar zegt niemand wat van. Het is nog goed voor je tanden en kiezen ook. Ik heb ze allemaal nog. Kijk maar.'

Even werd het stil in de huiskamer.

'Ik rook alleen sigaretten,' zei Maardonk nu. 'Dat stamt nog uit de tijd van de marine. Op het dek kan het niet anders. Een sigaar, daar moet je tijd voor hebben. Voor een pijp net zo goed, anders gaat hij uit, en probeer hem dan maar weer aan te steken als het stormt. Een sigaret, dat is een vluggertje, tussen de bedrijven door.'

'Ze zijn slechter voor je gezondheid,' beweerde vader nu. 'Je krijgt veel meer teer naar binnen.'

'Ach wat. Tabak is tabak. Dat beetje papier om een sigaret, dat doet 't hem niet.'

'Als je maar niet inhaleert,' zei vader, 'dat is de pest voor je longen.'

'Die van mij zijn nog beter gelooid dan het leer dat jij onder de schoenen zet,' gekscheerde de marineman. 'Als je op het dek niet inhaleert, proef je helemaal niet dat je rookt.'

'In de buitenlucht is het ook niet zo erg,' vergoelijkte vader. 'Dan moeten het natuurlijk geen Engelse sigaretten zijn. Die zijn geparfumeerd, dat is vergif, en dat zet zich van binnen bij je vast.'

Hij had zijn woorden nog niet uitgesproken, of moeder onderbrak: 'Ik ga even kijken of de kinderen al slapen.'

Zonder af te wachten trok ik mij aan de leuning omhoog en was al uit het oog verdwenen toen moeder het licht in de gang aanstak.

Engelse sigaretten waren iets bijzonders. De volgende ochtend rook je de lucht ervan nog in de huiskamer, ofschoon moeder de ramen had opengezet. Het was net alsof er iets schroeide, alleen lekkerder, met een toffeelucht erdoor.

Met vijf vriendjes stonden we te beraden wat we zouden gaan doen. Als we samsam deden, konden we voor vijf cent een pakje van de goedkoopste sigaretten kopen: Flag. Ik had twee halve centen bij me, Aart had helemaal geen geld en verkocht zijn glazen stuiter aan Wim, en Leen had zelfs een vierduitstuk.

Als de winkelier het maar gaf. Veertien jaar moest je zijn. Soms haalde ik een pakje Sopla-sigaartjes voor vader. Die gaf hij gewoon, hij kende me. Maar sigaretten? Flag? Alleen jongens rookten Flag, omdat ze zo goedkoop waren.

'Jij,' zei Aart, 'jullie zijn klanten.'

'En jij bent twee jaar ouder.'

'Dat zien ze niet aan je.'

En dat was waar. Ze dachten altijd dat ik veel ouder was, vanwege mijn lengte en omdat ik donker was.

Met knikkende knieën liep ik de sigarenwinkel op het Zonneplein binnen, legde nog voordat er iemand aankwam het geld in het glazen bakje op de toonbank, om zo gauw mogelijk klaar te zijn. En als de mensen eenmaal geld zagen konden ze niet meer nee zeggen beweerde moeder. Zij had er verstand van, want in haar familie zat de meezomme. Gek. Zelf kon het haar niet schelen, alles gaf ze uit voor ons. Van die sigaretten mocht ze evenwel niet te weten komen. Zij

zei altijd dat tabaksrook slecht voor je ogen was. Zou de sigarenwinkelier me niet gehoord hebben? Weer liep ik naar de deur, trok hem open en dicht zodat hij tingelde.

Toen kwam de sigarenboer zelf van achteren. Hij maakte zijn bretels vast aan zijn broek.

'Flag,' zei ik haastig en wees naar het geld in het bakje.

Wantrouwig keek de man mij aan, aarzelde, draaide zich om naar de stelling aan de muur, zocht naar een pakje en smeet het op de toonbank.

'Hier, een pakkie nagels voor je doodkist,' zei hij hatelijk.

Ik griste de sigaretten naar me toe en holde, zonder een woord, de winkel uit.

Op de hoek van het plein stonden mijn vriendjes te wachten in de galerij tegenover de banketbakkerij van Wurms, die ook een jehoele was had vader verteld, maar hij was met een sijkse getrouwd, dat was net zo goed als 'voor spek en bonen' meedoen bij het spelen.

Tussen de zeeasters konden ze ons niet betrappen. Voor ieder twee saffies, daar deden we de hele middag over. Aart had lucifers bij zich, vier zaten er in het doosje. De eerste twee woeien uit. Het vlammetje tussen je gebolde handen, een kleine opening waardoor je kon aansteken. De eerste tenminste. Als je niet oplette brandde je je handpalm aan het vuur. We hielden allemaal onze sigaret aan de brandende en zogen de onze ook aan. Toen ik de mijne uit mijn mond wilde halen, bleef het papier aan mijn bovenlip plakken, zodat ik hem moest lostrekken en er een stukje vel meeging. Het bloedde zelfs een beetje. Met mijn tong bevochtigde ik mijn schrijnende lippen en stak de sigaret half in mijn mond. Het vloeipapier leek wel te smelten, plukjes tabak proefden bitter, branderig. Wat was daar nou aan?

'Zullen we eens inhalen?' stelde Aart voor en slikte rook naar binnen alsof hij water dronk.

Ook ik probeerde de rook in mijn longen te zuigen en hoestte zo erg dat ik dacht te zullen stikken.

Leen lachte zich een pukkel.

‘Hé, bril,’ zei hij, ‘zal ik jou eens wat laten zien? Ik kan uit mijn ogen roken. Moet je er goed naar kijken.’

Ik staarde hem ongelovig aan.

‘Au!’ schreeuwde ik.

Het brandende peukje van zijn sigaret had hij tegen de bovenkant van mijn hand gedrukt.

Er vlogen meeuwen boven het opgespoten land die krijsten alsof hun leven ervan afhing. Wim had een van een vlier geplukte pijlstaartrups bij zich in een lucifersdoosje. Ineens gooide hij hem ver van zich af. Het leek wel alsof het roken ons loom had gemaakt.

Juist nadat we aan de tweede sigaret waren begonnen onderscheidde ik Maurits in de verte. Ook hij wou een trekkie. Als ze het thuis van mij ontdekten, maakte vader mischien nog een grapje van ‘een touwtje om je broekspijpen’ en zo, maar als ze wisten...

‘Laat je mond eens ruiken?’

Jan van de snoepwinkel had een pakje kauwgum bij zich. Allemaal kregen we een half stukje, voor de pepermunt-smaak. Ineens smeerde hij de uitgekauwde kauwgum in mijn haar. Hoe meer ik eraan pullekte, hoe vaster het ging zitten. Nu zouden ze het thuis zeker merken, want ze zouden vragen wie het gedaan had, en waarom. Voor je het wist had je een kleur te pakken.

‘Met een zakmes gaat het wel,’ verzekerde Aart en sneed een pluk haar van mijn hoofd. Een beetje spuug, en dan gladstrijken, en straks nog een keer voordat ik naar binnen ging thuis.

Ruw duwde ik Jan in de brandnetels, en plotseling knokten we allemaal. Eerst lachten we erom, totdat onze blote

armen en benen begonnen te branden. We openden onze gulpen en piesten elkaar nat. Dat hielp. Ik had mijn hand voor mijn pikkie gedaan, anders zeiden ze er weer wat van, maar Aart trok mijn hand weg, meer niet. Echte vriendjes waren het, en als dát er niet was geweest, bestond er helemaal geen verschil tussen ons. Als ze me niet naar opa uit Arnhem hadden genoemd maar naar vader had ik Barend geheten. Nu wist iedereen het meteen aan mijn voornaam. Maurits had tenminste geboft. Als ze daar wat van zeiden hoefde je slechts te antwoorden: en prins Maurits, was dat er een? Maar ik had lekker Engelse sigaretten gerookt, net als een zeeman, en joden werden geen zeeman. Ik later wel, als ze dat maar wisten.

MUSEUMBEZOEK

Met mijn buik plat op de stenen duiker, daar waar de sloot onder de straatweg verdwijnt en waar de visjes samendrommen, was ik stekelbaarsjes aan het vangen. Met een conservenblik aan een stok vastgespijkerd kon je ze bij tientallen ophalen en in een glazen pot opbergen, waar ze driftig als in een mallemolen rondzwommen, of soms aan de oppervlakte bleven drijven, dood en niet meer tot leven te brengen, al frommelde je er met je vingers of met een takje nog zo aan. Door de warmte, die van mijn gezicht afwasemde, waren mijn brilleglazen beslagen, zodat ik het montuur op mijn voorhoofd schoof. Langzaam gleed de bril omlaag terwijl ik het schepnetje van blik met uitgestrekte armen door het water trok, en duikelde in de sloot. Hij dreef mee in kroos en afval, steeds sneller, om in de duiker te verdwijnen.

Als verlamd tuurde ik in de donkere ruimte en wist me geen raad. Vader was vorige keer al zo kwaad geweest. In stekeltjes vangen had ik ineens geen zin meer. 't Was het beste de pot met visjes zolang boven op zolder te zetten en dan als de bliksem weer het huis te verlaten, tot 's avonds vlak voor het eten. Op je kousen naar binnen, dan hoort moeder je niet lopen. Niet bij het raam zetten, waar de zon naar binnen schijnt, daar kunnen ze niet tegen.

Toen ik door de voordeur naar buiten wilde gaan, werd mijn naam geroepen. 'Salie, ben jij daar?' Meteen kwam moeder naar de gang, en zei: 'Kijk eens wie er is?'

Tante Fientje was helemaal uit Groningen naar Tuindorp gekomen om bij ons te logeren. Ze gaf me een zoen toen ik de huiskamer in kwam, mijn wang werd er nat van. 'Wat is die jongen groot geworden,' riep ze uit en stak haar handen in de lucht. 'Kom eens naast me zitten?' Ze sprak honderd

uit. Met vader, die ook beneden zat, maakte ze grapjes. Dat hij zo'n knappe man was. Dat Sientje wel wist wat ze deed toen ze met hem trouwde. En ons haalde ze om beurten aan. 'Saartje lijkt op jou, Sientje,' zei ze, 'Maurits trouwens ook. En Salie is precies Barend.'

Ze waren zo druk bezig met tante dat ze het niet eens merkten van mijn bril. Het beste was alleen luisteren en niets zeggen, dan letten ze niet op me. Vader vond het wat mooi dat tante steeds met hem bezig was. 'Wou je naar het Rijksmuseum?' vroeg hij, 'dan kan Salie met je mee.'

Daar schrok ik van.

'We zijn er pas naar toe geweest,' vervolgde hij, 'Saartje heeft het nu te druk met haar schoolwerk. Salie, die weet het nog wel. Niet waar?'

'Ja vader,' antwoordde ik gedwee. Zo fijn was het niet geweest die keer. Een groepje Engelsen had vader iets gevraagd en omdat hij in Londen heeft gewoond en met ze kon praten, bleef hij steeds bij ze, terwijl ik er achteraan moest lopen en niets verstond. Alleen 'tjies' begreep ik, want hij had op een kaas gewezen. Ernaast zat een biddende vrouw, en een kat trok met zijn nagels aan het tafellaken.

Tante dacht dat ik aarzelde en drong aan: 'Jij wil toch wel gids zijn? Mijn cavalier?'

Wat was dat nou weer. Kaffeljee. Ze praatte door, alsmaar door, net de pennen van een breinaald die tegen elkaar tikten. Toen richtte ze zich tot mij: 'Vooral de Nachtwacht wil ik zien, en het huishouden van Jan Steen. Ik kan niet in Groningen terugkomen zonder daarvan te vertellen.'

'Ja tante,' antwoordde ik.

Ze trok haar mantel aan, en moeder zei dat ik ook mijn jas aan moest doen.

'Het is veel te mooi weer,' protesteerde ik.

'De lucht is aan het betrekken, kijk maar naar buiten.'

Inderdaad hingen nu wolken aan de hemel als smerige

slierten vette watten.

We waren de poort nog niet uit of tante gelastte: 'Draag jij de paraplu.'

Als jongen kon je toch niet met een paraplu lopen? Ze duwde hem al in mijn hand. Straks kwamen we langs het Polluxplein waar mijn vriendjes aan het voetballen waren. Het beste was hem rechts van me te houden, tussen mij en tante in, dan zouden ze dat ding niet zien als ik het tegen mijn been aanhield. Bij elke stap die ik zette klikte de punt van de paraplu op de grond, waarbij ik mijn been gestrekt hield zoals Pruisische soldaten bij de paradespas. In die houding was het evenwel onmogelijk tante bij te houden. 'Hou die paraplu anders vast,' gebod ze, 'straks struikel je er nog over. Draag hem in je andere hand.'

Daarna gaf ze me nog een hand ook. Om je dood te schamen. Toen we langs kinderen liepen keek ik gauw de andere kant uit. Tante zag het niet eens. Ze ratelde maar door, daar werd je vreselijk moe van. Grote mensen stelden je altijd voor verrassingen. Moeder net zo goed. 'Proef eens van de komkommer?' zei ze vaak, gaf me dan een plakje om te weten of hij nog bitter was, en als het lekker begon te worden gaf ze niks meer. Elke keer nam ik me voor te blijven zeggen dat het bitter was, en steeds durfde ik het niet. Ze zou het toch aan mijn gezicht merken.

'We kunnen toch niet zinken?' vroeg tante angstig toen we in het gemeentebootje zaten waar een zeeschip langs voer.

Gelukkig zaten er geen vriendjes achter ons, anders had ik me helemaal geen raad geweten. Over die paraplu had ik al iets bedacht. Ik zou ze vertellen dat tante haar arm had gebroken met tennissen, dat het een deftige dame was, dat de dokter haar had verboden zware dingen te dragen en dat ze toch niet wilde dat ik de paraplu droeg, en dat ik hem uit haar handen had getrokken omdat ze zo'n goed mens was.

En rijk ook. Je kon nooit weten. Intussen probeerde ik hem ongemerkt met mijn voet onder de bank te schuiven. Tante had het meteen door: 'Wat doe je daar? Leg hem hier neer, anders denken we er straks niet aan.'

Nu frommelde ze in haar tasje. Het rook naar eau de cologne, net als bij de barbier. Toen haalde ze een rolletje pepermunt te voorschijn, scheurde het open, stak een pepermuntje in haar mond en borg het rolletje weer op. Allenig snoepen, dat deed je toch niet? Thuis moest ik ook altijd delen. En al was moeder wel een beetje een raar mens met haar dotje op haar hoofd, snoep bewaarde ze eerlijk. Op vrijdagavond, als wij zoals altijd om acht uur naar bed moesten, een kwartiertje later soms, meer niet omdat de school de volgende dag geen vijf minuten later begint, zette ze drie glazen schoteltjes voor ons apart, heel mooie, van kristal, die nog van haar ouders waren geweest voordat ze doodgingen. En als vader en moeder nasj namen legde zij er op elk schoteltje ook een. Dat vergat ze nooit. Dat wist ik zeker. Een keer had ik tevoren de Engelse bruidssuikers geteld toen ze nog in het zakje zaten, en de kesouse mangelen en vijgen.

'Je bent op het godsdienstschooltje, hè?' zei tante ineens.

Het jodenschooltje bedoelde ze natuurlijk. Ik knikte.

'Volgens je moeder ben je zo goed in Hebreeuws.'

'Ze is gek,' antwoordde ik kortaf.

'Zo mag je niet over je moeder praten. Zeg er eens een woord in?'

Van baruch of zo, dat wist ze zelf ook, dat waren broges. Een gewoon woordje?

'Soes,' antwoordde ik, 'dat betekent paard. Bittere soezie, dat is paardebitter.'

'Wat zeg je?'

Ze had niet eens door dat het narrisjkat was. Vader had het geintje gemaakt. En hij had het over de uitdrukking 'Soes is tofelemoon.' In de veehandel zeiden ze dat, als een

paard slecht was en door zijn knieën zakte, net als de katholieken in de kerk. Vader wist reuze veel.

Een arm moest ik haar geven toen we van het bootje kwamen. 'Grote jongen' zei ze, en drukte mijn arm tegen zich aan. Nou wou ze me sjeigelen. Over de Vischmarkt liepen we naar het centstrammetje. Als je wilde kon je voor één cent de hele dag meerijden, om het Centraal Station langs het IJ, elk keer opnieuw, want je moest je cent in een glazen bakje gooien, een kaartje kreeg je niet.

Als je links afsloeg kwam je bij de vaderlandse geschiedenis, vermeldde het bordje in het Rijksmuseum. 'Ja, dat wil ik wel zien,' besloot tante Fien, 'net als bij ons de Martinatoren.'

Echte harnessen waren er, in glazen kasten, tegen het pikken of zo. Altijd had ik gedacht dat ridders grote mensen waren, maar de harnessen waren klein, ze leken wel voor kinderen in een toneelstuk. Of zouden ze voor pages zijn? Dat waren eigenlijk nog grote jongens.

'Kom mee,' zei tante, 'daar ben je zo op uitgekeken.'

Bij die vlaggen bleef ik staan. In rafels hingen ze, net ondergoed dat te oud werd en waar moeder zakdoeken van maakte.

Ik gaapte. Alleen in de verte hoorde je soms het gieren van de tram. Nu zou ik best in de wind willen staan. Een druppel zweet liep langs mijn hals in mijn bloes.

'Verveelt het je?' vroeg tante geërgerd, 'heb ik daar mijn goeie geld voor uitgegeven?'

Om te laten zien dat ik het heus wel fijn vond allemaal, liep ik naar een bronzen kanon van drie meter lengte. 'Schooten ze daar vroeger echt mee?' vroeg tante. 'De mensen zijn altijd slecht geweest. Kinnesinne, op je geld, dat is het. Jij bent zo niet hè?'

'Nee tante,' antwoordde ik gedwee. Weer gaapte ik, zo

erg dat ik bang was dat mijn mond niet dicht kon en er iets in mijn kaak zou knappen. Achter haar aan liep ik de trap op, naar de schilderijen.

Ineens bleef ik staan. Een vrouw zat in een stoel, haar wang op een kussen. Als je goed keek leek ze een beetje op moeder, op die foto van lang geleden, toen wij nog jeletjes waren. Haar oogopslag, de manier waarop ze lachte was geheimzinnig, alsof ze iets voor zichzelf wilde houden. Was moeder toen ook mooi geweest? Onder het schilderij las ik: 'De zieke dame.' Als ik groot was ging ik met zo een vrouw trouwen, die even lief was, dan hoefde je niet bang te zijn. Als ze mij wilde tenminste, want nu had ik haast nooit sjans. Misschien werd ik wel beroemd, dan ging het makkelijker zei vader altijd.

Een van de schilders heette Salomon van zijn voornaam. Zouden jidden ook schilderen? Vader vertelde dat het niet mocht, dat je van levende mensen geen afbeelding mocht maken. Dit schilderij was trouwens geen portret. Gewoon natuur was het, met bomen en water. Dat hoefde je toch eigenlijk niet te schilderen. Als je in Tuindorp over de dijk klom zag je het ook.

Wat ik niet snapte was dat De Joodsche Bruid zich wel mocht laten schilderen. 'Rembrandt heeft een heleboel jidden geschilderd,' vertelde tante. Titus niet. Dat was zijn zoon. Als je goed keek naar die jongen kon je zien dat hij dood zou gaan, zo droevig keek hij.

Gelukkig liep tante niet steeds door. Wat hier hing was prachtig, zo iets moois had ik nooit eerder gezien. Een heel ouwe man, 'Jeremia treurende over de ondergang van Jeruzalem' stond eronder. Zijn gezicht leek eenzaam en zo verdrietig dat ik hem wel een zoen zou willen geven, als dat kon.

Moeder had kippesoep gekookt, met grote lichtgele Spaanse erwten erin. Vader zei, omdat ik zo'n honger had: 'Hij lust er wel zeven borden van, met zijn gesjmadde rache.'

'Ik ook hoor,' riep Maurits.

Toen zette Saartje grote ogen op en vroeg: 'Wat is er met jou aan de hand? Je ziet er zo vreemd uit.'

Allemaal keken ze plotseling naar mijn ponem. Vader fronste zijn wenkbrauwen, je kon de rimpels in zijn voorhoofd zien, en vroeg: 'Wat heb je met je bril uitgespookt?'

'In de duiker,' antwoordde ik zachtjes.

'Wat? Hoe bedoel je?'

'Met stekeltjes vangen.'

'Ik snap het nog steeds niet.'

'In het water gevallen.'

'En toen?'

'Hij is verdronken.'

Het leek of vader even lachte. Toen stond hij op en greep me bij mijn schouder.

'Het is dat tante bij ons logeert,' schreeuwde hij ineens, 'anders zou ik je hier aan tafel nog een pak voor je blote kont geven. Twee joden weten wat een bril kost, maar wat jij me aan brillen kost, daar heeft zelfs een Rothschild geen verstajem van. Naar boven zeg ik je, vooruit, naar je bed.'

CONCERTGEBOUW

‘Een jehoele kan cherote krijgen,’ zei vader tegen me en lachte. Hij had wel vaker van die uitdrukkingen waarvan je niet precies wist wat het betekende. Nagaan kon je het wel. Hij zei het omdat ik tóch ineens op de zangclub van Ons Huis wilde, ofschoon het me eerst niets had geleden, hoezeer ze thuis ook hadden gezeurd alleen maar omdat ze me van straat af wilden hebben.

Op de radioclub was het iets anders geweest. Wie wilde Willem van Cappellen niet horen, ome Keesie en Teun de Klepperman? Twee cent kostte het elke woensdagmiddag, en vader betaalde het toch. Achteraf was het me tegengevallen. Wat ze ook probeerden met de spoelen en wikkels van het toestel, de luidspreker braakte bijna uitsluitend gekraak uit, soms hard soms zacht en als je de omroeper wél verstond begon ineens de Mexicaanse hond te janken van hoog tot laag als een jakhals in de ether. Daar bleef ik niet op.

Op de figuurzaagclub was het leuker. Je kon er een pijpenrek maken of een kapstokje, mooie cadeautjes om met een verjaardag aan vader en moeder te geven. Als de zaagjes maar niet braken. Dat moest je leren, hoe je de figuurzaag precies diende te gebruiken. Niet duwen in het hout, anders knapt het zaagje. Niet slap spannen als je een nieuw neemt omdat het dan meebuigt en ook springt als de snaar van een mandoline. Fijn was het wel, zo spannend dat ik mijn tong uit mijn mond hield als ik bezig was. Niet dat ik er zelf erg in had, anderen maakten er grapjes over. Maar juist als je nergens aan dacht omdat het zo geweldig ging, ping, daar sprong het zaagje in tweeën of nog meer deeltjes zodat je het wel in je ogen kon krijgen. Erger was dat je de zaagjes moest betalen als je er te veel had gebroken.

De laatste keer was het goed gegaan. Bijna was het uur

om, en nog steeds zat het eerste zaagje in de boog, en juist die laatste vijf minuten, toen gebeurde het. Pang.

‘Dacht je dat ik met jou aan de gang bleef?’ beet de club-leider me toe.

‘Het is pas de eerste meneer,’ antwoordde ik geschrokken. ‘Echt waar.’

Toch wou hij me er geen meer geven.

Toen ik het thuis vertelde vond vader dat ik van me had moeten afbijten. ‘Hier de grootste mond en bij een ander kakt hij in zijn broek.’

‘Luister nou Barend,’ zei moeder, ‘het kan toch ook risjes zijn geweest, je weet net zo goed als ik dat ze ons altijd moeten hebben. We wonen “onder hun”, dat mag je niet vergeten.’

‘Jij met je onder hun. Of de jidden zo lekker zijn... Hij moet niet weglopen van die club, dat is het enige, en laat die kerel kletsen. Al houdt hij een hele drosche, dan moet hij er nog maling aan hebben.’

Ik er weer naar toe. En die man van de club was reuze freinteliesj, ook toen ik een zagie brak. ‘Goed hoor Sam,’ zei hij en gaf me een nieuw. Sam in plaats van Salie. En dat bleef hij zeggen.

Dus keek ik die avond op het bord bij de uitgang, waar de opzichter met krijt opschrijft welke clubs er zijn en wanneer. Met grote letters stond er: WE HEBBEN JONGENS NODIG. JOU OOK.

Het zangclubje van Leida Hölscher, waar bijna uitsluitend meisjes op waren, gaf over enkele maanden een grote uitvoering met alle Ons Huis zangclubs in het Concertgebouw, onder leiding van Catharina van Renes, die beroemde vrouw die in de schoolboekjes stond omdat ze zelf liedjes had gemaakt. En ik las verder: WE GAAN ER MET DE AUTO VAN KORVER NAAR TOE. JIJ OOK?

Daar moet je wel over nadenken als je nooit eerder in een

auto hebt gezeten. En wat zijn twee maanden? Een habbekrats.

Vader had weer een geintje toen ik vertelde dat ik erop wou. 'Caruso,' zei-die tegen me, 'als je maar niet met je togus meezingt.'

Bij Leida Hölscher moest ik eerst voorzingen. Ze liet de stemvork trillen. 'Mooi hoor,' zei ze toen ik gezongen had, 'ga maar in het achterste rijtje bij de jongens staan.'

Zo een lieve vrouw, als je goed naar haar keek, en knap. Mooi gekleed, mooie haren en grote blauwe ogen. Als die je moeder was, was je een gelukkig kind. En zingen dat ze kon... Neem mijn eigen moeder, die galmde als ze in de huiskamer of in de keuken aan het werk was en dan dacht ze dat het nog mooi was ook. Een keer aaide Leida Hölscher me over mijn haar. En moeder zegt dat gojem koudere mensen zijn dan jidden.

Met opgetrokken knieën, de ruggen tegen elkaar, hobbelden we in de vrachtwagen van Korver naar het Concertgebouw. Soms botsten we door een kuil, dan schreeuwden of gilden we, zoals de meisjes die trouwens altijd gillen, de aanstelsters. De massieve banden van de auto deden het houten geraamte trillen als een koortspatiënt en als je je dijen tegen elkaar drukte wiebelde je hele lichaam mee. Misschien reden we wel dertig kilometer per uur. Zo snel was ik nooit eerder gegaan. Een stijve kreeg je ervan. Eigenlijk had ik aan het andere eind willen zitten bij het raampje waardoor je de chauffeur kon zien, maar dat mocht niet. Ik had er nog wel speciaal op gelet toen er een verhuizing was in de Betelgeuzestraat, totdat de auto helemaal leeg was had ik staan kijken waar de beste plaats was. Maar vanavond bij het instappen zei de begeleider tegen me: 'Je moet niet dringen. De meisjes mogen eerst.' En toen was er geen kans meer.

Op mijn tenen kon ik van het podium over de hoofden van de andere kinderen de zaal inkijken. Dat het Concertgebouw van binnen zó groot was... Op alle stoelen zaten mensen, soms met kinderen. Vader en moeder waren er niet bij. Die gingen nooit naar zo iets. Het kostte handen met geld: het bootje, in de stad met de tram heen-en-terug, bij elkaar zeker een gulden. En dan nog de toegangsprijs. Misschien wel drie paar zolen-en-hakken om dát terug te verdienen. Zondaggeld. Thuis kon ik die liedjes ook zingen. Rode pluche gordijnen achter in de zaal, zo zag het er in het paleis van de koningin vast ook uit. En die geweldige kroonluchters ver in de hoogte, drie boven het podium, twee boven de zaal, daar moest je rijk voor zijn. Nog veel mooier was het orgel achter ons. Hoe zouden ze zo iets naar binnen brengen? Door de deur kon het niet. Eerst dat bruine hout natuurlijk, en later de pijpen afzonderlijk. Moesten ze de deur afbreken als ze ze dwars naar binnen hadden gedragen. Dat had meester op school verteld van de mensen in Kampen die zo dom waren en de poort afbraken omdat ze de heipalen dwars droegen. Al die pijpen waren fluiten. Wat een lawaai moest dat geven als ze daarop speelden. Waarom noemden ze mondharmonika's ook mondorgels? Omdat je erin moest blazen?

Misschien waren het wel duizend kinderen van alle Ons Huizen bij elkaar. Leida Hölscher van ons uit Tuindorp zat achter de piano met een vleugel waarin je de snaren kon zien. Dat ze dáár ook op kon spelen...

Ineens werd er heel hard pssst geroepen toen een oud vrouwtje van de rode fluwelen trap met gouden leuning naar het podium liep. Iedereen begon voor haar te klappen, zij moest wel buigen voor de zaal. Eigenlijk viel ze me tegen voor een beroemd mens. Gewoon ouderwets net als opoe, alleen een beetje deftiger met haar lorgnet en die soepjurk. Nu draaide ze zich naar ons toe en glimlachte zodat je de

rimpeltjes bij haar ogen kon zien. Haar eigen liedjes zouden ook worden gezongen. Van die ouwe trouwe ooievaar bijvoorbeeld. En lachen ging niet als we zongen 'D'ooievaar is weer gekomen' omdat zij erbij was. Stom liedje. Ze blies niet eens op het stemfluitje en wachtte tot Leida Hölscher piano ging spelen, waarna ze haar handen omhoog hief.

Dirigeren was helemaal niet moeilijk. Ze wuifde een beetje met haar handen of ze draaide een hand in het rond of ze bewoog heen en weer net als het poppetje op een draaiorgel. En soms danste ze zachtjes mee met haar lichaam alsof ze vrolijk was. Straks moesten de jongens invallen. Goed opletten. De mensen in de zaal keken zo suf; met open mond, hun hoofd een beetje scheef zaten ze te dromen. Ja, nou waren wij aan de beurt.

Catharine van Renes knikte naar de jongens om ons aan te moedigen, sloeg nu driftiger de maat alsof ze bang was dat we haar niet zouden bijhouden. Ik keek haar strak aan en even beantwoordde ze mijn blik. Zou ze me hebben gezien? Mij speciaal? Net als die schoolopziener, die mij eruit had gepikt toen hij de klas kwam controleren? Ze kon toch niet horen dat ik zo hoog bijna niet kon komen. Wat betekende de tweede stem eigenlijk? Dat je een paar tonen lager moest zingen dan de meisjes, een enkele keer hoger. Als je het goed beschouwde was het niet moeilijk een liedje te bedenken. Je nam gewoon een wijsje dat anderen nog nooit hadden bedacht en daar maakte je tierelantijntjes bij. Toch wel mooi, een heel koor bij elkaar. Ineens hoorde je je eigen stem niet meer en was het net alsof we met zijn allen muziek waren geworden.

We moesten het trapje aan de zijkant af en doorlopen naar een ruimte onder het podium, waar we met zijn allen tegen elkaar gedrukt maar net konden staan. Iedereen praatte opgewonden en riep naar andere kinderen. Het leek wel op-

nieuw een koor maar dan uit de maat, ieder op eigen toonhoogte, schril, lawaaiig, vrolijk. 'Jullie hebben het goed gedaan,' prees Leida Hölscher en liep meteen weer weg. We kregen een ijsje, met chocolade erom en in zilverpapier verpakt. Bij de ijsman op straat had ik die nog nooit gezien. Het zilverpapier vouwde ik netjes op, alle kinderen deden het om te bewaren voor op school waar de meesters het inzameldden. Langzaam aan het ijsje likken. Thuis gaven ze me altijd standjes omdat ik te gulzig was, nu was het zonde om het vlug op te eten. Misschien kreeg ik van mijn leven nooit meer een zo duur ijsje. Of heel later als groot mens als ik beroemd was en dan vond ik het niet meer zo lekker. Gek als je het goed bedacht. Grote mensen konden wel tien taartjes kopen als ze wilden en dat deden ze niet eens. Op het laatste stukje moest ik zuinig zijn. Als ik mijn bril van mijn neus deed en hem er vlakbij hield leek het nog een flink brok.

In de vorm van een halve cirkel stonden we weer op het podium, en nog steeds kwamen er mensen de zaal in, prattend, vragend of iemand even wilde opstaan omdat ze erlangs moesten, wuivend naar kinderen uit het koor. 'Corrie' riep iemand keihard, maar de jongen deed net alsof hij het niet hoorde. Wanneer begonnen we nu weer? Stel je voor dat de pilaren inzakten waarop de balkons rustten, dan vielen alle mensen omlaag. Je kon ook propjes papier naar beneden gooien.

Beginnen beginnen uitscheiden uitscheiden mompelden de jongens tegen elkaar, toen begonnen we echt. De liedjes waren minder spannend dan voor de pauze. Het Angelus klept in de verte. Kinderachtig en je wist niet eens precies wat ermee bedoeld werd. Over God en Onze Vader, alsof we een christelijk koortje waren. Daar geloofde Catharina van Renes natuurlijk in. Kon je aan haar gezicht zien, ze keek alsof ze zweefde. Toen we zongen van 'deez' kindekes

klein' gingen enkele mensen in de zaal al klappen en Catharina van Renes gebaarde dat ze stil moesten zijn. Tijdens 'wees hun nabij met uw liefde, als ik niet meer bij hen kan zijn' begonnen de mensen weer te klappen, gingen opstaan en schreeuwen, we konden bijna niet het laatste coupletje zingen. Eindelijk werden ze stil en konden we verder gaan.

Wij kronkelden door de stenen gang achter de concertzaal naar de deur aan de zijkant van het gebouw, waar buiten de vrachtauto ons opwachtte. Ik drong me door de kindermengte heen om achter in de auto te komen. Boven het ruitje bij de cabine zat de holte die ik op de heenweg al had gezien en waar je net in kon kruipen. Ik trok me aan mijn handen omhoog, hing aan mijn borstkas en liet me in het gat vallen. Er lag een heel pak dekens die ze bij verhuizingen gebruiken. Lekker warm eronder. Het kon juist en niemand zag me.

Thuis zouden ze vast en zeker vragen hoe Catharina van Renes er uitzag. Op haar omslagdoek droeg ze een speld. Met diamanten natuurlijk. Stel je voor dat je vader en moeder rijk zijn. Zelf een fiets als kind en later met de trein over de grens. Bij ons had vader zijn fiets niet eens meer. Toen hij boven op de overloop stond reden we er wel eens mee heen en weer, totdat de ketting er afliep, en toen had vader hem verkocht. Als kind een eigen roeiboot. En zwemmen leren. Een kunst. Gewoon een abonnement op Obelt, en je vader bracht je er met zijn auto naar toe. Crawl ook. En het Noordzeekanaal overzwemmen waar het in het midden wel tien meter diep was. In één ruk naar de overkant, koppieonder zodat de mensen bang werden en dan ineens weer boven komen en naar ze wuiven. Hoefde je niet aan de kant te blijven op de glibberige stenen waar het water van wegtrok als er een zeeboot langskwam, zodat je omviel en je bezeerde. Soms had je een snee in je voet van een stuk glas, bleef

bloeden als het nat was, en korstte later in je kous. Als je niet uitkeek merkten ze thuis dat je stiekem in het Noordzeekanaal had gezwommen. Wanneer het sluisje openstond en het water uit de polder het kanaal binnenstroomde dreven overal drolbaarzen. Lenie zat naast me. Ze was niet eens op de zangclub. Helemaal naakt was ik. Eerst hield ik mijn handen ervoor zoals altijd dat ze het niet zouden zien, maar voor haar hoefde ik niet bang te zijn. Ze had er zelf ook iets aan wat niet normaal was. Dat had haar broertje Tinus me zelf verteld. Ze was onder een paard-en-kar gekomen, een wiel over haar buik, zodat ze in het ziekenhuis geopereerd moest worden en de dokter later zei dat ze nooit moeder kon worden. 'Zie je hem?' vroeg ik en zij boog zich over mijn knieën om ernaar te kijken, heel lang. 'Ga mee,' zei ik, 'gaan we stukken kurk zoeken en boomschors om bootjes van te maken op de bootjesclub.'

Ineens lagen in het achtertuintje van ons huis alle brokken kurk en schors op een stapel. Mijn vriendjes stonden eromheen om op mij te wachten want ik was de directeur van de scheepvaartmaatschappij. Boven in de werkkamer van vader lagen oude schoenmakersraspen die we mochten gebruiken en schoenmakersmessen om de kurk te snijden. 'Wees voorzichtig,' waarschuwde vader, 'anders snijden jullie je in je rug, en daar zit al een snee aan de onderkant.'

Zeven bootjes hadden we klaar, een hele vloot bij elkaar. 'Wereldvloot, mannen,' zei ik en ze klapten.

Fijn dat vader meedeed. Ook hij had geklapt. Zou hij gezien hebben dat ik het Noordzeekanaal overzwom? Dan kreeg ik misschien op mijn kont. Van Lenie wist hij natuurlijk niet en anders zou hij er niets van zeggen. Hij keek wel uit om daarover met een kind te praten. Of riep hij me toch?

'Hé daar,' hoorde ik, 'ben je van plan in de auto te blijven?'

Verbaasd keek ik om me heen, wreef mijn ogen uit.

Slaapdronken liep ik naar de achterklep.

‘Springen’ gelastte de opzichter van Ons Huis en reikte mij zijn hand.

Ik kon het heus wel alleen, net als op gym, daar was ik ook goed in springen. Mijn bovenlichaam naar links buigend om de man te ontwijken, sprong ik uit de auto en smakte met mijn kin tegen de straatstenen.

SIGAREBANDJES

Ik wist niet of oom Izak op school zo knap was geweest als vader of als tante Roosje, daar werd nooit over gesproken en hij vond zichzelf maar een heel gewoon mens die op een ukelele speelde, zijn soep 's avonds niet lustte als Ajax had verloren, hartstochtelijk kaartte en schaakte en damde, zich over politiek niet kon opwinden en lang geleden met vader kwajongensstreken had uitgehaald waar ze nu nog om lachten: de staart van ons hondje groen geschilderd bijvoorbeeld.

Van de gewone dingen des levens was oom Izak evenwel beter op de hoogte dan wie ook in de familie. Nog voor het eind van de competitie voorspelde hij wie er met voetballen kampioen van Nederland zou worden. De letters AED van een voetbalclub uit de Jodenhoek betekenden Adenoi een Doelpunt, en als je hem niet geloofde moest je het maar ter plaatse vragen. Het aantal van de huizen dat bij de cycloon in Borculo was vernield wist hij nauwkeurig te vermelden, evenals het feit dat de scheidsrechter bij de laatste voetbalwedstrijd tussen Nederland en België een jehode was. En wie het niet geloofde moest eens goed de foto bekijken: de koegel lag op zijn neus.

En voor ons, de kinderen van Barend en Sientje, jeletjes zei hij niet, daar vond hij ons te groot voor, was oom Izak een goede oom, die de tijd nam en met ons speelde.

'Een paard aan de kant is een charpeneschant,' waar-schuwde hij, toen hij bezig was mij schaken te leren. Ik moest het paard zo min mogelijk aan de kant van het bord plaatsen, omdat daarmee zijn actiemogelijkheden voor de helft werden beperkt. Snapte ik het niet zo gauw? Denk eens goed na.

Zo had hij zijn eigen uitdrukkingen.

Als ik zijn koning schaak zette en 'koning' zei, antwoordde hij: een neviege tot beloning.

Neviege, dat wist ik tenminste. Een paardeneviege betekende immers: paardedrol?

En als we iets lekker vonden beweerde hij dat we fresjers waren.

Voor een jongen van tien jaar vond hij me een reus van een kerel, voelde mijn spierballen, hielp me zoeken naar mijn bril en verklaarde dat in het land der blinden vicroog koning was.

Eigenlijk was schaken voor oom Izak surrogaat, van aanleg was hij immers dammer? Toen hij twintig jaar was, werd van hem zelfs verwacht dat hij eens kampioen van Nederland zou worden, maar hij had een inzinking gekregen en de moed opgegeven, wist ik van vader. Zelf vertelde hij over die periode dat hij zo in zijn spel opging dat hij het papiertje van een suikerklontje in zijn koffie gooide en het klontje zelf wegwierp.

Ik snapte er niets van, dat hij er niet mee was doorgegaan. En ik vond het jammer, want ik had best een beroemde oom willen hebben.

De pech met dammen was niet zijn enige teleurstelling geweest. Als kind kon hij mooi tekenen en wilde kunstschilder worden. De man van de arbeidsbeurs, waar hij met opa naar toe moest, had evenwel verklaard dat daar geen droge boterham mee te verdienen viel. Daarom ging hij op een sigarenfabriek werken. Hij werkte er nog altijd.

Ongeveer dertig jaar oud was hij toen hij mij schaken leerde. Een stevige gedrongen man, enigszins bijziende, met een laag voorhoofd net als opoe, en golvend bruin haar. Niet altijd was hij vrijgezel geweest. De verkering was echter uitgeraakt, en nog altijd sprak opoe schande over die vrouw, fluisterend als wij, de kleinkinderen, erbij waren, wat haar aanzien nog meer aantastte.

Nu woonde hij met een zuster en twee broers nog steeds bij opa en opoe thuis. En van hen zat oom Izak het meest royaal bij kas.

Al gauw wisten we dat hij een grammofoon had gekocht, met een echte toeter waar de muziek uit schalde.

Toen kwam er een radio bij, met spoelen en snoeren en andere ingewikkelde toestanden, en oom Izak werd lid van de Vara.

Hij nam ons mee naar Ajax, ging met zijn abonnement naar de zittribune, gaf ons een dubbeltje voor de jongensstaantribune en wachtte na de wedstrijd bij het hek om ons mee naar de Foeliedwardsstraat te nemen.

Op allerlei tijdschriften had oom Izak zich geabonneerd, van *De Lach* tot *De Notenkraker*, later *Rusland van heden* en *Wij*. Zij zwierven de hele familie door, omdat oom Izak wel wat kon missen.

Wel wat kon missen?

Een heleboel kon hij missen.

Ineens waren sigarebandjes in de mode: Velasquez, Karel I, Willem II en nog veel meer. Ik kende de merken uit mijn hoofd. We ruilden ze, plakten ze in schriften, in sigareplaatjesalbums.

Toen oom Izak dat hoorde was het hek van de dam. Hele pakken bracht hij voor ons mee, in alle soorten en maten. Bandjes zo groot als een polshorloge, afkomstig van of bestemd voor sigaren waarvoor je je mond zou moeten laten uitrekken.

Ineens waren Maurits en ik de held onder alle vriendjes. Iedereen wilde met ons spelen, omdat er wel altijd een sigarebandje overschoot. Niemand schold ons meer uit, want zaken zijn zaken.

En plotseling was de aardigheid eraf.

Wat had je aan een sigarebandje als je er geen moeite voor hoefde te doen? Waarom zou je van het footje dat een klant

je had gegeven een schrift kopen als er nog duizend bandjes lagen te wachten om te worden ingeplakt? Wat had je aan een merk als je de naam er niet meer van kon onthouden?

Terwijl ik links en rechts sigarebandjes uitdeelde onder mijn vriendjes, bleef oom Izak doorgaan ze voor ons aan te slepen.

Gelukkig had hij ineens een nieuwe attractie.

Zijn baas en diens vrouw, een Engelse, vertrokken enige weken naar Londen, en oom Izak moest op hun hond passen. Het was een herder, die uitsluitend naar Engelse commando's luisterde.

Dat was prachtig.

'Sit down' schreeuwde ik, en de enorme donkergrijze hond ging liggen. Oom Izak zei me de uitdrukkingen voor, en ik galmde ze hem na.

'Shed up.'

Met zijn staart tussen zijn poten droop het beest af naar de keuken.

Het was een mesjoggene hond, vonden we allemaal.

Toen ik hem een sigarebandje wilde voeren, snuffelde hij er even aan en draaide zijn kop af.

'Ik zal voor jou nog eens bandjes meenemen,' zei oom Izak, die anders nooit verwijten maakte, en toen schaamde ik me. Nee, dat had ik nooit moeten doen.

GAT IN MIJN KNIE

De natuur scheen bezig in te slapen voor de komende winter. Geen vleugje wind deed de geel kleurende blaadjes aan de bomen ritselen, en als er niet nu en dan een als een late vlinder weggefladderd was, had je nog sterker de indruk van verlatenheid gekregen. Geen hond blafte, zelfs niet in de verte. De buurtkinderen, een half uur geleden thuisgekomen van school, zaten aan tafel een boterham te peuzelen, en als zij al ruzieden met een broertje of zusje, op straat was daar niets van te horen.

In een poortwoning werd een deur geopend en weer dichtgesmeten. Een jongen met een overdadige zwarte haardos, een mopneus en dikke lippen kwam mopperend achter een pilaar vandaan. Grote donkere zeeroversogen achter brilleglazen keken verontwaardigd de wereld in.

'Ze kan het niet eens,' mompelde ik, en bukte me om aan een geweldig verband om mijn rechterknie te peuteren dat mijn moeder even tevoren had aangebracht. Toen richtte ik me weer op. Vorige week was ik op weg naar school gevallen, omdat het al veel te laat was en ik bij het rennen over mijn eigen benen struikelde. 'Moet je maar vroeger opstaan,' had moeder gezegd. Zij wist niet dat een buurjongen mij *Nora's Fortuin* had geleend, waarin ik tot elf uur in bed had liggen lezen. Hij moest het gauw terug hebben, anders merkten ze het thuis. Het was een grottemensen-boek, een 12½-cents-premie bij een geïllustreerd weekblad. Er kwam een dooie in voor, en ook echte liefde. Probeer dan maar eens te slapen. En als je eindelijk slaapt word je niet precies op tijd wakker. Of liever, je kan nog niet opstaan omdat het is alsof je benen verzwaard zijn met gewichten.

En nu zat er een gat in mijn knie. Nog steeds. Eerst was er een korst op de wond gekoekt. Er kwam een rood randje

omheen, dat pijn ging doen als je je stootte, en er kwam geel vocht uit, steeds meer. 'Dat komt ervan als je eraan zit te pulleken,' had moeder mij verweten, 'en nog wel met je zwarte nagels.'

In heet sodawater moest ik ermee gaan zitten, en ik heb wel mooi gelachen want de emmer viel om. Dat kon toch niet, met je knie in een emmer. Op één been moest ik staan, het andere dubbel vouwen en omlaag duwen. Probeer dan maar eens je evenwicht te bewaren. Dweil het zelf op, zei moeder, net of dat zo erg was. Toen moest ik in een zinken teiltje met mijn knie. Veel te veel soda had ze erin gedaan, het deed pijn als de pest. Zo moet het schoon trekken, zei ze. Alsof je het niet voelde. Later smeerde ze dik boorzalf op de wond. Eerst wou ik het niet. Waar was dat nou weer voor nodig? 'Jij wil er zeker infectie bij krijgen?' vroeg ze. 'Dan zul je nog anders piepen.' Voor je het wist moesten ze je een been afzetten, en dan had je nog geluk gehad, want aan bloedvergiftiging kon je ook doodgaan. Dat had je gezien aan haar broer. 'En wil je nou eindelijk eens gehoorzamen? Anders zal ik het straks tegen je vader zeggen. Dan krijg je voor vierduiten.'

Moest je die lap eens zien zitten. Van een oud hemd dat toch in de voddën moest, had dat mens een mouw afgescheurd en om mijn knie gewonden. De uiteinden had ze ingeknipt en aan elkaar geknoopt toen het verband was aangebracht, over een lapje met boorzalf. Voor schandaal liep je ermee. Ik leek wel zwaar gewond. Het ergste was dat de lap steeds afzakke, te pas en te onpas moest je eraan sjoeren, en soms verloor ik zelfs het lapje-met-zalf eronder.

Boorzalf is goed, had ze me verzekerd. Boorzalf, daar hadden we een hele voorraad van. Elke keer als iemand van het gezin naar de huisdokter moest, voor een verkoudheid, een steenpuist of voor zuiveringszout omdat vader last van maagzuur had, moesten we er een doosje boorzalf bij vra-

gen. Als de dokter wilde weten waar het voor nodig was, moest je vertellen dat je broertje was gevallen en dat de dokter het al zo druk had en dat het op die manier ook kon. Als hij tegenstribbelde was het verstandig om niet tegen te spreken, maar ook niet weggaan hoor je, je laat je niet afsjoken, luidden de laatste woorden die moeder ons achterna riep. Als de dokter eenmaal had toegegeven, vroeg je er ook een doos watten bij, het hoefde niet zo groot te zijn, en als het kon wat pleisters en zwachtel, wat de arts echter weigerde omdat hij last kreeg met het ziekenfonds als hij al te vrijgevig was.

Die rot lap. De saamgetrokken knoop drukte pijnlijk in mijn knieholte, het jeukte alsof er vlooiën over liepen, en je kon niet eens krabben, dat had ik al eerder gedaan en juist daarom was de wond weer open gegaan.

Wetende dat mijn vriendjes straks zouden komen, ging ik op een hekje van een voortuintje zitten. Met een handgebaar van achter een raam werd me echter te verstaan gegeven dat ik moest opduvelen. 'Ga naar je eigen huis,' gebaarde een wijsvinger die als een snavel driftig heen en weer pikte. Tergend langzaam stond ik op, bleef staan, ook toen er opnieuw werd geklopt. De straat was vrij, als ze dat maar wisten. En om de stilte te verbreken riep ik: 'o e h o p' en nog eens 'o e h o p', waarbij ik door ritmisch met de handpalm tegen mijn lippen te slaan het geluid verder liet doorklinken.

Waar bleven ze nou?

Tastend maakten mijn handen in mijn broekzakken de inventaris op: een halve schoenveter, gevonden in de schoenmakerswerkplaats van vader en meegenomen om er een stinkertje van te maken. In het glas van mijn bril poogde ik het schrale zonlicht op te vangen en in een brandpunt op het eindje van de veter te concentreren om er de fik in te steken, maar zelfs die kracht kon de zon niet meer opbrengen. In

een hoopje grind naast het tuintje lagen twee geaderde wit-bruine vuurstenen. Als je ze tegen elkaar ketste vlogen de vonken eraf en je rook de zurige gebrande lucht ervan; ook nu wilde de veter niet branden. Strakjes dan. Een van de vriendjes zou wel lucifers bij zich hebben. Lekker, een stinkertje. Als de veter smeulde en langzaam opbrandde, een grijze aspluim achterlatend, verspreidde de schroeilucht zich naar alle kanten, net een sigaret, en soms namen we een trekje eraan, poogden de walm in te zuigen.

Toen kwam Aart van de overburen naar buiten. Hij had de rest van een boterham in zijn mond gepropt, broodkrumels plakten aan zijn lippen, en terwijl hij de laatste resten doorslikte mompelde hij: 'Wat hou jij je voeten gek.'

Zou hij mijn schoenen bedoelen?

'Het komt door het gat in mijn knie,' antwoordde ik haastig en schoof de ene voet achter de andere. Hij mocht vooral niet naar mijn schoenen kijken, anders zou hij vast en zeker zien dat het vrouwschoenen waren geweest. De klant, die ze bij vader had laten repareren, had ze niet afgehaald omdat hij naar later bleek naar de stad was verhuisd. Dat was al langer dan een half jaar geleden, en nu waren ze verstaan en eigendom geworden van de schoenmaker. Zelfs als de klant er later ooit om zou komen, kon hij er geen aanspraak meer op maken. Aan de hakken kon je het gelukkig niet zien, die had vader eraf getrokken, er platte voor in de plaats gebouwd. De neuzen echter liepen puntig toe, knelden je tenen samen en kweekten likdoorns zodat het nog meer pijn deed als je op die snertschoenen liep. Je zag eruit alsof je in je broek had gepoept, zo voorzichtig moest je lopen. Ik had er wat van gezegd, maar vader had geantwoord dat ik blij mocht zijn dat die schoenen verjaard waren, dat ik anders een drol had gekregen. 'Dacht je soms dat we rijkelui waren? Dat zou meneer wel willen. Wou je liever op klompen lopen zoals je vriendjes? Nee, dat wist hij ook wel. Die

ene keer dat we ze hadden gekregen bij de schoolkleren waren de wreven van mijn voeten helemaal dik geworden. 'Het is voor je eigen bestwil, versta je me?' Om mij toch een plezier te doen had vader de schoenen van binnen vochtig gemaakt, ze een nacht op de leest gezet en er speksteenpoeder in gestrooid. Hij had er nog eens aan staan trekken met zijn handen, met een hamer op de zolen geklopt, en toen gezegd: 'Als dát niet helpt, helpt niemendal.' Eigenlijk waren nieuwe schoenen ook geen pretje. Als ze op de groei waren gekocht, sloften ze en kreeg je blaren, en anders net zo goed, omdat ze te stijf zaten.

Nu kwam er een ander vriendje aansjokken. Hij had klompen aan, met een ijzerdraadje om de linkerkap. Gevochten had hij, met zijn klomp gesmeten, die met een smak tegen de straatstenen was geploft.

'Wat heb jij voor een onderbroek om je knie?' informeerde hij belangstellend.

'Gewoon een gat,' antwoordde ik, 'zo groot als een knaak.' Hij moest niet denken dat ik een kinderachtig jochie was, al was ik twee jaar jonger dan hij. En ik voegde eraan toe: 'Beter een gat in je knie, dan een knie in je gat.' Dat zei vader altijd. Die wist overal wat op. David en Oliegat bijvoorbeeld.

Daar had je de jongen van de snoepwinkel ook. Hij woonde met zijn moeder op de hoek van de Orionstraat in een gewoon huis. In het halletje bij de keuken hadden ze een plank waar het snoep op lag. Hij kreeg al een kwartje zakgeld en was op de ambachtsschool. Minachtend keek hij ons aan, en vroeg: 'Zo joodje, wat heb je aan je knie?'

Eigenlijk moest ik nu gaan knokken, omdat hij me uitschold. Was het wel uitschelden? Vuile jood had hij niet gezegd en hij was er gewoon bij gaan staan. Trouwens, knokken, met het gat in mijn knie? Je wist nooit wat er kon gebeuren. Met ziekte mocht je niet spotten. Uitlokken was

verboden, volgens de joodse wet. Niet eerst van alles eten waarvan je maagbranding kreeg en dan zuiveringszout innemen. De medicijnen waren ervoor als je écht ziek was, als je er zelf niets aan kon doen, als je ziek was om weer beter te worden. En omgekeerd moest je soms juist doen wat anders verboden was. Varkensvlees eten als je anders dreigde te verhongeren. Of zelfs eten op Jom Kippoer wanneer het absoluut nodig was voor je gezondheid. Weigerde je het dan toch, dan was het juist een zonde. Vader wist al die dingen, al hielden we ons er thuis niet aan, wat die allemaal niet wist. Met zijn gochme had hij wel een rebbe kunnen worden, en nog veel hoger. Als je het goed bekeek mocht ik nu ook niet knokken. Trouwens, het was niet bij ons voor de deur, en vader had het niet gehoord. Een knokkie was ook zo leuk niet. Laatst had ik Harm Broeder een pak op zijn donder gegeven. Te trillen lag hij op straat, met zijn ogen dicht. Ineens was zijn moesie eraan komen rennen en had me een trap in mijn lies gegeven. Kon ze wel.

De jongen van de snoepwinkel richtte zich nu tot de andere vriendjes. 'Wat doen we vandaag, mannen? Een partijtje tegen?'

'Laten we even wachten,' stelde ik voor, 'straks komt Maurits ook.'

'Maurits,' echode de jongen met een neusstem, alsof ik niet gewoon Maurits had gezegd. En ik praatte niet eens jiddisj, in de familie lachten ze er juist om dat ik zo Jordaans sprak, van vroeger.

Geen sjoerge geven. Al knokte ik vandaag niet, hij hoefde niet joderig te praten. Daar moesten ze maar een andere jood voor nemen, zei vader altijd. Ineens kwam hij met zulke uitspraken. Ook die ene keer, toen Leentje van om de hoek tegen me had gezegd: 'Als ik een bril zie moet ik kakken.' 'Weet je wat jij dan moet antwoorden?' hield vader me voor: 'En ik moet kakken als ik een secreet zie.' Verbaasd had

ik vader aangekeken, dat woord mocht ik nooit van hem gebruiken. Hij had het begrepen en me voorgehouden: 'Op een grofheid kun je alleen maar met een grotere grofheid antwoorden.' Wat moest ik nu dan doen zonder te gaan vechten? Hem mijn reet toekeren. Demonstratief draaide ik me om. De jongen pakte me evenwel bij mijn schouder en zei: 'Je moet niet zo gauw beledigd zijn. Zo bedoel ik het niet.'

'Wat bedoel je dan?'

'Nou, gewoon. Ik wou je heus niet op je pik trappen.'

Toen ik geen antwoord gaf, vroeg hij ineens belangstellend: 'Ik meen het wat ik vroeg. Wat is er met je knie aan de hand?'

Opgelucht dat het zo goed was afgelopen, antwoordde ik: 'Op mijn knie gevallen. Gaan zweren.'

'Het lijkt wel een maandverbandje.'

Verbaasd keek ik hem aan. Een maandverbandje? Grote meiden moesten die dragen, en vrouwen. Thuis had ik er nooit iets van gemerkt, al zocht ik wel eens als er niemand thuis was stiekem in de kasten of ze daar bij ons ook aan deden. Gummi ringetjes had ik een keer ontdekt, tussen het ondergoed verborgen. Maar maandverbandjes? Op de IJ-pont was het me een keer opgevallen dat een meisje een verband om haar enkel droeg, en daarna had ik het een paar keer al gezien.

Een van de jongens, die rooie, stroopte zijn sportkous omhoog en toonde de littekens die langs zijn scheenbeen in zijn huid geëtst waren. 'Vanzelf genezen,' pochte hij, 'weet je, er zijn mensen die helemaal niet genezen, die mogen niet eens een klein wondje krijgen, dan bloeden ze dood, net als de koning van Spanje.'

'Hoe weten ze dat dan?' vroeg ik ongelovig. 'Als je eenmaal dood bent ben je dood, dan kan je ook geen kinderen krijgen. Waar houdt het dan op?'

'Moet je aan je ouwe vaar vragen,' zei-die.

Dat liet ik me niet zeggen.

'Stoere,' schold ik en gaf hem een duw.

Meteen ging de jongen in de bokshouding staan, maakte schijnbewegingen met zijn vuisten, sprong van de ene voet op de andere, liep om me heen, raakte me even aan de kin. Toen herinnerde ik me mijn knie en maakte er een geintje van. Ik liet hem een vuist zien, vroeg 'Zie je die?' en antwoordde zelf: 'Dat is een broertje van die,' waarbij ik mijn andere hand toonde en lachte.

'Maar goed ook dat je niet durft,' dreigde mijn uitdager, 'de tweede klap was lijkschennis geweest.'

Niet durven...

'Op zaterdagmiddag zeker,' zei ik. Straks kwam de een of andere vader langs op weg naar het nieuwe badhuis op de Meteorenweg om een nummertje te halen en even later terug te keren omdat hij pas over drie uur aan de beurt zou zijn. Dat het vanwege mijn knie was hoefde hij niet te weten, want mijn vader ging niet op zaterdag naar het badhuis, niet vanwege de sjabbes, hij keek wel uit met de drukte, een andere dag kon net zo goed.

Ineens ontbrandde er een verhitte discussie over de vraag wat beter was, een gat in je kous of een gat in je knie. 'Voor mijn moer wil ik het niet,' zei de rooie, 'zij moet het stoppen. Dan heb ik nog liever dat ik het zélf heb. En jij?' vroeg hij ineens aan mij, 'heb jij ook liever een joeker in je knie?'

'Ja,' antwoordde ik schuchter, in de war gebracht. Eigenlijk had ik daar nooit over nagedacht. Zeker was dat moeder het vast niet zou willen, dat ze veel liever elke dag mijn kousen stopte dan dat ik me bezeerde. Misschien was het slecht om zo te denken en was die andere jongen veel beter, die het niet van zijn moeder verlangde. Als je er goed over nadacht kon moeder niet eens goed stoppen, allemaal proppen kwamen er in je kous en met die wijvenschoenen voelde je het dubbel.

Was vader maar nooit schoenmaker geworden, dan hadden ze me geen schoenen van klanten laten dragen. En als moeder goeie ogen had gehad, kon ze misschien veel beter stoppen. Als je rijk was kreeg je geen lap van een oud hemd om je knie, dan scholden ze je niet voor brillenjood als je een bril droeg en zeiden alleen: 'Zo bril,' of: 'Zo brillejanus.' Het kwam omdat we joden waren, het kon niet anders, ik had er al zo vaak over nagedacht. Als vader en moeder nou eens andere mensen waren geweest? Dan had ik niet eens bestaan. Je bent zoals je bent, en hoe kun je nou weten hoe je bent als je een ander bent?

VAKANTIE

Ik had er zo naar gehunkerd, de laatste week van de grote vakantie niet meer naar de vakantieschool van Ons Huis die drie weken had geduurd, eindelijk vrij, écht vrij en niet je eigen schoolmeester erbij, die ook meeding naar Westeroord om er wat bij te verdienen.

En nu zat ik me te vervelen. Uit logeren bij mijn oom en tante aan het Overkant van het IJ, spelen met mijn neef Hakkie, maar die was plotseling ziek geworden. Pijn in zijn buik had hij en daar lag hij mee in bed. Dan moest het wel erg zijn, want kinderachtig was hij niet. Hij had van huis weg willen lopen omdat zijn vader niet langer werkloos wilde blijven en zich had aangemeld om smeris te worden. Gelukkig was oom afgekeurd. Bang was Hakkie ook niet. Hij had er wat van durven zeggen dat oom een groter stuk vlees kreeg dan de kinderen. Dat was een schandaal geweest, in de hele misjpoge. Hoe durfde een kind het, opstaan tegen zijn eigen vader, anders was het niet.

Wat had je eraan als je neefie ineens lag te krimpen van de pijn? Op straat gaan spelen zonder hem, met vreemde kinderen, niks was eraan, ze kenden je niet eens, of ze deden alsof, of je mocht voor spek-en-bonen meedoen, nogal leuk. Dan ging je weer gauw naar binnen. Naar Hakkie zijn kamertje? Hij zei niet eens wat tegen je en kreunde alleen. Wat moest je dan gaan doen?

Ik was naar de huiskamer gegaan, tante was toch in de keuken. Als je je bril op tafel legde, scheef, net alsof hij een andere kant uitkeek dan jij, kon je er van alles bij fantaseren. Bij de burens keek hij naar binnen, waar dat aardige meisje woonde dat een paar keer had gekeken en een kleur gekregen. Misschien liep ze wel in haar nakie, kon ik ook eens zien hoe ze er in hun blote togus uitzagen. Thuis hielden ze

het angstvallig verborgen. Als Saartje zich in de keuken aan het wassen was, mochten we niet eens in de buurt komen. Jidden waren het, die mensen, en dat meisje was blond. Kun je nagaan. Kon ik kijken of meisjes ook besneden waren, al vroeg je je af hoe dat moest. Iets zou er wel zijn, hoe konden ze anders aan je zien dat je een jehoe was?

Tante had de dokter gebeld. Die wou niet komen. Een beetje pijn in zijn buik? Doe er maar een warme kruik op. Hij zal wel iets gesnoept hebben, en dat kon best, zei oom. Op de IJ-pont had vorige week een havenarbeider plotseling zijn fiets op de grond gegooid, was gaan liggen kronkelen en had geschreeuwd: 'Ik heb olienoot gevreten, ik heb olienoot gevreten.' Toen had hij plotseling in zijn broek gescheten, het kwam zelfs uit zijn pijpen vandaan, en een sjtank, vreselijk.

Het moest iets anders zijn bij Hakkie, want hij kon niet eens poepen, en hij bleef krimpen van de pijn, zo erg dat je hem in de huiskamer hoorde schreeuwen.

Toen was Jacob Glas gekomen, een vriend van vader met wie hij in Londen had gewerkt.

'Die jongen is doodziek,' had hij gewaarschuwd. 'Wil de dokter niet komen?'

Hij was naar boven gegaan, had hem uit bed getild en was met hem naar het Binnengasthuis gegaan.

'Buikvliesontsteking,' vertelde oom 's avonds, 'ze hebben Hakkie meteen moeten opereren.'

Ik ben natuurlijk weer naar huis gegaan.

Het was of ik in een nieuwe buurt was komen wonen, zo lang had ik niet meer kunnen meedoen met diefie-met-verlos, knikkeren, voetballen. Arie, mijn buurjongen, had met een ander vriendje afgesproken om naar het opgespoten land te gaan en ze waren vertrokken zonder het me te vertellen. Alsof het mijn schuld was, die vakantieschool. Dat moest van vader. Dan waren we van straat en haalden we

geen katterkwaad uit zoals stiekem zwemmen of een fikkie stoken of pikkie-pikkie. Onder toezicht van meester staan betekende het risico uit de vakantie halen zoals een geweer op veilig wordt gesteld door de pal om te draaien. Als ik even kans kreeg zou ik mijn vriendjes vertellen van Hakkie, dat hij bijna dood was gegaan, dat ik daar helemaal bij was geweest, en dat hij schreeuwde, zo erg dat je er zelf pijn in je buik van kreeg, tenminste, dat je het in je kruis voelde, elke keer opnieuw.

‘Ga die schoenen wegbrengen,’ zei moeder, ‘bij Pot, misschien krijg je een footje.’

Bij Pot, dat wilde ik wel. Christelijk waren ze, en toch royaal. Goed op vader, net alsof het zelf jidden waren. Vijf centen gaven ze als ze een goeie bui hadden, geen enkele klant kon zoveel missen voor een footje. Twee centen gaven die meestal, soms één cent, en meestal geen posjet.

Die footjes waren onze reddingboei, omdat we geen zakgeld kregen. Daar was vader tegen. Het deugde nergens voor. Als we geld nodig hadden voor een club van Ons Huis, voor een schoolreisje, hoefden we er maar om te vragen. Nasj kregen we op vrijdagavond, om daar nog meer geld voor uit te geven was mesjoggaas, daar moest vader veel te hard voor sappelen. Ertegen protesteren had geen enkele zin. Van zakgeld werd je slecht. En wilden we dat soms, slechte mensen worden later die niet wisten hoe ze met geld moesten omgaan omdat ze niet hadden geleerd zuinig te zijn?

Maurits was meegegaan naar Pot, en dat was wel eerlijk, nu hadden we allebei een vierduitstuk. Ik moest toch altijd met hem delen, en hij met mij. Ieder evenveel. Als we nasj kregen legden we het naast elkaar om het te meten en als het een stukje groter was dan het ander, nou, pak maar, dat is voor jou. Soms. Een andere keer kregen we plotseling ruzie, knokten erom totdat moeder begon te schreeuwen: ‘Ib-

bel wor-ik van jullie. Altijd hetzelfde. Hij heeft een groter stukkie dan ik. Toen jullie nog jeletjes waren was het al zo. Kreeg de een iets, dan moest de ander het ook hebben.'

Met de broodbezorger meelopen, de bakkerskar duwen, dat kon Maurits gelukkig nog niet. Als je een ochtend had meegesjouwd kreeg je een krentenbolletje. Werd je te moe dan kon je wel eens een beetje smokkelen, want voor de kar liep hijgend een trekhond, met zijn tong uit de bek, gemeen was het wel om het beest alleen te laten zwoegen, je merkte het meteen omdat het dan plotseling langzamer ging en ook de bakker had het onmiddellijk door. 'Daar heb ik krek niet veel aan,' zei hij dan, keek nors en begon mee te duwen.

Het mooiste was als de bezorger de deksel van de kar liet dichtvallen. Dan trok hij even aan de dubbele beugel die dichtklapte als een scheermes en het deksel geen steun meer gaf. Knal. Gauw je hand ertussen uit. Dat hij er nooit met zijn vingers tussen kwam... Ik zou het best wel eens willen proberen.

Twee dagen kreeg ik een krentenbolletje, de derde dag niet meer omdat een andere jongen uit een andere buurt ook ging meehelpen. Zijn moeder was zeker een betere klant van de bakker, en wat kun je daar nou aan doen?

Toen ik thuiskwam zat de schillenboer bij ons binnen. Moeder was goeie maatjes met hem, omdat hij wel eens wat voor een bezolletje aan haar verkocht: groente van de boerderij, eieren, wortelen, vooral wortelen, in paardewortelen was hij gespecialiseerd.

'Zo zeun,' verwelkomde hij me. Zeun, dat zeiden de Oostzaners allemaal, of neef. Toen richtte hij zich weer tot moeder: 'Je hebt er geen flauw benul van wat de mensen tussen de schillen laten zitten. Scharen, aardappelmestjes, lepeltjes, zo gek kan je het niet bedenken. Ik haal het er natuurlijk uit,

al blijft er heel wat achter. Een koeiemaag lijkt wel een metaalhandeltje. De mense benne krék...,’ hij zocht naar een woord en kon het niet vinden.

Moeder gaf hem een derde kopje thee. Dat deed ze met goedwil, zei ze altijd, om hem te sijnadden. Zulke uitvluchten gebruikte ze omdat ze niet wilde toegeven dat ze blij was als er mensen bij ons waren, die ze tot en met verwende, en de schilleboer had geen haast. Zijn kar was propvol, aan de achterkant had hij zelfs zakken met schillen hangen alsof het een uitdragerswinkel was.

‘Weet je dat ze mijn overbuurman hebben gearresteerd? Poen achterovergedrukt. Rijke lui waren het, dachten we altijd in het dorp, zijn dochter is getrouwd met een ingenieur.’

Onze hangklok sloeg twaalf uur.

‘Is het al zo laat?’ schrok onze bezoeker op. ‘Ik zit mijn tijd hier te verouwekletsen. Kom, we gaan weer eens.’

Terwijl hij opstond zei hij tegen mij: ‘Ga je met me mee naar de boerderij, neef? Mag je naast me zitten. Op de bok.’

Met een grote opstap die ik tot in mijn lies voelde trekken, klom ik op de bok van de afgeladen paard-en-wagen. De schillenboer schoof naast mij, klakte met zijn tong, tikte met de zweep tegen de zijkant van de kar. Het paard rukte aan het leidsel en zette een sukkeldrafje in. Als je omlaag keek langs zijn staart kon je steeds even zijn hoeven zien.

‘Daar moet je nooit achter gaan staan,’ zei de schillenboer. ‘Een paard schopt achteruit en hij heeft geen ogen in zijn kont. Voor je het weet heeft hij je poot kapotgetrapt.’

Ineens tilde het beest zijn staart op en liet een reeks drollen vallen.

Nauwelijks waren we voorbij de Kluft op de Oostzanerdijk of de wagen stopte bij een smederij.

Een voor een tilde de hoefsmid de benen van het paard

op, nam het tussen zijn knieën, brak met een grote tang de versleten hoeven van het eelt, brandde met een pook in het hoorn en sloeg er met grote nagels de nieuwe hoeven in. Soms hinnikte het paard even en probeerde zich los te rukken. 'Zou het geen pijn doen?' vroeg ik me angstig af.

De waakhond ontblootte zijn tanden en blafte als een bezenene, hees, woedend, zonder ophouden, rukte aan de ketting die hem met zijn hok verbond. 'Kom maar,' zei de boer tegen mij, 'hij kan niet eens bij je komen.' Ik keek wel uit. Straks brak hij los. 'Sodemieter je hok in,' schold de schillenboer tegen het beest, dat wegkroop.

Voor de achterdeur van de boerderij schopte de boer zijn klompen uit en liep op zijn zwarte sokken de keuken binnen, terwijl hij me wenkte om met hem mee naar binnen te komen.

'Zo vrouw,' zei hij tegen de boerin, 'ik heb bezoek meegenomen. De oudste zeun van de schoenmaker. Die jeuden, weet je wel. Goeie mensen, daar niet van.'

'Ga zitten,' zei de boerin, 'dan zal ik de tafel dekken. Of heb je geen honger?'

'Ja hoor,' antwoordde ik. Als ze maar geen spek op het brood deden, en dat kon ik natuurlijk niet zeggen. Dan dachten ze helemaal...

We voeren met een roeiboot door de sloten omdat de boer de melkbussen van het land moest ophalen. 'Wil jij ook eens roeien?' vroeg hij, en liet me aan de roeispanten trekken, die te zwaar voor me waren en soms langs het water ketsten of er te diep in wegzakten, zodat de schillenboer het al gauw weer overnam. Vrolijk was het in de polders. De zon weer Spiegelde in de sloot en toverde oranjevlekken in mijn ogen. Een leeuwerik zong hoog in de lucht, duikelde omlaag, vloog voor ons heen en scheen uitgelaten van de pret. Als

we naar de kant moesten, roeiden we het riet in. Links en rechts van ons zag je rietpluimen waar we altijd fakkels van maakten als ze een nacht in de peterolie hadden gelegen, of waarvan we sigaren maakten, net echte, die rook verspreidden zonder dat je het naar binnen kon zuigen. Pijpelullen noemde de boer ze. Hij knakte een bos ervan voor me af om mee naar huis te nemen.

Toen sprong de schillenboer aan land. Het bootje wankelde. Hij reikte me zijn hand, trok me aan de kant, waar ik met een voet diep in de blubber wegzakte.

‘Nou ga je naar huis, zeun. Ik ga een uurtje dutten.’

’s Middags slapen, wie deed dat nou? Zou hij het voor mij zeggen, om me kwijt te raken? Waarom had hij me dan meegenomen?

De boer scheen mijn aarzeling te merken.

‘Weet je dat ik om vier uur al op was?’

Mijn schoenen kloten over het houten bruggetje dat van de boerderij naar de weg voerde. Als je in de sloot duvelde was je mooi groen van al het kroos. Mijn handen omklemden een geweldige bos rietfakkels, voor al mijn vriendjes een, en dan bleven er nog een heleboel over. Dan konden we ze samen oproken. Voordat volgende week de school weer begon.

DE SLAPPE LACH

Het was zo stil in de klas dat je het zagen hoorde van een timmerman buiten, het kloppen van zijn hamer, het getingel van een scharensleep. Boven ons verheven op het podium zat de meester, controleerde schriften, zette cijfers en strepen bij het schoolwerk, vooral strepen, meer dan goedkeurende krullen, waarbij zijn lippen samenknepen in zijn roze boerse gezicht. Zijn lichtblauwe ogen versmalden zich even. Met een hand wreef hij driftig het glanzende hoogblonde haar van zijn voorhoofd. Toen scheen hij het plotseling zat te zijn, gaapte diep, keek op zijn horloge en schoof zijn stoel opzij om de zon die door de weerschijs van het raam in zijn ogen viel te verdrijven door de gordijnen van de grote ramen dicht te schuiven. Op zijn tenen liep hij tussen de banken door en bleef bij mij staan. Zacht fluisterde hij: 'Je tong,' en liep terug naar zijn tafeltje.

Ik zuchtte, sloot mijn mond en ging verder met schoonschrijven. Ingespannen tekende ik de letters gelijkmatig in het schoonschrift, de ophaal niet te dik, de buik van de b bij de ronding iets dikker, de lus van de l even hoog als die van de h, terwijl ik ervoor zorgde de kroontjespen niet te diep in de inktpot te dopen, omdat er anders een klodder zou kunnen afdruppelen. Voorzichtig wreef ik met een wijsvinger langs de punt om te voelen of er geen haartje aan kleefde dat alles kon bederven. Ten slotte stak ik de vinger in mijn mond om hem schoon te zuigen en daarna aan mijn broekspijp af te vegen. De geringste nalatigheid en al mijn inspanning zou voor niets zijn geweest. Een vijf wilde ik, een cijfer dat nog niemand had gekregen. Met de $4\frac{1}{2}$ van vorige keer was ik niet meer tevreden. Mijn ogen op de bladzijde gefixeerd, de linkerhand netjes op het rode vloeiblad omdat ook zweetvlekken op het papier je cijfer kunnen bederven,

vormde ik feilloos het spreekwoord: een rotte appel in de mand maakt al het gave fruit te schand. Toen de bladzijde gevuld was met steeds datzelfde spreekwoord schoof ik een stukje naar achteren, bekeek mijn werk aandachtig en een gevoel van blijdschap maakte zich van mij meester. Het was me gelukt. Nooit van mijn leven zou ik zo mooi meer kunnen schrijven, zonder een enkel foutje, alle letters in evenwicht, alle woorden op gelijke afstand van elkaar. Het was een wonder zoals het daar voor me lag en meester zou me er vast en zeker een pluim voor geven. Toen keek ik even naar Toon, mijn buurman in de bank. Hij zat me lachend op te nemen en stak tergend langzaam zijn tong naar me uit, lang en breed. Het schrift voor hem wemelde van doorhalingen, gevlekte woorden. Het kon hem allemaal geen bliksem schelen. Hij moest zijn tijd uitdienen totdat hij veertien jaar oud was, dan zou hij diezelfde dag nog de school verlaten om bij zijn vader op de Jonkerhoeve te gaan werken.

Met spanning zat ik de volgende dag te wachten op het ogenblik dat meester de schriften weer zou uitdelen. Hij had mij uitverkoren als zijn beste leerling, mij als zodanig aangewezen toen de schoolopziener de klas was komen controleren die me prees omdat ik zo goed op zijn vragen antwoordde. Vader zou ditmaal net zo tevreden zijn over mijn schoolrapport als over het rapport van Saartje. Bovendien, mooi schrijven kon vader zelf ook, daar waren we heel trots op, en hij was alleen maar op de lagere school geweest. Zó mooi moest mijn handschrift ook zijn, en nog mooier.

Waar bleven de schoonschriften nu? Toen ik ernaar vroeg antwoordde meester dat hij nog geen tijd had gehad om ze na te kijken.

En zo sleepte de schooldag zich voort, één brij van verveling, Toon en ik samengeperst in een bank die te klein voor ons was en die wij met onze knieën opwipten en terug lie-

ten vallen. Dan schoven we elkaar briefjes toe en gingen met elkaar zitten fluisteren totdat één van ons in de hoek werd gezet en na een tijdje weer op zijn plaats mocht gaan zitten met de armen over elkaar.

‘Denk niet dat ik voor mezelf zo streng voor jullie ben,’ hield meester ons plotseling voor, ‘het is voor jullie eigen bestwil. Wie zijn best niet doet en blijft zitten komt pas een jaar later van school en is twaalf maanden ouder dan nodig wanneer hij in de maatschappij komt. Dat betekent dat hij tweeënvijftig weken minder loon ontvangt dan een ander... en dat niet alleen, hij krijgt ook een jaar later opslag, en dat gaat zo heel veel jaren door.’

Hij had het ons al zo vaak verteld. Als je heel zacht fluisterde, zonder je lippen te bewegen, kon hij niet horen of zien dat je sprak, en op deze manier vertelde Toon mij dat de tweedekker die op hun erf een noodlanding had gemaakt en waar het hele dorp zondag naar was komen kijken weer was vertrokken. Hij had evenwel nog veel groter nieuws waar ik met niemand over mocht praten. ‘Mijn oom heeft iets te maken met een moord,’ zei hij triomfantelijk. ‘Van jaren geleden. Nu pas is het uitgekomen, omdat ze een vulpen hebben gevonden die van hem is geweest, de inkt zat er nog in, kan je begrijpen, en alle kranten schrijven er over. Zal je het echt niet oververtellen?’

Toen de schoolbel vier had geluid en we meester in de klas hadden achtergelaten, zongen we: ‘De school dat is een apenhok’. ‘Tabéh,’ zei ik daarna en wilde naar huis gaan, maar Toon hield me tegen en vroeg: ‘Ga je met me mee?’

‘Een stukkie dan,’ antwoordde ik. Helemaal mee naar de boerderij was te ver, dan kwam ik vast en zeker te laat thuis. ‘Een stukkie, langs de dijk.’

Gespannen liepen we naast elkaar, met een te snelle ademhaling, omdat we ieder voor ons wisten wat er zou gaan ge-

beuren. We kenden de plaats waar we heen zouden gaan, achter de leeszaal de dijk over, en als je vijf minuten doorliep had je tussen de dijk en de sloot beneden geweldige stenen liggen, aangebracht omdat er heel lang geleden een overstroming was geweest. Tussen die stenen gaapte soms een grote ruimte waar je met zijn tweeën in kon zitten zonder te worden gezien. Zonder een woord te zeggen maakten we dan onze gulpen open en deden pikkie-pikkie, wreven ze tegen elkaar aan net als de grote mensen. Het wond ons op, steeds opnieuw, we konden er niet genoeg van krijgen.

Plotseling werd er boven op de dijk 'Salie' geroepen. Het was moeder op zoek naar mij. Hoe kon zij het weten van hier, en hoe wist ze dat we het deden? Haar stem klonk hees en haar anders bleke gezicht was rood van opwindning: 'Deugniet van een jongen,' riep ze, 'wil je maken dat je thuis komt?'

Ze had een schoen uitgetrokken om me een tik met de hak te geven, dat dacht ze tenminste, zulke dingen deed ze heus niet, ze wilde me alleen maar bang maken.

'Kwajongen dat je bent. Moet ik het aan vader vertellen? Dan krijg je een pak voor je kont, versta je me?'

Tegen vader zeggen, dat deed ze alleen met gewone dingetjes, als je geweigerd had een boodschap voor haar te doen, of als ik geknokt had met Maurits, maar 'pikkie-pikkie' daar durfde ze toch niet over te praten.

Eerst hadden we voorlezen de volgende morgen, ieder op zijn beurt net zolang totdat je je vergiste. Arjaan en ik waren de besten, Arjaan nog een beetje beter dan ik want hij vergiste zich nooit, zodat meester ten slotte zelf zei: 'nu de volgende.'

Toen kregen we natuurkunde. Insekten behandelde meester vandaag, eitjes, larven en poppen. Met krijt had hij op het schoolbord twee vliegen getekend, een kleine en een

grote, en vroeg plotseling aan mij: 'Vertel eens Salomon, waarom is de ene kleiner dan de andere?'

Dat was een strikvraag natuurlijk, daar tippelde ik niet in.

'Omdat de één een jonge vlieg is en de ander een ouwe, meester,' antwoordde ik zonder aarzelen. Logisch. Iedereen moest groeien als hij ouder werd.

Meester lachte even, en ik vulde haastig aan: 'Een jonkie met zijn moeder, meester.'

'Dat had ik van jou niet verwacht, Salomon,' antwoordde hij ineens met een strak gezicht, net alsof ik hem voor de gek had gehouden. Meer zei hij niet.

'Oh ja, jullie schriften,' mompelde meester en haalde ze uit zijn tas. 'Ik heb geen tijd gehad om ze na te kijken. Vangen.'

Een voor een gooide hij de schriften op onze banken.

'Moet u ze straks terug hebben?' vroeg ik, 'om ons een cijfer te geven?'

'Het is nou wel mooi,' antwoordde hij, 'volgende keer beter. Doe je best maar.'

Nooit zou hij nu weten hoe mooi ik had geschreven, nooit zou het geheim of ik een 5 had gekregen worden onthuld, nooit zou ik het zó goed meer kunnen, en dan zegt hij 'doe je best maar', nou ik keek wel mooi uit.

Toon stootte me aan en trok een neus tegen meester die met zijn rug naar de klas was gaan staan om iets op het bord te schrijven.

Ineens moest ik lachen, en meester zag het zodra hij zich omdraaide.

'Waarom lach je, Salomon?' vroeg hij.

'Nergens om meester,' antwoordde ik ontwijkend.

'Dan ben je gek. Iemand die niet weet waarom hij lacht is niet goed snik.'

Toon proestte het uit, en ik moest met hem meelachen, of ik wilde of niet.

Met zijn drieën zaten we na schooltijd in de klas, de meester om te vragen of we al wisten waarom we gelachen hadden. Dan barstten we opnieuw in lachen uit, probeerden ons in te houden om na een blik, een geringe beweging, de trilling van een hand of van een knie weer aan het brullen te slaan. De tranen stonden ons in de ogen, onze kaken deden er pijn van. De slappe lach, wat kon je daar nou aan doen? Het was net als de hik, waar ook niets tegen hielp totdat het ineens verdween.

Was ik maar meteen naar huis gegaan die middag, stommerd dat ik ben. Maar buiten waren de jongens aan het stoeien, en wie doet dan niet mee? Valt er een voorover. Grijpt zich aan me vast. Breekt mijn bril. Kapoerius. Helemaal. De glazen leken wel spinnewebben, en toen ik het montuur goed wilde buigen brak het in tweeën. Ik moest er bijna om janken. Mijn schuld was het niet geweest. Zou je vader horen. Wij zullen hem wel vertellen dat jij er niks aan kon doen, zeiden mijn vriendjes. Eerlijk is eerlijk, ze liepen met me mee om het tegen hem te zeggen. Moet je vader kennen. Als hij driftig wordt luistert hij niet eens. Krijg je voor je kont, of je moet naar bed.

Ik kan het niet raden bij grote mensen.

‘Nou is het afgelopen,’ zei vader alleen. ‘Jij krijgt geen bril meer. Daar kan een jehoele niet tegen werken wat jij me aan brillen kost.’

Dat viel reuze mee. Veel erger had ik verwacht. Geen bril meer? Nou, geen bril meer. Mij een zorg. Straffen noemden ze dat. Het boek een beetje dichter bij mijn ogen, dan ging het ook. En met schrijven? Je hoofd pal op je schrift. En de meester gaf je toch geen 5. Vroeger droegen de mensen ook geen brillen. Toen bestonden die dingen niet eens. Als je iets niet duidelijk zag hoefde je alleen maar je ogen een beetje dicht te knijpen en heel streng te kijken. Dat

hielp. Je moest wel oppassen dat anderen het niet zagen. Anders dachten ze dat je een beetje mesjogge was omdat je gezichten trok. Gewoon zeggen dat het een geintje was, of nog beter 'een vliegje in mijn oog', en dan wrijven.

BIJ OPA EN OPOE

Omdat het kerstvakantie was, mocht ik bij opa en opoe logeren. Ze woonden in de Foeliedwardsstraat, een uitloper van de Jodenhoek, tussen havenarbeiders en straatsougers. Met zijn vijven waren we bij ze op visite geweest afgelopen zondag, vader, moeder, Saartje, Maurits en ik. Toen we naar huis wilden gaan 's avonds laat had opoe tegen mij gezegd: 'Blijf bij ons, Sjloume, je hoeft morgen toch niet naar school.'

Ik wou het best. Zou Maurits het niet naar vinden als ik hem alleen liet? Opoe trok me voor, dat wist ik heus wel, maar vader zei ook dat ik het moest doen.

In de smalle sombere straat lag een brijige, zwarte sneeuw-massa te vermodderen waarover ik met een logge houten sinaasappelkistenslee waaronder bandijzer was gespannen om hem glijdend te maken, poogde vooruit te komen door mij steeds met één been af te zetten en languit op het gevaarte te duiken.

Een meisje dat boven opa en opoe woonde had me gade-geslagen. Toen ik vlak bij haar stil bleef staan vroeg ze: 'Ben jij een Van Zante?'

'Ja,' antwoordde ik.

'Van beneden?'

'Daar woont me opoe.'

'Een ka is het.'

Dat liet ik me niet zeggen.

'Rotmeid.'

'Slijmerd, sodemieter op,' schold ze terug.

In de schemerige huiskamer waar alleen van het plaatsje achter licht naar binnen drong zag je voorwerpen pas langzaam scherper worden als in een boeddhistische tempel.

Over de met donkerbruin zeildoek bespannen hoge rug-

leuning van de eiken stoel bengelde een breukband, terwijl de grijze kat, die op de bolle zitting was gesprongen, met een pootje voorzichtig tegen een van de twee gelige ballen tikte die de dubbele breuk van opa tegen uitstulpen moesten beschermen. Door een dwarslatje in zijn val gebroken, gleed de band op de grond. Ik kon er niet toe komen het aan weerskanten door een stalen veer kromgetrokken instrument op te rapen en schoof het met mijn voet iets naar voren, tot bij de Chinese mat onder tafel.

Op hetzelfde ogenblik kwam opoe binnen. Rijzig als een dame was ze, en zij kon niet eens lezen of schrijven.

‘Pas op voor de kat,’ maande zij. ‘Je weet dat-ie krabt, kijk eens naar mijn voet?’ Zij schoof de pantoffel van haar linkervoet en toonde een lange haal van korrelige puntjes op haar wreef.

‘Ja opoe,’ antwoordde ik zacht. Waarom deden ze dat kreng niet weg? Mij had hij ook al gebeten. Toen ik hem wilde aanhalen, hem zachtjes over zijn wollige, witte buik wrijven, had hij zijn rug gekromd, zich met zijn vier poten tegelijk aan mijn hand vastgeklemd, zodat ik me bang afvroeg of ik hem niet meer kwijt zou raken.

‘Het is een rattenvanger,’ zei opoe. ‘We hebben nog nooit zo’n goeie kat gehad. De ratten durven niet meer op het plaatsje te komen. Nogal lekker als je buiten naar de plee moet en je bent je leven niet zeker.’

In zichzelf gekeerd kwam opa uit de keuken de kamer binnen, zijn ogen verborgen achter brilleglazen zo dik als brandglas, een pet schuin op zijn kale schedel naar achteren gezakt. Hij zuchtte. Dat deed hij altijd, zuchten, en ik voelde de neiging in mij opkomen hem na te doen, en alleen de mij ingeprente wetenschap dat je ouwe mensen niet in de maling mocht nemen weerhield mij ervan. Het leek wel alsof hij helemaal niet meetelde. Opoe was immers de baas? En toch was hij heus niet zo’n sjlemiel. Hij had de sigarenma-

kersbond mee helpen opbouwen, en hij was in Londen gaan werken samen met zijn broer die niet eens zo knap was als hij en die daar secretaris van de bond was geworden terwijl opa terug moest naar Nederland. Jammer. Anders was ik Engelsman geweest.

‘U was boven op het schip toen het stormde, hè opa?’ vroeg ik.

‘Wat bedoel je?’ Grootvader keek verwonderd.

‘Nou, dat heeft vader zelf verteld. Toen jullie in Engeland gingen wonen. Iedereen was zeeziek behalve u, u ging gewoon op het dek met de stuurman praten.’

Opa grinnikte.

‘En vader zegt dat u altijd iedereen wakker maakte ’s morgens vroeg. Als u niet meer kon slapen moesten ze allemaal opstaan.’

‘Die vader van jou is stapelmesjogge. Heb je mijn band ook gezien?’ Hij bedoelde die breukband, nou ja, een band met ballen. Hij zag niet eens dat hij ervoor stond, zo kippig was hij. Haastig raapte ik de riem op, gaf hem aan opa en veegde mijn hand aan mijn broek af.

Opa slofte weer naar de keuken om zich verder aan te kleden. Even later kwam hij terug met een zak aardappelen, een pan, een mesje en ging aan tafel zitten.

Nou kon ik het vragen, wat ze hadden gezegd op het jodenschooltje. Dat als je vader het niet wist je misschien wel een grootvader had die Seideravond wilde vieren en met jou het gebed wou opzeggen van de uittocht van de joden uit Egypte en hun bevrijding door Mozes.

‘U heet Mozes, hè opa?’ vroeg ik. Mousje zei opoe tegen hem en Maurits was naar hem genoemd. Stel je voor dat ik Mozes heette, Salomon was al zo erg. Als je het goed beschouwde waren Maurits en ik samen Sammie en Mosie, bij wijze van spreken.

‘Waarom vraag je dat?’

‘Net als Mozes,’ antwoordde ik. ‘Waarom wilt u geen Seideravond voor ons doen?’

‘Daar heeft je vader ook al over gezeurd,’ antwoordde hij nors, ‘waar halen jullie de vromigheid plotseling vandaan?’

‘Dat is het heus niet. Voor het jodenschooltje is het. Dat willen ze. En vader kan het niet. Manesjtano, halajlo, hazee,’ galmde ik trots op mijn kennis, en om een antwoord uit te lokken vervolgde ik: ‘Mikol, halei...’

Opa deed net alsof hij niets hoorde.

‘Dat moet u zeggen, dat weet u toch wel?’

‘Ik? Je vader, als hij het zo graag wil.’

‘Die is zijn Hebreeuws verleerd. U niet, zegt hij, u kent zelfs uw Engels nog van heel vroeger.’

‘Jullie denken zeker dat jullie je grootje wel in de maling kunnen nemen. Ik doe het niet. Met de godsdienst wil ik niks meer te maken hebben, en daarmee uit. Als ik nee zeg is het nee.’

Ik hoefde het niet meer te proberen, dat begreep ik wel. En toch bleef ik aandringen: ‘Toe nou, opa.’

‘De joodse godsdienst is alleen voor rijke mensen. Die kunnen het zich veroorloven om naar de sjoel te gaan op sjabbes en op al die feestdagen, om kosjer te eten, om, ja, om wat niet...’

Opa scharrelde in de kamer rond alsof hij iets aan het zoeken was zonder te willen zeggen wat. Het scheen alsof hij in zijn gedachtengang was gestoord en probeerde te ontdekken wat hem bezighield. Toen liep hij ineens naar het voorkamertje aan de straatkant van de Foeliedwardsstraat, een kleine winkelruimte waar hij vroeger aan de toonbank sigaren had zitten rollen.

Even later kwam hij terug met *De Notenkraker* in de hand. Je kon het meteen zien aan de malle kop van die clown. Dat was natuurlijk omdat het een satirisch weekblad

was, zoals vader het noemde. Hij zei dat het tenminste niet zo vervelend was als een doorsnee partijblaadje of de krant van het weibersjoeltje *De Proletarische Vrouw*. Daar had hij gelijk in. Een kinderverhaal stond erin, zo kinderachtig als de pest. *De Notenkraker*, daar had je wat aan. Voor de hele beweging, ook de mensen in het Instituut voor Arbeidersontwikkeling, en daar was vader secretaris van. Afdeling 10.

Met het schillenmesje sneed opa voorzichtig de katern open die bij *De Notenkraker* was gevoegd. Als er maar niets aan het mes zat, anders kwamen er vlekken op het papier. Zodra ze hem bij opa allemaal gelezen hadden, kregen wij hem. Van Merijntje Gijzen. Hartstikke goed.

Eigenlijk was het geen kinderboek en toch mocht ik het lezen van vader, en niet stiekem, zoals andere feuilletons. Dit niet hoor. Je lachte je een mikkie om de woorden die erin stonden. 'Ge zijde vernúkt' bijvoorbeeld. Dat zegden we tegen elkaar, Maurits en ik. Daar snapten die grote mensen toch niks van. Of 'schetentrekker', dat zei Flierefluiter tegen Merijntje toen hij aan zijn vinger moest trekken omdat hij zelf een keiharde wind liet. Dat deed ome Joop ook. En dan liep hij hard weg en kneep in zijn neus, alsof jij hem had gelaten. A.B.K. was ook goed. Kleerekooper heette hij eigenlijk en hij was verlamd. Elke dag schreef hij een stukje in *Het Volk*, 'Oproerige Krabbels', en vader las het na het eten voor. Vaste prik. Hoe A.B.K. het allemaal verzon, daar had je geen idee van, en rijmen kon hij ook goed.

Zou opa dat liedje van hem kennen, voor de verkiezingen? De tofele... nee, de katholieken moest je zeggen, anders versprak je je als je eens niet met jidden onder elkaar was, zulke woorden waren er meer, waar had ik het ook weer over, oh ja, of opa dat liedje kende over die leider, hè, hoe was zijn naam nou, goed, als ik de woorden hardop zei kwam het wel weer naar boven: '...moest die man niet in Rome, bij

Mussolini komen? Mijn kennis is wel min, maar daar vlieg ik niet in...'

'Wat praat je in jezelf?' vroeg opa verbaasd. Hij zou het misschien dom vinden dat ik die naam niet meer wist. Ik kon beter iets anders zeggen.

'Vader heeft me verteld dat de reactionairen zelf het socialisme zullen invoeren. Dat heeft hij van Bernard Shaw, zegt-ie. Onder de zweep van de socialisten zullen ze dat doen. Steeds meer naar links, naar links. Waarom noemen ze het links, opa?'

In gedachten maakte ik met mijn rechterhand een schrijfbeweging, wat ik altijd deed als ik wilde nagaan wat links en rechts was.

En ik herhaalde: 'Waarom noemen ze het links, opa?'

'Weisj viel. Maar het socialisme zullen de arbeiders zelf moeten invoeren. Je krijgt niks cadeau in het leven, jongen, onthou dat van mij.'

'Vader zegt het zelf.'

'Iedereen houdt er zijn eigen mening op na, mijn jongen. Je vader bedoelt het ook goed. En schei nou eindelijk eens uit met je gevraag. Ibbel maak je een mens ermee...'

Opa zei niets meer en schoof zijn bril op zijn voorhoofd, terwijl hij de letters van het feuilleton vijf centimeter van zijn ogen hield. Zou hij het weten?

'Waarom hebben de meeste jidden slechte ogen, opa?'

Weer zuchtte opa, zonder antwoord te geven.

'Weet u het niet?'

'Omdat we uitverkoren zijn, door de trachoom tenminste,' antwoordde hij schamper.

'Hoe kan dat dan?'

'Kijk maar eens hoe de jidden hier wonen. Op elkaar gepakt, doen hun behoefte op de treifene emmer, zonder voldoende hygiëne.'

'Dan is daar de arbeidersbeweging voor, hè opa, om daar

een eind aan te maken.'

'Omijn,' antwoordde opa.

Hij maakte een geintje. Nu kon ik ook wel vragen van het drinken.

'Vader zegt dat u vroeger een kwaje dronk hebt gehad. En dat u ermee uitgeschejen bent toen u rood werd. Hoe kan dat, opa?'

'Dat zul je later wel ontdekken.'

Later, dat zeiden de grote mensen altijd, later.

Toen kwam opoe binnen, met een grote pot thee en een kannetje melk. Ze goot er altijd te veel melk bij, helemaal wit-gelig werd je thee ervan. Dat had ze nog overgehouden uit de tijd in Londen. En ze gaf haar kinderen vroeger op hun donder met de hak van een schoen. Vader wou er niks van horen. Als je er iets van zei, werd hij kwaad.

'Wat weet je ervan hoe het vroeger was? En hoe de mensen moesten sappelen om het hoofd boven water te houden? Als opa werkloos was liep-ie helemaal naar Haarlem om werk te zoeken, en wij moesten thuisblijven, omdat we geen kleren hadden om naar school te gaan. Tien kinderen heeft opoe gehad waar ze dan voor moest zorgen.'

'Het zijn er toch acht?' had ik gevraagd.

'Twee zijn er jong gestorven. En je opoe, die moest een dag na de bevalling weer achter de wastobbe.'

Mij verwende ze, mij had ze er uitgepikt van alle kleinkinderen. Waarom eigenlijk?

WELK KIND WIL NOU BLIND WORDEN...

Eerst moest ik in de tobbe, vanwege de schooldokter. 'Zijn je voeten schoon?' zeurde moeder, en ze voelde zelfs tussen mijn tenen. 'Heb je je haar wel gewassen?' Ze keek of ik geen pietjes had, op mijn leeftijd. 'Heb je groene zeep tussen je billen gesmeerd?' Al die stomme vragen, alsof de dokter daar kijkt. Op mijn voeten had ik trouwens zelf al gelet, want vorige keer had ik bijna platvoeten, dat zei de dokter. 'Je moet elke ochtend en avond op je tenen de kamer heen en teruglopen, dan gaat het over en krijg je sterke zoolspieren.' Ik had het goed volgehouden, vanwege Maurits. Vanwege Maurits? Ja, vanwege Maurits. Toen hij zijn elleboog gebroken had en van de masseur uit het Binnengasthuis thuis dagelijks oefeningen moest doen om zijn arm weer recht te krijgen, was daar al gauw niets meer van gekomen. Daar snapte ik niets van. Het deed pijn, dat is waar. Vervelend was het ook, en het kostte tijd, die van vader eveneens omdat hij erbij moest zijn. Altijd was er wat anders, een klant, drukte in de schoenmakerij, of Maurits wilde niet. Logisch. Logisch? Niet logisch als het om je arm gaat. Dat vond ik tenminste, alleen ik durfde het niet te zeggen. 'Bemoei je met je eigen zaken,' zouden ze misschien antwoorden. Naar was het trouwens ook om me erin te mengen, want Maurits had er echt pijn van, en wie wil dat nou voor zijn eigen broertje? Maar met je blote voeten in de kamer heen-en-weerlopen, daar voelde je niets van. Het kriebelde wel een beetje onder je voetzolen. Meer niet. Beter dan platvoeten, net als Hakkie. Die was na de operatie aan zijn buikvlies toen hij uit bed kwam door zijn voeten gezakt. Steunzolen moest-ie dragen. An-me-nooit-niet. Liep je te waggen als een eend. Vroeger, heel vroeger, een breukband. Toen een bril. Nou zeker weer die stomme dingen in mijn

schoenen. Als de schooldokter straks naar mijn voeten zou kijken zou hij zien hoe schoon mijn voeten waren. 'Hij kan ervan eten,' zei vader. Ik moest wel uitkijken bij de dokter. Arjaan, uit mijn klas, had een stijve gekregen toen hij naakt voor hem stond. De schoolarts had er met zijn vingers een tikje op gegeven. Slap werd-ie.

Waarom vroeg de schooldokter nu niet naar mijn voeten? Had ik daar zo mijn best voor gedaan? Nogal leuk, elke dag op je tenen heen-en-weer, heen-en-weer.

'Blaas eens op de achterkant van je hand?' beval hij, want moeder vertelde dat ik vroeger een breuk had gehad. Toen drukte hij met zijn vingers onder in mijn zak, tussen mijn ballen door. 'Au,' schreeuwde ik; toen ik wilde weglopen greep hij me bij mijn schouder. Tegen de schoolzuster zei hij er ook iets van dat ik besneden was, dat dacht ik tenminste want hij gebruikte er een vreemd woord voor, zo iets van sissie, en hij scheen het niet erg te vinden. Vroeger dacht ik dat je als jehoeze zo geboren werd, dat is niet zo.

'Ga eens bij de deur staan?' zei de dokter.

Hij fluisterde woordjes, en ik moest ze nazeggen. Daar was ik reuze goed in, alles verstond ik, hoe zacht hij ook sprak.

Op mijn borst kloppen deed-ie en op mijn rug, luisteren door een slangetje, één oog hield hij dicht om het beter te kunnen horen.

'Doe je mond eens open?'

Daar was hij niet zo tevreden over. 'U moet hem naar de tandarts sturen,' zei hij. Hij kon niet weten dat we niet meer in het ziekenfonds waren.

Wat zo'n dokter al niet vraagt. Was er tuberculose in de familie? 'Mijn ouders zijn eraan gestorven,' antwoordde moeder. Dat had ik nooit geweten, het was ook al lang geleden, ik kende ze niet eens meer in mijn herinnering.

Zelfs in mijn neusgaten keek hij. Stel je voor dat je ver-

kouden bent en je neus niet hebt gesnoten. Maar op die dingen let moeder wel, bang als ze is omdat we jidden zijn.

Toen tuurde hij in mijn ogen. Hij trok mijn oogleden omhoog en ik moest scheel kijken. 'Schelen zijn de mooiste niet, en mooie schelen zijn er niet,' dacht ik, stiekem natuurlijk, zulke dingen kun je niet tegen een dokter zeggen.

'Lees nog eens hardop,' beval hij, en wees een letter aan op het kartonnen bord aan de muur. Jammer dat ik er niet op had gelet, anders had ik goed gekeken toen ik er vlakbij stond en de letters uit mijn hoofd geleerd. Nu moest ik wel raden.

'Vreemd,' zei de dokter tegen de schoolzuster, 'zijn ogen zijn slechter geworden sinds vorige keer. Mag ik je bril eens zien?'

'Hij heeft er geen meer, dokter,' antwoordde moeder in mijn plaats. 'Als hij ze niet verliest maakt hij ze wel kapot. Tien heeft-ie er geloof ik al gehad, als het niet meer is. Daar kan mijn man niet tegen werken.'

De schoolzuster die erbij stond had nog steeds niets gezegd en alleen maar opgeschreven wat de dokter dicteerde: mijn gewicht, mijn lengte, weisj viel. Nu trok ze mijn kin omhoog, keek me streng in de ogen en vermaande: 'Wil je later blind worden?'

'Nee zuster,' antwoordde ik schuchter en nam me heilig voor voortaan heel zuinig op mijn ogen te zijn. Blind, welk kind wil er nou blind worden?

ORDEBEWAARDER

Jarenlang had ik ervan gedroomd eens in de zesde klas te zullen komen.

En nu was het zover. Als een giraffe keek ik neer op de mussen en spreeuwen in de lagere klassen, die tot een andere wereld behoorden. Wij uit de zesde gingen immers de grote wereld in aan het eind van het schooljaar; moeilijk was alleen de keus die je moest doen. Voor mij althans, want sommige kinderen wisten nauwkeurig wat zij wilden worden.

‘Salomon, wat zijn jouw plannen?’ vroeg de meester mij.

Ik wist het niet. Ik wist het waarachtig niet. Ik wist slechts dat het dom was om het niet te weten en dat het nog dommer is daarvoor uit te komen. Een jongen uit de klas werd machinebankwerker, zijn vader werkte bij de Scheepsbouw en hij wilde hetzelfde worden. Wat was dat, machinebankwerker? M.B., zeiden de jongens trots tegen elkaar, want verschillende van hen wilden die kant uit op de ambachtsschool.

‘Timmerman, meester,’ antwoordde ik zonder er verder over na te denken. Iets moest je toch worden, en van dát vak wist ik tenminste wat het behelsde.

‘Laat je vader eens met me komen praten.’

Thuis aan tafel vertelde vader wat meester had gezegd, maar eerst moest de poes van tafel met zijn smerige poten, en dus gaf vader hem een duwtje onder zijn togus.

‘De meester vindt het zonde,’ zei vader en nam een hap van zijn boterham. Hij kauwde tot zijn mond leeg was zonder verder te praten.

Ik volgde elke hap, keek naar het zwart in het eelt van zijn handen en vroeg me als zo vaak af of je het niet in je boterham mee opat. Het ging er niet af, niet met puimsteen

of petroleum, hoe hij het ook probeerde.

Intussen had vader zijn mond leeg en vervolgde: 'Weet je wat meester zei? Timmerman, die jongen timmerman? Dan slaat hij zich met zijn hamer meer op zijn vingers dan op de spijkers. En zonde vindt hij het ook... Weet je dat je de beste van de klas bent? Doorleren moet je, zegt-ie, en dat ben ik helemaal met hem eens. Zelf heb ik de kans niet gekregen, en ik wil er graag voor sappelen dat jullie wel verder kunnen gaan. Volgens meester moet je naar de HBS. Grijp je kans, jong, een ander doet het niet voor je. Zo lekker is het leven niet.'

'Versta je wat vader zegt?' vroeg moeder meteen, 'sijlemielem zijn er genoeg op de wereld.'

Samen met Dirk werd ik overgeplaatst naar de klas van de bovenmeester het laatste halfjaar van de lagere school, omdat we moesten worden bijgewerkt voor de HBS, en daar kon alleen het hoofd van de school voor zorgen.

Er heerste een plechtige stemming in zijn klas, de eerste dag waarop moest worden getoond hoe hij te werk ging. 'Ik kan beminnelijk zijn als jullie je goed gedragen, de hand van de wrekende gerechtigheid als jullie niet weten hoe het hoort. We zijn geen school met de bijbel, doch het gezag is van God gegeven, daar richt ik mij naar en daar hebben jullie je aan te houden.'

Zijn woorden galmden als een gong door de klas. Wat een gekke kerel. Oom Sam die ook schoolmeester was had al voor hem gewaarschuwd, en zelfs de Onderwijzersbond had er iets mee te maken gehad.

Met gefronste wenkbrauwen keek de bovenmeester intussen de klas rond. 'Maar het is een voorrecht om bij mij in de klas te zitten, niet waar Sonja?' vroeg hij aan een meisje op de voorste rij, dat schuchter een 'ja meester' voortbracht.

Nu richtte de meester zich tot mij: 'Dat voorrecht genieten nu ook Salomon en Dirk, die bij mij zullen leren hoe er prestaties moeten worden geleverd in deze wereld, die niet anders is dan een voortdurende prestatieslag. Ik wil wel eens zien wat jullie ervan terechtbrengen. Vandaag maken jullie hoofdstuk IX van het rekenboek *Hoeveel en Waarom*. Ik zal noteren wie de beste is geweest.'

Rekenen, daar was ik goed in en vlug ook, uit mijn hoofd zonder in het klad allerlei sommetjes te moeten maken. Zelfs beter dan Dirk. Eens zien wie nummer één werd. En Willem, die andere jongen uit de klas van de bovenmeester die ook naar de HBS ging? Zou hij knapper zijn dan ik?

Na een half uur moesten we ermee stoppen, klaar of niet klaar, en elkaars schriften nakijken. Die van rij één werden aan rij twee gegeven, die van rij drie gingen naar de eerste rij. De bovenmeester las de uitkomst van elke som voor. Wij moesten er een &-teken bij zetten, of een streep, en die bij elkaar optellen. 'Er wordt niet geknoeid,' dreigde de bovenmeester, 'fout is fout, aan vriendjespolitiek doen we niet.'

Terwijl hij langzaam de uitkomsten voorlas en die herhaalde om ieder de tijd te geven ze zo nauwkeurig mogelijk te controleren, rook ik ineens dat het waar was. Van de jongen naast me in de bank beweerden ze dat hij naar pis stonk, omdat hij na schooltijd voor zijn moeder in een emmer haring moest rondbrengen. Van het morsen kwam het. Voor pissebed scholden ze hem wel eens uit.

Automatisch plaatste ik intussen sierlijke krullen en strepen in het schrift voor mij.

Toen we ermee klaar waren, vroeg de bovenmeester: 'Wie had er nul fouten?'

'Hij meester,' zei een meisje, en wees naar mij.

Ik kreeg een kleur van blijdschap, en nu zei de meester tegen mij: 'Dat heb je knap gedaan. Je zuster Sara, dat was me er een. Met tien jaar ging ze van school als de beste. Naar

de mulo, omdat ze te jong was voor de HBS, maar nu is ze op de HBS hè?’

‘Ja meester,’ antwoordde ik trots.

‘En jij treedt in haar voetstappen. Ga zo door mijn zoon, en ge zult spinazie eten.’

De klas daverde van het lachen. ‘Spinazie zegt-ie, dat zegt-ie altijd, Spinoza bedoelt-ie,’ en inderdaad voegde de bovenmeester eraan toe: ‘Spinoza was ook een zoon van het oude volk, dat ik bewonder omdat het getrouw is gebleven aan het Oude Testament. Oog om oog, tand om tand. En leer om leer, denk vooral om het laatste. Omdat jij de beste bent vandaag wijs ik jou aan om de orde te handhaven als ik niet in de klas ben, iets wat een enkele keer kan gebeuren. Het hoofd van een school zijn schept verplichtingen. Het biedt aan de kinderen uit zijn klas ook voorrechten, want ik kan zelf bepalen zonder dat iemand mij controleert of instructies verstrekt of en wanneer ik jullie een verhaal wil vertellen. En dat doen wij nu, leg de schriften maar in de la van jullie bank, kinderen. En netjes zitten.’

Na enig geschuifel van armen die in de brede open la onder het dek van de banken verdwenen, weer opdoken en over elkaar werden gelegd, begon de bovenmeester: ‘Er waren eens een ridder en zijn gemalin, die een bezoek moesten brengen aan een nabij gelegen kasteel en hun pasgeboren baby niet mee konden nemen omdat het weer daarvoor te slecht was: sneeuwbuien en zo, slagwinden, ijzige kou. Misschien begrijpen jullie nu de uitdrukking “ijs en weder diennende” beter, maar dit ter zijde. Nood schept vindingrijkheid. Wat zou jij gedaan hebben, Marietje?’ vroeg hij aan een meisje.

‘Thuisblijven meester,’ antwoordde Marietje.

‘En opbellen dat je niet kwam zeker. In die tijd was er nog geen telefoon, mijn kind. Trouwens, ze moesten er wel heen, soms heeft een mens zakelijke verplichtingen, ook

toen was het zo al werd het anders genoemd. Hoe zou jij het noemen, Freddie?’

Een jongen uit de tweede rij keek de bovenmeester geschrokken aan, aarzelde, schoof zijn hoofd naar links om te horen wat zijn buurjongen fluisterde en antwoordde: ‘Dienstijver.’

‘Ik versta je niet.’

‘Dienstijver meester,’ verbeterde de jongen.

‘Zo is het goed. Met twee woorden praten. Niet gek bedacht. Dienstijver. Bevalt me wel, al bedoel ik iets anders. En dat konden jullie niet weten, want over de hond heb ik niet gesproken. De ridder en de gravin hadden een trouwe herdershond die precies wist wat er van hem werd verlangd, en al kan een hond niet spreken, pienter was hij wel, dat kon je aan zijn intelligente ogen zien. Alles begreep hij wat hem werd bevolen, en zodoende verstrekte de ridder hem de opdracht bij de wieg van de baby te waken en ervoor te zorgen dat er niets gebeurde.

Het eerste halfuur verliep alles naar wens. De baby sliep, de hond lag aan de voet van de wieg, gromde even als hij buiten iets hoorde, blafte zachtjes als hij dacht dat er onheil dreigde, jankte, maar niet zo hard dat de baby erdoor kon ontwaken. Het was een brave hond. Vinden jullie ook niet?’

‘Ja meester,’ werd er eenstemmig geroepen.

‘Mooi zo. Intussen knapperde het houtvuur in de open haard, verspreidde een behaaglijke warmte, en wat gebeurt er dan? Wie weet het?’

‘Slaperig wor je, meester.’

‘Heel goed jij. De hond werd er slaperig van en droomde ineens van de jacht, een hollend konijntje, een hert in het kreupelhout, wellicht een wild zwijn, wie zal het weten waar een beest van droomt, wij vergeten het zelfs vaak, wij mensen. Waardoor onderscheidt een mens zich van een dier, Willy?’

‘Door zijn harses meester.’

‘Bijna. Een hond heeft ook hersens, al heeft een mens er veel meer, omdat hij kan...?’

‘Denken.’

‘Denken. Goed. Een hond heeft meer intuïtie, en daar kom je een heel eind mee. Ineens werd het beest onrustig zonder te weten waarom. Het rukte zich los uit zijn slaap, en wat zag het? Een giftige slang, die ongemerkt de zaal was binnengeschoven en nu zijn kop oprichtte tot boven de wieg, zijn kaken opensperde zoals de kop van een nijptang opengaat en met zijn trillende tong de hals van de baby zocht om er zijn giftanden in te kunnen zetten. De hond zag het gevaar en aarzelde geen ogenblik, sprong het verschrikkelijke reptiel naar de keel en beet het de kop af, zo hevig, zo radicaal dat het slangebloed rondspatte, want al is een slang koudbloedig als een kikker..., of is dat niet zo, Jan?’

‘Jawel meester.’

‘Waarom dan?’

‘Een reptiel meester.’

‘Waar was ik ook weer? De herdershond beet de slang de kop af. Overal bloed. Op het wiegje, op de dekentjes, zelfs op het gezicht van de baby. En wat gebeurde er toen? Juist op het ogenblik dat de hond omlaag viel na de dodelijke beet te hebben toegebracht, kwamen de ridder en zijn gemalin de kamer binnen, terug van hun korte reis. Verschrikt zag de edelman de bloedvlekken op het gelaat van zijn kindje, de jonkvrouw gaf een gil en viel in zwijm. Blinde woede overviel nu de ridder, die dacht dat de hond hun kindje had doodgebeten. Met vaste hand trok hij de sabel uit zijn schede, sloeg ermee op de kop van de hond totdat deze stuip-trekkend op de stenen vloer bleef liggen. Juist toen kwam zijn vrouw weer bij, strekte haar armen naar de baby uit en zag dat het kindje lachte. Ineens begreep zij wat er was ge-

beurd en schudde haar man door elkaar opdat ook hij het zou zien.

Met een schok kwam de ridder tot de werkelijkheid terug en begreep dat de hond juist het leven van hun baby had gered. Ontroerd knielde hij neer naast het trouwe, zieltogende dier, kustte het op de kop en nam met tranen in de ogen afscheid van het beest dat hem aankeek met een blik van begrip en liefde, omdat ook dieren trouw kunnen zijn tot in den dood.'

De bovenmeester had zelf tranen in de ogen gekregen en beëindigde het verhaal met gebroken stem en hij was zijn ontroering nog niet meester toen de bel van de buitendeur overging.

Automatisch stond Freddie op. Toen hij even later binnenkwam vertelde hij: 'Het is een kwekeling meester, zegt hij, een kwekeling-met-akte of zo iets zegt-ie, u weet ervan zegt-ie, hij had het over zes gulden geloof ik, voor zes gulden in de week kon hij op school beginnen. De gemeente had hem gestuurd.'

'Laat hem naar mijn kamertje gaan, Freddie, ik kom zo.'

De bovenmeester stond op en liep naar me toe.

'Moet je eens horen Salomon. Jij was de beste met rekenen, nu moet je voor de orde zorgen. Gaan jullie stijloefeningen maken,' gebod hij de kinderen, 'de boekjes liggen in de kast Salomon, hoofdstuk xiv, dan zien ze het wel. En alles moet stil zijn als ik terugkom. Als iemand praat of drukte maakt schrijf je zijn naam op het bord. Hier heb je een krijtje. Maar oh wee als je het niet doet. Mocht er lawaai zijn in de klas zonder dat ik een naam op het bord vind, dan krijg je de straf van degeen die hem anders had gekregen. Versta je me?'

Haastig liep de bovenmeester de klas uit, en inderdaad bleef het enige tijd stil. Allengs werd er evenwel zachter, toen harder gepraat. Smekend keek ik de kinderen die het

deden aan, zei aarzelend: 'Doe nou niet. Moet ik je soms opschrijven?' 'Ja joodje, schrijf me maar op,' riep een jongen, de enige uit de klas die me soms uitschold, 'straks krijg ik je wel, buiten, als de school uitgaat.'

Bijna wilde ik hem opschrijven, en ook andere kinderen praatten, mijn eigen vriendjes waren er bij, die schreef je toch niet op, ik was toch geen klikspaan. Een jongen greep de inktlap van zijn buurman, gooide hem weg, een ander smet met een vlakje, mijn eigen buurjongen trok het meisje voor ons aan haar haren. Ze begon te gillen.

Langzaam, nauwelijks merkbaar werd de klasdeur geopend. De bovenmeester stapte naar binnen. Ineens was het stil. Met grote passen liep hij naar het podium, greep de aanwijsstok en gaf er een harde klap mee op het meesterstafeltje.

'Nou is het stil,' brulde hij en blikte woedend de klas in. 'Ik hoor nog wat. Stil heb ik gezegd.' Een hand, gekromd als een schelp, legde hij aan zijn oor. Hij stak zijn hoofd naar voren, hield het scheef naar de klas gericht, luisterde aandachtig en richtte zich toen tot mij: 'Waar staan de namen?' vroeg hij streng.

'Ik dacht...'

'Jij hebt niet te denken, je moet uitvoeren wat ik je gelast.'

Mijn bril was zo beslagen, dat ik niets meer kon zien en hem afzette.

'Waarom heb je niemand op het bord genoteerd?'

'Ze begonnen nu pas te praten,' wou ik zeggen en slikte die woorden in omdat hij wist dat het niet waar was. Hem vertellen dat ik het niet kón, andere kinderen verraden?

'Heb je je tong verloren?'

'Nee meester,' antwoordde ik zacht.

Met gebukt hoofd, een waas voor mijn ogen wachtte ik af wat er verder ging gebeuren. Nooit wilde ik de knapste

meer zijn op school, nooit meer een goed cijfer voor rekenen halen. Liever foute sommen maken, al zou het me moeite kosten. Liever het strafwerk dat me wachtte, honderd strafregels, meer misschien, het kon me niets schelen. Die gemeene kerel. Klikken moest je van hem, dat mocht ik niet van vader, en vader was toch uiteindelijk de baas.

DE KORTSTE WEG

Er zat een blauwige vette vlieg op mijn schrift, die brutaal zoemend de dood trotseerde. Met een onverhoedse beweging ving ik hem in mijn handpalm, waar hij mijn huid kriebelde. Vroeger had ik wel eens de vleugeltjes uitgetrokken, eerst eentje, waarna hij probeerde weg te vliegen en steeds omviel als een kar die door zijn wiel zakt; toen de andere, om dan plotseling het zich voortslepende insekt dood te drukken terwijl ik walgde van de geel-witte brij die uit zijn corpus puilde. Met een onverklaarbaar gevoel van medelijden liet ik de vlieg uit mijn hand ontsnappen. Donder op, vies beest, maak dat je weg komt.

Toen, eindelijk, luidde de schoolbel. Woensdagmiddag, tien voor half een. De tassen van de leerlingen uit de derde klas van de driejarige HBS stonden al gepakt naast de banken. Alleen het schrift moest er nog in dat voor ons lag, en het boek waaruit de leraar ons had overhoord. De Bunzing noemden ze hem, omdat hij naar aambeienzalf stonk. In zijn onmacht zich tegen die bijnaam te weer te stellen deelde hij nullen uit zoals een goochelaar snoepjes uit zijn mouw tovert. Zat je te praten? Prima, je had alweer een nul te pakken. Lachte je tegen je buurman? Uitstekend, alweer een. Straks, met het rapport, zou je het wel merken in je cijfer, want daar kan zelfs de beste repetitie niet tegen op. Wat mopper je eigenlijk? Heb je dan last van hem? Sinds Saartje een maand geleden plotseling gestorven was hadden ze medelijden met me, alle leraren, en spaarden me. Trouwens, ik gaf er ook geen aanleiding toe, zo vreemd als je wordt na de dood van een zusje, zwijgzaam, verlegen, schuchter alsof het jouw schuld was. Nu kwam Saartje niet meer op school, hoe knap ze ook was geweest, hoe geliefd bij de leraren, hoeveel knapper dan ik.

De schoolbel klonk mij als een bevrijding in de oren, zoals een kerkklok het gemoed van een gelovige tot jubelen beweegt. Eenmaal van de HBS wou ik nooit meer naar een andere school, al gaven ze me er de mooiste kleren bij cadeau, zoals je op jodenschool een barmitswepakje kreeg wanneer je dertien jaar werd, en ook dat had ik aan mijn neus laten voorbijgaan omdat ik het schoon zat was. Als ik ooit machtig werd, je kon nooit weten hoe gek het in het leven liep, zou ik alles wat met school te maken had ondersteboven gooien. Geen banken meer, geen jaartallen, en aardrijkskunde alleen met schoolreizen, in het echt.

Bij het verlaten van de bank liet ik de meisjes die in de rij links van mij zaten, voorgaan. Als ik tussen hen in liep zouden ze zien dat mijn manchesterjasje, een afdankertje van een oudere neef, in de schouder was losgescheurd. Ik legde er onopvallend een hand op net alsof ik er jeuk had, je kon nooit weten, beter kon je de laatste zijn, want wie niet achter je loopt kan je ook niet bekijken, sufferd dat je bent, die in deze klas helemaal niet thuishoort, allemaal oudere kinderen en jij? Overgewaaid van de A-afdeling, als enige, en waarom? Misschien omdat ik bij de leraren zo nodig Saartje moest vervangen. Net als vader, die vergeleek me ook altijd met Saartje. Zij was zo goed, en jij, wat spook jij in hemelsnaam uit? Je cijfers op je rapport lijken meer op afgekloven visgraten, versta je me? Wat wil je daarmee beginnen als je van school gaat? Als Saartje nog had geleefd was ze kinderarts geworden. En jij, ik weet me geen raad met iemand die het er zo bij laat zitten, alsof hij snot in zijn kop heeft in plaats van hersens.

Voor de meisjes schaamde ik me nog meer dan voor de jongens, en toch was er eentje die me graag mocht en altijd vriendelijk tegen me lachte, zelfs gewoon met me praatte alsof ze niets aan me kon merken. Zij, niet haar zusje dat ook in de klas zat en dat niet naar me keek. Ze moesten wel me-

zomme hebben, want ze droegen allebei een bontjasje. Gelukkig had ze het niet gemerkt toen ik vanmorgen per ongeluk op de grond hoestte, een flodder, waar ik allang last van had sinds Saartje tbc had gekregen. Gauw had ik mijn voet erop gezet en heen en weer gewreven.

Tien voor half. Naar huis hoefde ik niet te gaan sinds we niet meer in Tuindorp woonden en vader een schoenmakerijtje in de stad was begonnen. Geen denken aan. Nogal leuk als er niemand thuis is. Moeder was tegenwoordig altijd bij vader in de winkel. Net zo goed als Maurits, die bij hem was gaan werken nadat Saartje dood was gegaan. Ze verwachten mij er trouwens ook na school, moeder had het me vanmorgen nog nageroepen. Altijd riep ze wat na. Heb je niets vergeten? Moet je nog een boterham voor onderweg? Denk je erom vanmiddag?

Als ik nu eens een kortere weg naar de Van der Helststraat zoekt? Sjas Windegas, zei vader altijd, dat was jiddisj van vroeger voor een straat, Zes Windenstraat of zo iets. Het was allang mijn plan geweest de kortste weg te zoeken. Als je het op de keper beschouwde liep je langs de Nassaukade en de Stadhouderskade een zenuwenstuk om. Eerst van school naar de kade lopen, dan de bocht langs het Vondelpark, dan naar links langs het Rijksmuseum, en ten slotte weer van de kade naar rechts, langs Heinekens paardewater een eind de Van der Helst in. Een lintwurm liep je. De kortste afstand is een rechte lijn tussen twee punten. Ha, meneer de wiskundeleraar, dat heb ik tenminste van je geleerd. Waarom zou deze leerstelling niet evenzeer voor de weg naar vader gelden? Er móést een rechte weg lopen van de Da Costastraat, door het Vondelpark. Dat scheelde zeker tien minuten. Dan mocht ik het ook aan niemand vragen, anders was er geen kunst aan. Zo ingewikkeld was het niet om het zelf te vinden.

De blauwstenen trap langs het kamertje van Soepoog, de conciërge, was uitgehold door de voetstappen van vele generaties leerlingen, die er ook nu langs omlaag drongen om zo gauw mogelijk buiten te zijn. Op de stoep bleven zij nog even napraten, terwijl van de ruiten van een winkel aan de overkant het vals-gouden decemberlicht in hun ogen navlekte. Beertje, een zeventienjarige jongen uit de klas, haalde uit zijn tas een exemplaar van *De Zwarte Kat* te voorschijn, wenkte ons om naar het plaatje van een naakte vrouw te kijken, riep plotseling 'om het op te leren' toen een oudere, magere vrouw ons passeerde, zei tegen mij 'zal je niet rukken, viespeuk' en verdween naar huis, vergezeld door andere jongens uit de klas.

Alleen voor school achtergebleven, keek ik even naar de rode bakstenen van de HBS om mij te oriënteren. Rechtsaf moest ik, richting Kinkerstraat.

Ook de huishoudschool in hetzelfde gebouwencomplex liep nu leeg: een zwerm giechelende, druk pratende meisjes. Ik liep zo geluidloos mogelijk achter drie meisjes aan, die arm-in-arm de hele breedte van de stoep opeisten. Het meisje links, met het blonde haar, had wel eens naar me gekeken. Ook nu keek ze om, over haar schouder zonder dat haar vriendinnetjes het in de gaten hadden. Toen babbelde ze honderduit tegen het meisje naast haar, trok haar voort, en met zijn drieën schaterden ze van het lachen. Ze versnelden hun pas, en ook ik nam grote stappen om bij te blijven. Intussen deed ik onopgemerkt een klodder spuug in een handpalm, veegde het vocht langs mijn haar en wou het meisje met mijn blik in haar rug dwingen, voordat ze de hoek omsloegen, nog even, haastig, naar mij om te kijken.

Dat was het gekke. Op een afstand had ik altijd sjans, en als ik met meisjes praatte was ik bang voor ze. Eens was een meisje blijven staan toen ik had lopen sjanzen, en toen was ik haastig langs haar gelopen, zonder een woord te zeggen.

Met lange schreden bewoog ik mij door de saaie Da Costastraat, telde de hijsbalken die als galgen onder de daken dreigden, tot ik de Van Lennepkade genaderd was. Nu moest ik kiezen. Linksaf kwam je op de Nassaukade, dan liever naar rechts, en verderop de brug over, om ten slotte in de Van Lennepstraat te belanden, en vandaar in de Bilderdijk.

Aan de overkant van de brede straat lagen de houten barakken van het Wilhelminagasthuis. Saartje had erin gelegen met difterie, toen ze tien jaar was. Als vader en moeder bij haar op bezoek gingen, moesten Maurits en ik buiten op ze wachten. Het was een besmettelijke ziekte, daarom. Zelfs vader en moeder moesten achter glas met Saartje praten. Verwend werd je als je ziek was. Mooie peren kochten ze voor haar, en druiven, die ik nooit gegeten had. Ik herinnerde het me vijf jaar later nog precies, het groen van de enorme peren, het blauwe waas over de druiven. In het sanatorium, kort geleden nog, werd ze ook verwend en voorge trokken boven Maurits en mij. Ik had ook wel eens gewild dat ze zo iets voor mij deden. Nou ja, bij wijze van spreken. Nu was ze dood. Zou ze tbc hebben gekregen omdat ze een zwakke plek had overgehouden van de difterie? Hoe kon je dat weten? Zelf was ik sterk als een beer, zeien ze. Want ik had het niet gekregen ofschoon ik elke dag met Saartje naar de HBS ging. En roodvonk net zomin toen Maurits het kreeg, al had ik met hem in hetzelfde bed geslapen.

Als ik nu rechtsaf de Tweede Helmersstraat insloeg, kon ik vijftig meter verderop het kantoortje zien waar we hadden staan wachten voor de hekken. Toch eens kijken. Er was niets aan. Wat was daar nou aan te zien? En gauw haastte ik mij de Tweede Constantijn Huygensstraat in.

Constantijntje, 't zaligh kijntje. Dat liedje had Vondel gedicht toen zijn zoontje was gestorven. Moesten we leren, op letterkunde. Een dochtertje van hem was ook dood gegaan.

Saartje heette ze, ja, ineens wist ik het weer: 'De felle Doot, die nu geen wit magh zien, Verschoont de grijze lien.' Omdat een kind was gestorven en niet een oud mens. Saartje. Gelukkig hoefde ik dat liedje niet op te zeggen. Stel je voor dat je gaat huilen, voor de klas.

Daar had je de lage huizen aan de Overtoom. Heel lang geleden liep hier de paardetram, vaag herinnerde ik me er iets van, al wist ik het niet zeker meer. Doorlopen. Loop toch door als je tijd wilt winnen. Langs een kerk door de geopende hekken liep ik het Vondelpark in. Rechtdoor kon niet. Moest ik linksaf of naar rechts? Links, in de verte, lag de Stadhouderskade; misschien kon je voor je zover was rechts afslaan naar de Van Baerlestraat.

Terwijl ik bezig was mijn koers te bepalen zoals een duif even aarzelt alvorens zijn weg te kiezen, zag ik ineens een meisje van een jaar of zestien, met een sproetig bleek gezicht en rood haar. Ze bleef voor me staan, keek me aan met haar licht-blauwe ogen of ze door me heen wilde zien, en plotseling herkende ik haar.

'Hoe is het met Saartje?' vroeg ze.

Ja, ze had bij Saartje in de klas gezeten, afgelopen zomer had ze haar einddiploma gehaald. Saartje ook, als ze niet ziek was geworden. Wat moest ik antwoorden? Dat ze gestorven was, een maand geleden? Daar spraken we thuis niet meer over. Nooit meer, met niemand. Dat scheen niet te horen. Ik wist niet hoe ik het moest zeggen.

'Met Saartje?' antwoordde ik, 'nou, gewoon, 't gaat wel.'

'Wil je haar vooral de groeten doen?' vroeg het meisje, en ik beloofde het. Toen liep ze door, en ik sloeg rechtsaf.

Terwijl ik me voorthaastte, schrok ik om wat ik had gezegd. Misschien zou ze het van een ander horen, en wat moest ze dan van me denken? Dat ik gek was? Dat ik maar een eind weg loog, en nog wel daarover? Trouwens, hoe had ik zo iets kunnen beweren? Dat was gemeen van me.

Ook tegenover Saartje. Wie zei zo iets nou als ze... Altijd haalde ik van die stomme dingen uit. Dan tippelde ik erin zonder dat het mijn bedoeling was, onverwachts, zonder dat ik erover had kunnen nadenken. Daarom juist.

Ik holde nu, om aan het eind van het Vondelpark te komen. Het was veel verder dan ik had gedacht. Even bleef ik staan, klemde mijn benen tegen elkaar, keek of ik onopgemerkt in een bosje kon gaan staan, huiverde en liep door. Langs de uitspanning het Boertje, met zijn omhulsel van boomschors, kwam ik ten slotte op de Amstelveenseweg uit. Teruggaan? En opnieuw zoeken? Ik keek wel uit. Als je de Amstelveenseweg afsloeg, kwam je er ook. Die kleine omweg haalde ik wel met hardlopen in. Zou ik aan iemand vragen? Ja zeker, als je jezelf de hand erop hebt gegeven...

Met pijn in mijn zij bleef ik een ogenblik staan. Doet het je pijn? Terug pijn doen. Dat zei vader altijd. Mijn maag knorde van de honger. Zo lang had ik er toch niet over gedaan? Langs de normale weg was ik allang bij vader geweest. Wat zou hij er wel van denken? Een beetje bang was ik wel voor hem. Waarom eigenlijk? Ik kreeg allang geen pak voor mijn kont meer. Schreeuwen kon hij wel als hij kwaad was, maar schreeuwen deed geen zeer, trouwens, toen ik vroeger voor mijn gat kreeg voelde ik het niet eens altijd. Dat liedje van Vondel, van zijn zoontje dat doodgaat, stel je voor dat ik zelf dood zou gaan, als kind. Dan had je het nog nooit gedaan zoals de grote mensen, het lekkerste wat er bestond.

Intussen sjokte ik door, langzamer, totdat ik voor de bakstenen omheining bij het huis van bewaring weer bleef staan. Er kwam een politieauto aan, een man stapte uit, liep onverschillig met zijn bewakers mee naar de bruine houten deur, terwijl een agent aanbelde. Als je daar terechtkwam was je nog niet jarig. Dan werd je altijd met de vinger nagewezen. Het beste was straks tegen vader een geintje te ma-

ken. Als ik de schoenmakerij binnenkwam zou ik meteen zeggen: 'Zo in sjoel en zo opgeroepen.' Zou hij gek kijken, en misschien zeggen: 'Wat bedoel je?' Ja, wat bedoelde ik ermee?

Van dat meisje zoëven was de benen pen geweest die ze aan Saartje had gegeven, en die ik had gebroken omdat ze beweerde dat hij onbreekbaar was. Ik dacht het écht. En als ik geweten had... hoe kan je dat nou weten?

Daar vlakbij was de Pieter Lastmankade, waar oom Hartog en tante Lea woonden. Zou ik bij ze aanbellen? Wat moest ik dan zeggen? Dat ik verdwaald was? Trouwens, oom Hartog was naar zijn werk op de tuchtschool in de Watergraafsmeer, waar hij altijd van vertelde als hij bij ons was, over jongens die wegliepen. Ik moest voortmaken, anders kwam ik nooit bij vader.

In een sukkeldraf, mijn duim in een zij geduwd, liep ik voort, langs de Sintelbaan. Hoe zou het komen dat ik zo goed was in gymnastiek? Kon je wel lenig zijn als je een jehoe was? De plaatsvervangend gymnastiekleraar was er ook een. Maar Saartje was veel stijver geweest dan ik, en Maurits kon weer goed voetballen, ik kon er geen wijs uit worden.

Mijn hielen brandden in mijn schoenen toen ik bij het Ceintuurtheater bleef staan. Daar had vader een bioscoop-reclame op het doek, al een jaar, zodat de mensen wisten dat er een nieuwe schoenmaker in de Van der Helststraat was gekomen, en dat je er ook furnituren kon kopen. Dat was nog het beste, je kreeg er winst op zonder dat je ervoor hoefde te werken. Mendels, die Poolse jehoe die aan vader wel eens wat verkocht, wat was die goedkoop met zijn gum-mihakken, dat was toch maar mooi winst. Alleen zag je hem niet vaak, en je snapte niet hoe hij eraan kwam. Hij sprak jiddisj. Met een beetje Duits en een paar gewone jid-

disje woorden lukte het wel. Dan lachte hij even, en als hij zijn geld had was hij meteen weer weg. Straks zou ik spekteenpoeier in mijn schoenen strooien als ik bij vader was, dat hielp. Nu de Ferdinand Bol in, tot aan de Albert Cuyp, tussen de karren met fruit en groente door, tot aan de Van der Helst. Op de ronde elektrische klok voor het postkantoorje wees het kwart voor drie. Als je me nou...

Niet meer hollen. Denken wat je tegen vader zal zeggen. Blijven staan voor de winkel van de poelier nog vóór het Van der Helstplein. Hokken op elkaar gestapeld, met konijnen achter gaas om binnen te worden geslacht voor de naderende kerst. Zou je als jehode konijn mogen eten? Hoe was het ook weer? Gespleten hoeven. En geschubde vis. Eerst was paling verboden, toen ontdekten ze met een loep dat ze wel schubben hadden, voor de minder vrome jidden waren ze ineens niet meer treife. Wat doen die twee witte konijntjes nou? Het mannetje hangt helemaal over het wijfje, zouden zijn bloeddoorlopen ogen daar zo rood van zijn, of zou hij al een beetje bang zijn en voelen dat hij geslacht wordt en het daarom nog zoveel mogelijk keertjes willen doen? Ik tuurde ernaar en kon mijn ogen er niet van losmaken. Wanneer zou hij klaarkomen? Zou het bij hen ook zo jeuken? Het moest wel lekker zijn. Sta niet te suffen. Of je wil of niet, je moet toch wát tegen vader zeggen waarom je zo laat bent. Hij lacht je uit, als hij je tenminste gelooft. Loop nou door. Daar heb je het loterijkantoorje al.

Ik stapte bij vader de winkel binnen zonder een woord te zeggen, en liep door naar achteren.

‘Ik wou de kortste weg zoeken,’ antwoordde ik toen hij me terugriep, en keek hem aan, in de hoop dat hij me zou geloven. Wat zagen zijn ogen er vreemd uit. Rood, alsof hij had gehuild. Zou het om mij zijn? Omdat-ie bang was geweest? Dat kon nooit. Wie zou er om mij nou verdriet hebben?

‘Eet gauw je brood op,’ zei vader hees.

Ik liep naar de werktafel achter in de schoenmakerij, waar een halve maanzaadgalle voor me ingepakt lag. Daarnaast stond een grote kartonnen doos, met de post verstuurd. Aan de heer B. Santen, was er met zwarte inkt op geschreven, afzender Kindersanatorium Hooglaren.

‘Wat is dat?’ vroeg ik verbaasd.

‘Het zijn de kleren van Saartje,’ antwoordde vader nauwelijks verstaanbaar.

‘Zo laat? Het is al bijna een maand...’ wilde ik opmerken, maar ik vroeg: ‘Zijn moeder en Maurits er niet?’

‘Die zijn vroeg naar huis gegaan. Er was toch geen bliksem te doen.’

Rachmones noemden ze dat weke gevoel van binnen, nu begreep ik het voor het eerst. Als ik lang bij vader in de winkel bleef, was het niet zo erg voor hem.

HET LOTERIJTJE

O bewounes, aan de overkant van vaders winkeltje had een werkloze bouwvakker een schoenmakerij geopend en de prijzen verpest. Vader rekende twee gulden voor herenzolen en -hakken, één-vijftig voor dames-, de concurrent ging er een kwartje onder.

Van het vak verstond hij niets, en al gauw noemden we hem de knoeier. De knoeier trok de klanten weg die vader met zoveel moeite geworven had.

Een enkeling keerde op zijn schreden terug, omdat zijn schoenen waren vernield. Als het binnenwerk moest worden verzorgd, met een binnenzooltje, een tussenzool, wat veel werk en vakmanschap vereiste, deed de knoeier alsof hij niets in de gaten had, liet de versleten buitenzool zitten en gooide er een zool overheen, wat een solide indruk wekte omdat het er dik uitzag alsof het een klomp was. Dat ging goed totdat het begon te regenen en het water de schoen binnensijpelde als in een lekke roeiboot.

Bovendien gebruikte de knoeier geen kernleer, zoals vader, maar leer van de slechtste kwaliteit: buik, de weke buik die niet als de rug van een rund aan weer en wind is blootgesteld geweest. Als het even kon verwerkte hij zelfs lies, alleen voor binnenwerk geschikt, tot dameszooltjes.

's Avonds, thuis, werd er over niets anders gepraat. Vader en Maurits telden overdag het aantal klanten dat aan de overkant naar binnen was gegaan en vergeleken het met dat van het stinkeltje.

Het stinkeltje, zo noemde vader de eigen schoenmakerij. Hij had er weinig fiducie in en voelde zich meer dan ooit in het leven genomen. Het liep hem immers altijd tegen? Armoede was als een eczeem dat je niet meer kwijt raakte, hoe je er ook aan dokterde. Je mocht al blij zijn als het niet erger werd.

Van alle kinderen thuis was hij de knapste geweest, en nu zat hij achter de schoenen, en er waren zelfs familieleden die een kwartier lopen te ver vonden en naar een andere schoenmaker gingen. Ze hadden er wel een waterdichte reden voor verzonnen. Hun schoenen waren niet op tijd klaar geweest, en dat klopte ongetwijfeld, want vader vergat het soms op te schrijven en dan was er altijd wel een klant met een haastkarweitje die vóór was gegaan. Of hij had niet aan het stikwerk gedacht, want hij had daar een hartgrondige hekel aan. Als jongen had hij geleerd schoenen helemaal uit het niets op te bouwen, schoenlapperswerk vond hij feitelijk beneden zijn stand. En al was hij niet neringziek, de desertie van familieleden onderging hij als een belediging, des te meer omdat hij vroeger, in zijn goeie dagen, de hele misj-poge royaal had geholpen.

Soms was vader misselijk van het stinkeltje, van klanten die zich voor een kwartje minder aan de overkant lieten belazeren, van misj-poge die zich boven hem plaatste, van het leven zelf dat hem zozeer parten had gespeeld, en dan liep hij thuis over te geven tot schrik van ons allemaal, omdat wij ons er geen raad mee wisten.

En steeds kregen wij te horen hoe het hem was tegengelopen.

Op school was hij de beste geweest, samen met een ander, maar die ander won het zilveren afscheidshorloge, vader kreeg een papiertje.

De bovenmeester interesseerde zich voor hem, wilde hem op een advocatenkantoor helpen, maar hij mocht van opa, toen nog vroom, niet op sjabbes werken.

Een vooraanstaande fabrikant in Twente, die vader door een toevalligheid had leren kennen, was belang in hem gaan stellen en wilde hem vooruit helpen in het leven. Toen het zover was ging de man toevallig dood.

In zijn vrije avonden leerde vader stenografie, blonk er

vreselijk in uit, maar had het tientje examengeld niet op het beslissende ogenblik.

Toen het hem wat beter ging, was hij door sjemiliteit failliet gegaan, omdat hij op het verkeerde tijdstip een partij veters had ingekocht die hij, de eerste wereldoorlog was afgelopen, aan de straatstenen niet meer kwijt kon.

En het allerergste: Saartje was gestorven, een jaar geleden. Op haar had hij zijn hoop gevestigd, voor haar was hij het stinkeltje begonnen, en nu verloor hij de ene klant na de andere.

Hij geloofde nergens meer in, en het was hem aan te zien. Vroeger, als hij lachte, was je weerloos, ontwapend, en dan was ik gek op hem, nergens op de wereld vond je een tweede vader die zo fijn was. Zijn gezicht was dan de vriendelijkheid, de liefde zelf. Nu had hij meestal een vermoeide, verbitterde trek, en alleen een wonder kon er even een blijde, milde uitdrukking op toveren. Zijn kleren waren verwaarloosd, waar hij zich dan voor geneerde, zodat hij tenslotte nieuwe kocht die hij ook bij zijn werk droeg en die al gauw hun charme verloren.

Zelfs de loterij kon zijn hoop op geluk niet meer doen herleven. De gekken trekken de kaart, stelde hij gelaten vast, en hij wist donders goed dat hij niet mesjogge was. Als hij toch meespeelde, met een twintigje, was het uit sleur, uit een soort bijgeloof dat in het leven gebrand zit als een brandmerk in een plaat rundleer.

De hele familie was bij het stinkeltje ingeschakeld, ook ik, al werkte ik als jongste bediende op een im- en exportkantoor. Vier-en-een-halve gulden per week moest ik aan vader afdragen, twee heitjes mocht ik behouden. Het was de gewoonste zaak van de wereld, want we moesten ons erdoorslaan, en iedereen in ons gezin vocht mee met opge-

stroopte mouwen. Eens zien wie er sterker was: de knoeier of wij. Maurits kreeg net zoveel zakgeld als ik, terwijl hij bij vader werkte en een goede vakman werd. Moeder bracht schoenen weg om klanten niet te verliezen, deed haar boodschappen in de Albert Cuypstraat tegen de tijd dat de markt afliep, dan had je altijd wel een bezolletje.

En vader speelde weer loterij. Eens moest de mazzel toch in je leven komen. Een twintigje was nog te betalen: drie-een-halve piek. Als je de honderdduizend won, gedeeld door twintig, bleef er altijd vijfduizend gulden over. Min de loterijbelasting, min de fooi voor de collecteur, zeg vijfhonderd gulden, dan kreeg je lekker nog f 4500 schoon in handen. Het was een onvoorstelbaar groot bedrag, te groot eigenlijk. Met een prijs van f 50.000 waren we ook tevreden, desnoods de f 25.000. Dan hield je immers duizend gulden over, wat kon je daarmee niet doen?

Ineens was het lot ons gunstig. Vader zat er nog in met zijn twintigje, ofschoon de vijfde klas aan de laatste dag toe was. Nog honderd nummers moesten worden uitgeloot, en de honderdduizend was nog niet vergeven. Eén kans op de honderd. Als je het zó uitrekende had vader al duizend gulden verdiend. Duizend gulden? Veel meer. De laatste hoge prijs kreeg er immers een premie van dertigduizend gulden bij? Stel je voor, de f 130.000, en die kon vader winnen met zijn twintigje: zesduizend gulden. Daar kon je zes jaar rijk van leven, of een grotere winkel huren als vader het durfde, al geloofde ik daar niet in, als je eenmaal failliet bent geweest moest je uitkijken, anders kwamen ze later nog aan je geld. Verstandiger was het, het voor de buitenwereld geheim te houden. Dan kwamen ze ook niet de deur bij je plat lopen, zoals vroeger, en 'nee' zeggen was moeilijker dan 'ja'. Zo kwam het wel op.

Als je met het geld geen zaken deed, kon ook de belasting

er niet aankomen. Misschien had vader daarom het stinkeltje gehuurd, voor zes gulden in de week. Een donkere slurf, waar niemand iets in zag. Als een belastingambtenaar binnenkwam, had hij het al gauw bekeken.

En daarbij hielp ik vader een handje, want hoe gauw mijn geweten ook begon te knagen als het mijzelf betrof, voor vader was ik bereid te sjwindelen, nou ja, een beetje tenminste. Boekhouden had ik op de HBS geleerd, en ik was er slecht in geweest, maar een kasboek bijhouden was een peuleschil. Als je twee gulden voor zolen en hakken ontving, kon je ook één-vijftig opschrijven. Te gek mocht je het niet maken, er moesten altijd voldoende ontvangsten overblijven om van te kunnen leven met een gezin, en dat kon je gemakkelijk uitrekenen. Niet dat er geen belastingaanslagen kwamen, daarin was vader een keiharde. Totdat er een dwangbevel kwam en hij naar het belastingkantoor moest om een regeling te treffen. Als de toestand nog dreigender werd, sprak hij niet meer van het stinkeltje, maar van de 'zeik' om de zaak aan te duiden. 'Ik zit toch in de zeik,' zei hij dan, om moeder gerust te stellen die de kosten van een dwangbevel zondegeld vond.

De honderdduizend op de laatste dag, vermeerderd met f 30.000, wanneer was dat eerder gebeurd? Er werd druk over gesproken, en ofschoon wíj er niet over mochten praten omdat je je geluk niet in de waagschaal mag stellen, wist een klant ons te vertellen dat vader nog meedong. Hoe zou hij aan die gochme gekomen zijn? Misschien had de collector gesjmoesd, misschien ook niet, je mag iemand zonder bewijzen niet beschuldigen.

'Honderd piek geef ik voor je twintigje, schoon aan de haak,' zei de klant.

Vader aarzelde. Nee had je, ja kon je krijgen, en nu lag het geld voor het grijpen. Honderd gulden. Dat was de eer-

ste winner.

‘Een rooie,’ herhaalde de man en hield vader het bankbiljet voor ogen, terwijl hij het tussen zijn vingers liet kraken. ‘Honderd ballen voor noppes.’

‘Of voor de hoofdprijs,’ antwoordde vader. ‘En er zitten nog meer prijzen in, dat weet je ook wel. Jouw honderd gulden? Ze vliegen uit je handen voor je het weet. Nu heb ik één kans op de honderd dat ik voorgoed uit de sores ben. Misschien gaan we wel emigreren naar Amerika, waar een broer van mijn vrouw woont. Die is er ook beter op geworden. Je moet eens zien wat een zaak hij nu heeft, hij heeft er pas nog een foto van gestuurd. Honderd gulden? Dan zal ik een half jaar later mijn schuld hebben afbetaald.’

‘Je schuld?’ vroeg de klant.

Vader gaf geen antwoord meer. Het ging die klant geen sodemieter aan dat hij schulden had en zich in het stinkeltje veilig voelde voor schuldeisers.

‘Morgen weten we het, Barend,’ waren de laatste woorden van moeder voordat we ’s avonds naar bed gingen.

‘Hoop doet leven. Een paardehoop ook, kijk maar eens naar de mussen.’

‘Je weet wel beter, Barend. Je zegt het alleen maar omdat je er niet voor uit wil komen dat we...’

Natuurlijk werd het een niet, en vader zei: ‘Heb ik het je gezegd?’ Het bevestigde eens te meer dat hij toch altijd de sjlemiel was, dat je voor de mazzel geboren moet zijn.

Verschillende keren was vader dat jaar al ziek geweest. Dan kocht moeder een fles Bloedwijn in de winkel van De Samenwerking, goot er een glas mee vol, smolt er een asperientje in, voegde er kokend water bij en gaf het vader te drinken voordat hij onder de wol kroop. Tevreden was hij pas als hij begon te sjwitsen, zo erg dat hij zich moest verschonen, om de volgende dag weer aan het werk te tijgen.

Het herhaalde zich zo dikwijls, dat hij zichzelf een halve sjikkerlap begon te vinden met al die glazen wijn. Aan alles gaf hij de schuld. De uitpoetsmachine blies stof in het rond. Het tochtte in het stinkeltje omdat er geen kolenkachel kon branden en het oliekacheltje dat vader het kakempie noemde, walmde voortdurend. Onvermoeibaar knipte hij de pit bij, wat een uurtje hielp, waarna de roetvlokken opnieuw ronddwarrelden. Een hele dag in de kou, van 's morgens 8 tot 's avonds 8 en op zaterdag tot 11 uur laat, 'dat is mijn sjabbes', wie zou daar tegen kunnen?

Aan de huisdokter lag het niet. Die deed meer dan zijn best. Toen hij, vers van de universiteit, zijn praktijk begon, waren wij zijn eerste patiënten. Het was een soort eerstgeboorterecht, dat we voor alle borden linzensoep ter wereld niet verkochten. Op het particulier spreekuur mochten we komen, al waren we fondspatiënten, en ook 's avonds gaf hij gehoor omdat vader overdag niet uit de winkel weg kon. Mij stuurde hij terug met een wrat op mijn vinger. 'Ik moet naar een comité tegen de oorlog,' hield hij me voor, 'en wat vind je belangrijker: de strijd tegen de oorlog of die wrat? Die loopt niet weg.'

Tegenover vader hoefde hij dit niet te proberen. Wat dacht de dokter wel, dat hij uren op het spreekuur ging zitten wachten om het stinkeltje in de steek te laten? Een dokter had makkelijk praten, wist-ie veel. Maar de dokter was niet lastig tegenover vader. Van alles kreeg hij om de voorhoofdholteontsteking te genezen. En ten slotte stuurde hij hem naar het Joodse ziekenhuis.

In het ziekenhuis aan de Nieuwe Keizersgracht, waar de bezoekers in een stenen hal samendromden totdat zij naar de patiënten mochten, fluisterden sommigen over de toestand van een familielid, anderen prezen het goede eten, dat je in het normale leven niet kreeg.

Vader mopperde toen we aan zijn bed stonden.

‘Ze hebben me geopereerd zonder me weg te maken. Dat kon niet, zei de chirurg, met een operatie aan je hoofd. En het ergste was, de radio speelde door, keihard, het dreunde door mijn hoofd terwijl ze aan het hakken en het boren waren totdat ze een gat hadden aangebracht door mijn neusholte, door mijn kaak.’

Een verpleegster kwam voortdurend doorspoelen, een rubber slangetje van het gat in de kaak naar het voorhoofd, waardoor zij uit een ballonspuit een bruine vloeistof liet vloeien, een handeling die zij vader liet nadoen omdat hij er, eenmaal weer thuis, mee moest doorgaan totdat de infectie verdwenen was. De zuster mocht vader graag, zoals ook vrouwelijke klanten in de winkel op vader gesteld waren, lang bij hem bleven staan praten, niet bij hem weg konden komen, wat hij prettig scheen te vinden en wat hem toch verlegen stemde.

Zolang vader er niet was, hielp een oude vriend van hem in de winkel. Een rechtsjaffen mens, zei moeder. Het was de leerhandelaar bij het Concertgebouw, die borg had gestaan toen vader een lening aanvraag om het stinkeltje te kunnen beginnen, die zijn schoenen bij hem liet maken en die van het verblijf in het ziekenhuis had gehoord. Gekleed in donkerblauw kostuum zat hij achter de toonbank, stond de klanten te woord, terwijl Maurits de schoenen repareerde. Zijn vlinderdasje pronkte op zijn witte overhemd, en altijd had hij het over vader. Het was zo jammer dat hij was blijven steken... Bevriend waren ze destijds geworden omdat ze alle twee rood waren. Als hij de A J C zag lopen kreeg hij tranen in de ogen. Zo praatte hij altijd, en wij keken tegen hem op, een rijke man, voor het eerst in ons leven. En hij was niet eens een jehoe.

Van ons zakgeld hadden Maurits en ik samen een loterij-briefje gekocht, een twintigje voor zijn tweeën. En we wonnen een vierhonderdje. Dat was na aftrek zeventien gulden. Acht-en-een-halve piek de man.

Als ik er eens een zijden das voor kocht? Zo een als vader ons had gegeven toen Saartje was gestorven en die hij op de jodenhoek had gekocht? Als aandenken aan jullie zusje, zei hij. Hoe het kwam weet ik niet, maar ineens was de das weg, en ik durfde er niet over te spreken. Wat zouden vader en moeder wel denken? En toch moesten ze het hebben ontdekt, want hij was thuis nergens te vinden.

Ik wist niet eens meer precies hoe hij eruit had gezien. En een andere, dat zagen ze toch, dat was toch gek, dat was geen aandenken meer. Als ik er eens een broek voor kocht, mijn eerste lange? Zeker, ik hoefde mijn eigen kleren niet te betalen, dat deed vader. Als hij thuiskwam uit het ziekenhuis had hij wel wat anders aan zijn hoofd. Als ik hem nu zelf besjoldde? Wat moest ik trouwens met al dat geld beginnen? Aan moeder geven? Ik keek wel uit. Zij kocht er toch maar boodschappen voor, en dan was het op voordat je het wist. Weggegooid geld.

Zonder langer te aarzelen stak ik de Van der Helststraat over, liep naar Simon toe, de stoepeur van Ketellaar, de klerenwinkel.

‘Hebt u voor acht-en-een-halve gulden een lange broek voor me?’ vroeg ik hem.

‘Bij jouw en bij mijn gezond,’ antwoordde hij, ‘en wat een mooie.’

Vader zou me hebben gewaarschuwd als hij het had geweten: ‘Denk erom dat je alleen past, zonder de hulp van Sjimme. Als een jasje te wijd is, houdt hij hem van achteren in een vouw vast, zodat het net lijkt of hij past. En een broek? Let er vooral op dat het kruis niet een twintig centimeter te laag hangt.’

Vader lag evenwel in het ziekenhuis, en ik kende de vakgeheimen niet. Trots droeg ik de broek toen ik naar hem toeging op de mannenzaal. Hij zag het meteen, trok even zijn voorhoofd in rimpels, bekeek me opnieuw en zei: 'Een kootsen ben je ermee, een echte kootsen.'

Die eerste dag waarop vader weer in het stinkeltje verscheen werd hij door meer klanten verwelkomd dan hij dacht nog te bezitten. Een kwam helemaal bij het Olympisch Stadion vandaan, een ander, uit Tuindorp Oostzaan, nam een bosje tulpen mee, en ik schaamde me, want zijn zoontje had ik vroeger altijd gepest omdat het zo'n braaf jongetje was.

Er kwamen die week zelfs drie klanten weer opdagen die naar de knoeier waren overgelopen. Het was een grote overwinning.

Toen, op een maandagochtend, was het etalageraam van de knoeier wit gekalkt, zoals men vroeger een wit laken voor een raam spande als er iemand was gestorven. Aan de deur hing een bordje: TE HUUR.

We gingen ieder een keer naar de overkant om het goed in ons op te nemen, zeker is zeker.

Die avond kregen we allemaal een glaasje Bloedwijn, die nog in de keukenkast stond nadat vader naar het ziekenhuis was gegaan. 'Geen kiddiswijn,' zei vader, 'geen rozijnenwater.'

En moeder voegde eraan toe: 'Een ongeluk komt nooit alleen. Dat heb je gezien: eerst de knoeier, toen het ziekenhuis. Maar mazzel trekt mazzel aan. Het begon met het loterijtje van de kinderen, en nu is de knoeier weg.'

BOTSING

Ik struikelde over de Chinese mat in de gang, waarvan de rand rafelde zonder dat er iets aan werd gedaan, zodat ik me schaamde en nooit iemand mee naar boven durfde te nemen. Alles was voor het stinkeltje, dat de plaats had ingenomen van onze zorg om Saartje. De ene machine was nog niet afbetaald of er werd een nieuwe aangeschaft met een hartstocht die nergens voor deugde. Goed, een aflapmachine is handig om de zolen mechanisch aan de schoen te stikken. Geen pekdraad meer zoals vroeger, die vader zelf uit dunne draadjes vlastouw vervaardigde door er een aantal samen te bundelen, er met lange halen pek langs te trekken totdat er een taaie draad was gevormd, die met een kromme naald door de zolen kon worden geregen, waarin hij met een els gaten had voorgeprikt. Die handeling kostte tijd, enorm veel tijd, en natuurlijk betekende de machine winst. Met welk doel eigenlijk? Het geld dat de verbetering opbracht kwam het gezin immers niet ten goede, en werd onverbiddelijk besteed aan nieuwe aankopen van machines, die het stinkeltje in een miniatuurfabriek veranderden: stikmachine, penmachine, uitpoetsmachine, aflapmachine, schalmmachine, stanz. Niets mocht ontbreken. Waarom een nieuw meubelstuk thuis aanschaffen zolang de schoenmakerij niet compleet was? Geld voor een kledingstuk voor moeder? Daar had ze zelf niet eens behoefte aan, beweerde ze zuchtend. Dure kleren? De gojem maakten zich daar te sappel om, en kijk eens hoe ze aten? Margarine, beste boter vonden ze te duur. Alles voor het uiterlijk. Dat was niks voor ons. Intussen had ze alle aantrekkelijkheid als vrouw verloren. Waar zou ze zich te sappel om maken sinds Saartje dood was? Altijd in de rouw blijven scheen het enige alternatief. Daarvoor waren zak en as voldoende, in de meest letterlijke

zin van het woord. Haar jurk leek immers wel een zak, en voor as zorgden vaders sigaar, onze sigaretten, achteloos op de grond gemorst, zorgde ook het altijd kapotte rooster van de kachel.

Nog geen voet had ik binnenskamers gezet of triestheid overviel me. Het zeurde en zeurde in me om slechts plaats te maken voor ergernis omdat de radio blerde die ik afzette en die door vader weer werd aangezet met de woorden: 'Nooit is meneer thuis, en die enkele keer dat hij zich verwaardigt in ons midden te zijn zal hij ons vertellen wat we moeten doen.'

Het was een ondergrondse oorlog, die buiten onze wil om woedde en waarvan ik niets begreep, omdat ik altijd gék was geweest op vader, tot het ineens was veranderd, de koude zijn intrede had gedaan in ons gezin, zoals de winter volgt op de zomer. Vader, wat had je nog aan vader? Na het werk bleef hij in zijn stoel plakken, waar niemand anders in mocht zitten, hij was er niet meer uit te branden, zo moe was hij van een lange dag sappelen, zo weinig energie had hij nog over voor andere dingen. Een boek lezen? Waarom nog een boek lezen? Wat daarin werd verteld was slechts een flauwe weerspiegeling van de werkelijkheid, die hij helaas al te goed kende. Hij leefde slechts op als oom Izak kwam om met hem te dammen, of twee vrienden meenam om te komen kaarten, één avond in de week. Voor geen prijs liet hij daaraan meer tornen, ook niet toen ik jarig was, achttien werd en in mijn eentje zat te mokken boven in mijn slaapkamertje terwijl ik mezelf wijsmaakte dat het me allemaal niets kon schelen. Als hij een enkele keer belangstelling toonde voor wat ik deed, een satirisch liedje doornam dat ik voor de jeugdbeweging had geschreven, zag hij slechts de zwakke plekken. 'Onze contributieloper holt de leden achterna, maar die zijn aan 't potverteren in een cafetaria.' Hij las die regels, herlas ze en zei: 'Dat moet je veranderen. Daar kun je last

mee krijgen. Zo iets kan als een belediging worden opgevat.' Een simpel flauwekulletje een belediging? Van wie dan wel? Alle aardigheid ging eraf op die manier. Voor hem deed ik het toch ook een beetje als ik me uitsloofde met een versje, met een lekespelletje? Hij moest het immers net zo goed fijn vinden dat ik voor meer zaken belangstelling toonde dan voor de vervelende lessen van handelsavondschool?

Alleen met Maurits had ik nooit ruzie meer sinds de dood van Saartje. Het was alsof een geheimzinnige beslissing van het lot ons verbond had bekrachtigd. Als ik mij kwaad maakte was het op moeder, omdat zij hem immers voortrok. Hij kreeg elke avond vers eten, voor mij waren de kliekjes omdat ik naar avondschool moest voordat vader en Maurits thuiskwamen. Weliswaar poogde zij mij soms aan te halen, mijn belangstelling voor iets te wekken en mij vooral op mijn belangen te wijzen die ik naar haar mening verwaarloosde, maar wij waren als de twee poppetjes uit het weerhuisje. Zodra zij naar buiten kwam om me tegemoet te treden, verdween ik in mijn eigen hokje. En omgekeerd ging het precies eender. Wilde ik haar helpen, met aardappels schillen, met een boodschap, met stofzuigen, dan maakte ze er onverbiddelijk misbruik van, verlangde steeds meer, zodat ik weer in mijn schulp kroop.

Toen gebeurde er iets bijzonders in ons gezin. Een neef was van huis gevlucht, waar hij ruzie met zijn vader had gekregen. Zijn heil zocht hij nu bij ons. Ik keek tegen hem op, want hij was vijf jaar ouder dan ik en had verkering gehad met een Duitse meisje waarover juist de heibel was ontstaan. Hij wist van wanten, en ik?

Elk karweitje pakte hij aan om aan de kost te komen. Met een ijskarretje stond hij bij Artis, ging werken in een vernikkelfabriek, brandde zich aan giftige vloeistoffen, kreeg zweeren op zijn lichaam omdat het werk te ongezond was, ging opnieuw ijs verkopen. En welke arbeid hij ook verrichtte,

hoeveel of hoe weinig hij er dan mee verdiende, het kostgeld dat hij moeder betaalde was en bleef zes gulden in de week, alsof het voor eens en alle eeuwigheid was vastgesteld.

Zes gulden in de week? Zelf gaf ik meer dan het dubbele: vierenvijftig gulden per maand, 90% van wat ik verdiende, ongeacht hoeveel dat was. Ook dat was een stelregel die voor alle tijden scheen te zijn vastgelegd. Goed, daar hoefde ik me niet van te kleden, daar zorgde vader voor. Natuurlijk, ook de fiets had hij voor me afbetaald, en het ziekenfonds kwam niet voor mijn rekening. Wél de vakbondscontributie, en ga zo maar door, veel bleef er nooit over. Niet dat ik protesteerde. Dat durfde ik eenvoudigweg niet. In geldzaken was vader de baas. Om opslag van zakgeld vragen betekende het gezin te kort doen, hoe haalde je het in je hoofd. Plat egoïsme zou het zijn, want vader had toch ook altijd voor ons gesappeld zonder zich af te vragen waar het geld vandaan moest komen? Alle drie de kinderen liet hij naar de HBS gaan, en hij had het waarachtig niet breed. Waarom die neef dan wel zes gulden in de week? Daar moest geld op worden toegelegd. Begreep hij niet dat hij misbruik maakte van de goedheid van moeder, die nooit nee kon zeggen en die zich er al bij neergelegd had? En dat was het wonderlijke. Terwijl vader moeder in alles de baas was, slikte hij het zonder een woord, toonde hij een bereidwilligheid die wij niet van hem kenden. Misschien was hij wel blij met de nieuwe gast, die vader naar de ogen keek, hem kritiekloos aanhoorde, in hem een wonder van geleerdheid en alwetendheid zag, onfeilbaar, zoals ik zelf mijn vader eens had gezien, lang geleden, als kind, terwijl bij mij nu voortdurend het verzet, tegenspraak, ergernis opborrelden.

Mijn neef was al enige tijd geen kostganger meer bij ons toen hij bij het bezorgen van staven ijs een natte pleuris opliep. Nadat hij gemeend had ervan genezen te zijn, bleek zijn

long door tuberculose te zijn aangetast. En alras verdween hij naar een van de sanatoria in het Gooi. Als gezinslid hadden we hem nauwelijks gemist; nu hij ziek was geworden ontstond er de belangstelling die men voor een patiënt pleegt op te brengen. Maurits en ik bezochten hem op de fiets in het sanatorium, vader schreef hem een enkele keer een brief.

Op zaterdagavond kwam vader na achten thuis uit het stinkeltje, de zondag was zijn enige vrije dag, zodat hij lang uitsliep, dan de zaterdagavondkrant las, de zondagochtend-editie doornam om zich daarna voor de eerstkomende dagen te scheren en zich op zijn gemak aan te kleden. Intussen had moeder het brood gesneden, tafel gedekt, boterhammen klaargemaakt, een uurtje later koffie gezet met een gemberbole erbij, terwijl Maurits en ik allang in de benen waren en een partijtje schaak of tafeltennis speelden.

Er heerste een zekere gemoedelijkheid; eindelijk was er meer harmonie in ons gezin gekomen, wat minder verdriet om het heengaan van Saartje. Een vriendin uit de jeugdbeweging kwam vaak bij ons op visite, en moeder vond dat zij op Saartje leek en verwende haar, in de hoop dat zij vaker bij ons zou komen, en het scheen alsof de wond van Saartjes heengaan ten slotte bezig was te genezen.

Bovendien ging moeder een enkele keer op bezoek bij mijn neef in het sanatorium. Zij bakte een cake voor hem wat geen geld kostte omdat je meel en boter en suiker toch in huis moet hebben terwijl ze voor de gekneusde eieren maar een cent betaalde, tevoren op de Albert Cuypmarkt de stekkies van sinaasappelen kocht wat ook de kop niet kostte, kortom zij maakte van een dergelijk ziekenbezoek een gebeurtenis waar niemand onder leed, als je buiten beschouwing laat dat ze tegen de middag vertrok naar het stoomtreintje op de Middenweg, de Gooise moordenaar, die haar voor slechts weinig geld naar haar bestemming vervoerde

en haar om vijf uur weer thuis bezorgde, want een hele middag was ze er wel mee kwijt. Dat was vader sinds de dood van Saartje niet meer gewend geweest, en hij kon het slecht verdragen. Voor moeder nam het uitstapje evenwel de plaats in van de zondagmiddagen enige jaren geleden, toen zij dezelfde reis maakte, bestemming Saartje.

Moeder neuriede, wat zij allang niet meer had gedaan, en eerst vond vader het wel leuk en zei: 'Sjeintje, wat een mooi refreintje.' Intussen maakte zij brood voor ons klaar voor de middag. 'Zullen jullie wel voldoende eten?' 'Denken jullie eraan dat er kokosmakronen in huis zijn? In de keukenkast staan ze op de onderste plank. En mangelen zijn er ook. Gisteren heb ik twee pond gekocht bij de VANA, voor zestien cent, ze zijn er niet duur mee. Salie, koop jij vanmiddag een zure komkommer in de Rijnstraat?' Niets liet ze aan het lot over, wij moesten verzorgd zijn, en vader vooral, hij had de hele week hard geploeterd. Toen vroeg ze: 'Barend, heb je even een galden voor me?'

Geërgerd richtte vader zich op uit de krant: 'Waarom nou weer. Je hoeft vandaag toch geen boodschappen te doen?'

'Om naar het sanatorium te kunnen,' antwoordde ze verlegen.

'Een gulden. Welja. Naar het sanatorium moet ze. Je denkt zeker dat we de centen niet beter kunnen gebruiken.'

Eerst was het me ontgaan, de woordenwisseling over dat rotgeld, maar nu begreep ik dat vader aan moeder die armzalige gulden weigerde. Snapte hij dan niet hoe belangrijk het voor haar was, zo'n middagje op stap? En ineens barstte ik los: 'Het is een schandaal om haar die gulden te weigeren. Nooit neemt ze wat voor zichzelf, en nu, die ene keer krijgt ze een bekatting. Alsof het er wat op aankomt...'

Even zweeg vader, keek mij met grote ogen aan, terwijl rimpels in zijn voorhoofd sneden als de ribbels van een was-

bord. Toen schreeuwde hij: 'Snotneus dat je bent, wil je mij de les lezen? Wil jij me vertellen wat ik wel of niet met mijn geld mag doen? Wil jij de baas spelen hier in huis? Ben jij getrouwd met je moeder? Werk jij zo hard om ons gezin te onderhouden? Nooit ben je meer thuis. Nergens stel je meer belang in. Meneer voelt zich boven ons verheven, meneer is van adel. Kotsmisselijk word ik van je. Een drol, versta je me?'

Ik hield mijn adem in, wist trouwens niet wat ik erop moest antwoorden. Die uitbarsting van drift had ik allerm minst verwacht. Vader die zo tegen me tekeering? Dat deed hij vroeger als we kattekwaad hadden uitgehaald, dan gaf hij ons desnoods een pak voor onze kont; altijd was er wel een reden voor geweest die mijn verontwaardiging kalmeerde.

'Als het maar voor het stinktje is,' zei ik verbitterd.

'Jij versjwartste nar,' antwoordde vader razend van woede, 'jij bijgoochem, moet jij me voorschrijven of je moeder naar het sanatorium moet? Als het je hier niet naar je zin is zoek je maar een ander kosthuis.'

Zijn woorden verpletterden me, waarom moest hij zulke ontzettende dingen zeggen?

'Wat vindt u daar nou van moeder,' vroeg ik zacht, en richtte me tot haar, 'als u nou graag naar onze neef gaat...'

Eerst gaf ze geen antwoord, zuchtte als wist ze zich er geen raad mee, zei toen bestraffend: 'Bemoei jij je niet met zaken die je niet aangaan. Het is iets tussen vader en mij, als hij die gulden niet kan missen zal hij daar zijn reden voor hebben.'

EMIGRATIE

Het zweet liep in straaltjes in mijn hals, en nog wilde ik het niet opgeven. Eén spelletje, toe, met je winst mag je er niet mee uitscheiden. Weer liepen Maurits en ik naar de andere kant van de tafel waarop met veel moeite het netje gespannen was. Het celluloid balletje ketste vlak bij de rand op het tafelblad, maakte een hoekbeweging en vloog de kamer in zonder te kunnen worden teruggeslagen. Nóg beter was een zeikballetje, dat het net eventjes raakte en aan de andere kant omlaag gleed, ongrijpbaar voor de tegenpartij. We juichten van pret, telden de sets op, wisselden opnieuw en wisten niet van ophouden.

En iedereen was blij. We konden ons niet herinneren ooit zoveel lol te hebben gehad. Vader lag op de divan de krant te lezen omdat hij plaats moest maken voor ons tafeltennis-spel, moeder slofte heen en weer naar de keuken met thee, met een gemberbole, met rozijntjes, om ons te bedienen als we even ons spel onderbraken.

Die tafel, een lang eikehouten fabrieksprodukt, was de ronde komen vervangen die aan alle kanten kraakte als een steunende ouwe man. Op deze kon je tafeltennissen, ontdekten we al gauw, en niets deden we liever.

Er was een beetje welvaart gekomen in het gezin sinds ik enige maanden geleden getrouwd was met Bep. Waar we nooit op hadden gelet gebeurde nu stilzwijgend. Ieder van ons geneerde zich voor de rotzooi thuis, en ineens kon er zonder uitvoerige discussies wat worden gemist voor kleine verbeteringen. Een simpel ameublementje met stoelen waar de veren niet uithingen, een nieuwe kokosmat op de grond, een kachel die niet in de gaten moest worden gehouden omdat er brandende stukjes kool uit konden vallen — waarvan zwarte brandvlekken in het zeil eromheen nog getuigden —

en moeder zag er verzorgder uit. Zindelijk was ze altijd geweest tot het uiterste, sinds mijn herinnering waste ze zich 's morgens uitgeklee'd aan de ijskoude kraan in de keuken waar wij dan niet binnen mochten komen. Het waren haar kleren die haar veranderden. Dat had Bep zich tot taak gesteld, die moeder beklagde omdat ze zo'n sloof was, die haar altijd prees om haar eindeloze goedheid, iets waar ik moeite mee had, elke keer opnieuw. Zij nam moeder mee naar een winkel om een jurk te kopen, nieuwe schoenen, een wollen vest, klopte bij vader aan voor het geld zonder dat deze zich er tegen verzette, repareerde onze kapotte kleren. En zelfs onze kat deelde in de vreugde, want zodra er een tennisballetje op de grond viel en nadanste rende hij er als een bezetene achteraan alsof hij de wind in zijn togus had.

Toen werd er gebeld.

Wie kon het zijn, zo vroeg op de zondagochtend?

Even later stapte Lex de huiskamer binnen, Lex, een gezamenlijke gawwer van Maurits en mij. Hij was zo mager, zijn botten staken door zijn vel, zijn geweldige neus scheen er nog groter door te worden, wat hem een treurig uiterlijk verleende, al grijsde hij eeuwig. Nu evenwel stond zijn gezicht betrokken. Zwijgend ging hij zitten.

'Wat is er met jou aan de hand?' vroeg moeder bezorgd, 'het lijkt wel alsof je naar je lawaaie gaat en niet naar je chassene volgende week.'

'Me moeder is ertegen,' zei hij halfblèrend, 'ineens mag het niet van haar. Haar handtekening heeft ze al geplaatst, het gaat wel door. Alleen wil ze geen bruiloft met ons vieren. Omdat mijn vader ook komt. Liever spring ik in de Keizersgracht, zegt ze, en nou ben ik woedend weggelopen.'

Er heerste een langdurige stilte na zijn woorden, niet omdat we geschrokken waren, zijn moeder kenden we langer dan vandaag, maar eenvoudig omdat we geen antwoord

wisten. Zeggen dat zijn moeder een loeder van een mens was? Dat deed je niet, daar beledigde je iemand mee. Zeggen dat het er niets toe deed, nu zijn huwelijk met Suus immers wel doorging?

Het verlossende woord kwam van moeder.

‘Jullie kunnen bij ons ’s avonds je chassene vieren, niet waar Barend? Een pan kippesoep, een pond mangelen, vijgen hebben we nog in huis, taartjes natuurlijk, dan nemen we niet de duurste, van Snatager hoeven ze niet te zijn, of eten jullie thuis alleen kosjer? Ik zal zelf een cake bakken, dat is nog beter. En wat meer? Bruidssuikers, een fles wijn, sijker zullen we er niet van worden.’ Ze somde al het nasj op dat er te bedenken viel. Orgeadebolussen kon ook. Kokelekootjes. Zachtzoet zuur van Aalsvel. Hoeveel kon dat bij elkaar nou kosten? Nam hij nog misjpoge mee? Zijn broer, dat sprak vanzelf, eentje meer, eentje minder, wat kwam het erop aan. ‘Als je de soep tot de volgende dag moet bewaren wordt ze toch maar zuur. En Sal kan op zijn mondorgel spelen, niet waar Sal? Weet je niet waar hij ligt? Heb je het al lang niet meer gedaan? Sjat wat, zo iets verleert een mens niet, net zomin als je fietsen verleert, of schrijven.’

Lex had al die tijd zitten luisteren, terwijl zijn ponem steeds meer opklaarde, zoals een te droge plant zich opnieuw opricht na weer water te hebben gekregen.

‘Echt waar?’ vroeg hij alleen.

‘Ja hè Barend?’ antwoordde moeder.

Intussen was het één uur geworden en wij zetten de radio aan voor de nieuwsberichten. ‘Hier Persbureau Vaz Dias, enzovoort. Na de inval van de Duitse troepen op 11 maart 1938, heeft Hitler aangekondigd Oostenrijk bij Duitsland te zullen inlijven, om de Anschluss te verwezenlijken waar het Duitse Rijk altijd naar heeft gestreefd.’

Niemand had iets anders verwacht sinds het nieuws van

de laatste dagen, en toch verbijsterde het ons. Vader sprak over die rotmoffen, en we discussieerden hevig, ik zei dat je ze niet over één kam mocht scheren, de Duitse arbeiders zaten ook in concentratiekampen, en zo praatten we door elkaar zonder het in wezen oneens te zijn over de ernst van de toestand.

‘Er komt vast oorlog,’ was mijn stellige overtuiging, ‘dat is de enige reden waarom ze Hitler destijds aan de macht hebben geholpen. Eerst de Duitse arbeidersbeweging kapot om elk verzet de kop in te drukken, en dan... hopsei Janneke.’

‘Je hebt de Spaanse burgeroorlog,’ meende Maurits, ‘als we die winnen kan Hitler op de pot gaan zitten.’

Het zag er evenwel niet meer naar uit, dat dit zou gebeuren. Dat wisten we maar al te goed na de nederlagen van de laatste periode. Lex wist ervan mee te praten. Die had zelfs een maand in Spanje meegevochten, een maand, niet langer, hij was teruggestuurd omdat ze dachten dat hij tbc had.

‘Als het aan mij lag ging ik naar Amerika,’ merkte ik op. ‘Je weet nooit wat er hier nog voor ellende komt. Jammer genoeg ben ik kantoorpik, hoe moet ik daar als kantoorbediende werk krijgen? Als je nou schoenmaker was, zoals Maurits, jij zou bij oom André kunnen werken, en met je kromme arm hoef je niet eens in militaire dienst.’

Die avond, aan tafel, spraken we er opnieuw over. Het was heus niet zo’n mesjogge idee, dat Maurits als schoenmaker naar Amerika zou emigreren. Waar is waar, vader zou hem in het stinkeltje hard missen. Misschien kon later het hele gezin wel nakomen. De schoenmakerij? De verkoop ervan bracht altijd de reiskosten op.

‘Ik begin niet nog eens opnieuw,’ zei vader korzelig. ‘Het is me nu al een raadsel hoe ik het allemaal heb kunnen opbrengen, en zonder Maurits was het me zeker niet gelukt.’

Moeder schepte ons opnieuw de borden vol, wilde mij te veel jus geven zodat ik haar hand wegduwde, altijd dat vette eten, ze wist toch dat ik er niet tegen kon. Als vader het lustte moest hij dat weten. Zij zuchtte, zoals een poes zich gaat krabben als zij in haar beweging wordt belemmerd, vulde haar eigen bord met aardappelen en andijvie, terwijl het scheen alsof zij diep nadacht over wat vader had gezegd. Toen beaamde zij: 'Het is waar, Barend, jij kan de kouch niet meer opbrengen voor iets dergelijks. Wij hebben het grootste deel van ons leven er trouwens op zitten, en waarvoor dan nog weggaan? Saartje ligt hier...'

Ineens zweeg ze, geschrokken van haar eigen gedachten. Toen, na enige aarzeling, ging ze verder: 'En als het hier nou gevaarlijk gaat worden? Maurits is nog jong. Hij heeft een heel leven voor de boeg. En André is een goeie man, dat weet je zelf, hij zal hem graag vooruit helpen.'

Maurits schreef een brief naar Amerika, vader voegde er een goed woordje aan toe, en moeder sloot het epistel met een verwijzing naar vroeger, dat ze elkaar altijd hadden geholpen, zij en André als de twee jongsten uit hun gezin, dat er geen broge op deze wereld rust als je niet op elkaar kan rekenen en dat ze zeker wist dat hij alles voor Maurits zou doen wat in zijn macht lag.

Op tafel lag het geborduurde katoenen tafellaken dat alleen bestemd was voor de vrijdagavond en voor heel bijzondere gebeurtenissen. Het stenen eetservies stond al uitgestald, dat Bep en ik bij de Hema hadden gekocht voor de 25-jarige bruiloft van vader en moeder een jaar tevoren, de gebakjes stonden klaar om te worden opgegeten en de koffie was al gezet. Het wachten was alleen op Lex en Suus, die er nu hadden kunnen zijn, het was half zeven, de plechtigheid op het stadhuis was al uren geleden voltooid. Waarom kwamen ze nog steeds niet opdagen? Moeder kon het eten niet voor

onbepaalde tijd warm houden. De aardappelen zouden brijig worden, de groente te gaar, en als zij het nu al van het vuur haalde en het straks weer moest opwarmen, ging de geur eraf. Waar bleven ze toch, die twee?

Vader begon te mopperen. Hij was nog wel vroeg van zijn werk naar huis gekomen, had eerder gesloten, wat je tegenover je klanten niet te vaak kon doen. Hoe gauw liepen ze niet naar een ander? Het was geen manier van doen.

‘Ze hebben misschien iemand ontmoet die ze heeft opgehouden,’ verontschuldigde moeder. ‘Je weet hoe het op zulke dagen gaat. Dan heb je het zelf niet in de hand.’

Om half acht waren ze er echter nog steeds niet. We rammelden van de honger, dat moesten ze toch begrijpen. Het was een schandaal, vader al die tijd te laten wachten. Hij had gelijk, we moesten nu maar gaan eten.

Als ik eerst eens ging informeren wat er aan de hand was? Op de fiets was ik er zo.

Toen ik aanbelde, werd er niet opengedaan. Er brandde evenwel licht op twee hoog, en opnieuw drukte ik de bel in, zonder ophouden, totdat de deur werd opengetrokken.

‘Wie is daar?’ Het was de stem van Lex.

Ik nam woedende stappen naar boven, bleef voor hem staan, terwijl ik merkte dat hij naar wijn rook.

‘Waarom zijn jullie niet gekomen? Alles staat gedekt. Dat weet je toch?’

‘Mijn moeder is later naar het stadhuis gekomen,’ antwoordde hij zuurzoet. ‘We hebben vrede gesloten, snap je. De vredespijp gerookt zagezgd.’

Bij die laatste woorden hield hij de pijp voor mijn gezicht waaraan hij altijd en eeuwig lurkte, en grinnikte.

‘Nu vieren we de bruiloft bij mijn moeder.’

‘Had je dan niet kunnen waarschuwen?’ vroeg ik driftig, en luisterde nauwelijks toen hij antwoordde dat hij daar geen tijd voor had gehad.

Thuisgekomen vertelde ik het hele verhaal.

‘Dat heb je nou voor je goedheid,’ constateerde vader. Verbittert antwoordde moeder: ‘Mijn goedheid heeft er geen cent mee te maken. Mensen die zulke streken uithalen zijn slechte mensen, of je me gelooft of niet.’

De volgende avond kwam Lex met een bosje narcissen zijn verontschuldigen aanbieden. Moeder mocht vooral niet slecht over hem denken. Het was hem eenvoudigweg door het hoofd geschoten, toen ze van het stadhuis kwamen en wisten dat er bij hem thuis een feestje zou worden gemaakt. Natuurlijk had hij moeten waarschuwen, maar ja ze moest begrijpen, op zo’n dag had je wel andere dingen aan je kop. Hoe hij zich ook in excuses uitputte, moeder gaf hem geen antwoord.

Maurits en ik waren blij dat het weer goed was met Lex. Wat had je aan al die ruzie? Moeder beweerde wel dat hij niet deugde, dat je met mensen die zulke streken uithalen voorzichtig moest zijn, en wat kocht je daarvoor? Dergelijke conclusies waren net iets voor haar.

Intussen was er antwoord van oom André gekomen, waarin hij Maurits schreef:

‘Het is fijn dat je wil komen. Mijn eigen zoon voelt niets voor de schoenmakerij, en geef hem ongelijk, daar hebben we te veel sores mee gehad, en dan gaat de aardigheid er voor kinderen wel af. Maar ik heb gesappeld als een fool en een mooie zaak opgebouwd. Een beetje mazzel heb ik ook gehad. Mijn winkel stond op een stuk grond dat een oil-company met alle geweld van me wilde kopen. Zij in de olie? Ik uit de olie. Hoeveel ik ervoor heb gekregen gaat niemand wat aan, het was in elk geval genoeg mezomme om alles aan te kopen voor een moderne schoenmakerij. Daar kan ik best iemand in gebruiken, en zeker de jongste zoon

van Sientje. Aarzel niet, jongen, ik zal je als een eigen kind verzorgen, het enige wat ik van je verlang is dat je hard meewerkt. Aan luiwammesen heb ik een hekel. Dat weet je moeder. Jij kan de handen uit de mouwen steken, heb ik al lang uit alle brieven van je vader en moeder begrepen. Na je brief ben ik meteen naar de consul gestapt. Ze vonden het tiptop, als ik borg voor je wilde staan, en daar heb ik de papers voor ingevuld, die ik bijsluit. Ga daarmee naar het Amerikaanse consulaat, en alles komt in orde.'

Bep en ik lazen de brief toen we de volgende zondag op visite kwamen. Blij waren we ermee, en weemoedig werden we ervan. Straks zou Maurits dus naar Amerika vertrekken. Dan moest vader het zonder hem stellen in de schoenmakerij. Moeder zou hem niet minder missen. En ik? Maurits is mijn beste vriend, dacht ik plotseling.

Hij zei niet veel. De spot stond in zijn ogen. Het was een houding waar ik nooit vat op had gekregen, dan wist je niet of hij het meende of niet en voelde je je een beetje in je hemd staan, alsof hij je niet helemaal au sérieux nam. Jaloers was ik er soms op omdat ik altijd ernstig moest zijn ofschoon in mezelf allerlei twijfel woedde over mensen, over toestanden waar ik zelf graag de spot mee dreef en het niet durfde. Die ernst kleefde aan me, zoals je schaduw je vergezelt, omdat ik vooral méé wilde tellen.

Toen zei hij: 'Ik heb er geen aardigheid in om alleen naar Amerika te gaan. Daarom heb ik er met Lex over gesproken, en hij wil met me mee. Er is een brief naar oom André onderweg met het verzoek om ook voor hem borg te staan.'

Er kwam antwoord per omgaande post, omdat oom André nooit ergens gras over liet groeien. Hij schreef alleen: 'Die vriend van Maurits moet maar voor zichzelf zorgen. In Amerika zijn er werkloze timmerlieden genoeg, en ik heb geen zin om daar borg voor te staan.'

Het was duidelijke taal.

‘Nu moet je wel alleen,’ zei ik overtuigd.

‘Dat zou je wel willen,’ antwoordde Maurits kortaf.

Zijn woorden maakten me aan het schrikken. Het ging niet door. En dat voor Lex? Of was het een voorwendsel, en wilde hij zelf niet?

‘Het is ook fijn als je hier blijft,’ vergoelijkte ik. Hij mocht niet denken dat ik hem weg wilde hebben uit de schoenmakerij van vader. Daar was het waarachtig niet om geweest. Waarschijnlijk wilde hij vader niet in de steek laten. Ze werkten nu al negen jaar samen in het stinkeltje. Dat vormde een sterke band, sterker dan ik had vermoed. Soms verwonderde ik me erover, of was ik afgunstig? Die gedachte verdrong ik steeds, slikte hem weg.

‘Zou Lex het voor jou ook gedaan hebben?’ vroeg ik voorzichtig.

‘Bemoei je met je eigen zaken.’

Ik zei niets meer. Begreep Maurits dat hij zijn toekomst op het spel had gezet, of was het overdreven bezorgdheid van mij? Misschien was ik wel een baasspeler, die altijd alles voor iedereen zo goed wist te regelen, zoals vader beweerde, en had Maurits zich door mij niet willen laten voorschrijven wat hij wel en niet moest doen.

HET STINKELTJE

Ik liep geluidloos te huilen, en wist me geen raad. Om de hoek lag het stinkeltje, en vandaag zou ik er met vader over spreken.

Het was begonnen met een zeurende hoofdpijn boven mijn rechteroog 's morgens. Al mijn bewegingen werden erdoor verlamd, en pas op het laatste ogenblik had ik mijn besluit genomen.

Met de allerbeste voornemens was ik bij vader gaan werken, nadat ik werd gedemobiliseerd en mijn baas me niet terugnam. Vader had het zelf aangeboden. 'Er is werk genoeg aan de winkel. Kapotte schoenen hebben de mensen altijd, en aan klanten ontbreekt het me niet. Het vak? Je hebt toch geen stront aan je vingers? Wat iedereen kan leren, kun jij ook. Veel kan ik je niet laten verdienen, veertien gulden in de week. Vetpot is het niet. Om dat terug te verdienen moeten er zeker twintig paar zolen en hakken méér worden gerepareerd. Je kan het zelf uitrekenen: zeventig cent verdienste op een paar schoenen, daar komt het wel op neer. Met een pietsie moeite redden we het wel. Of vind je het te weinig?'

Haastig verzekerde ik hem dat veertien piek per week ruimschoots voldoende was. Daar verrichtte Bep wonderen mee. En ze naaide er ook nog bij, voor een buurtje, voor familie. Botje bij botje konden we er heus van komen.

Zo was ik begonnen. Bij mijn eerste handeling had ik in mijn handen gespuugd, zoals vroeger te pas en te onpas, bij een knokkie en bij het touwklimmen op gymnastiek, onwillekeurig en dwangmatig, alsof mijn lot ervan afhing.

Zwaarwichtige uitdrukkingen had ik tegen Bep gebruikt om mijn beslissing te onderstrepen. 'A la guerre comme à la guerre. We moeten ons er doorheen slaan. Dan maar schoen-

lapper. Later zien we wel weer, na de oorlog. Wie dan leeft wie dan zorgt.' En nog veel meer van dat fraais, dat je als het moet met gemak uit je mouw schudt, al is het om jezelf te overtuigen.

De eerste dagen scheen het best mee te vallen. Vader ontzag me. Maurits spaarde me. 'Trek die gummihakken van de schoenen wil je?' Als het was gebeurd moest ik steevast vragen: 'Wat nu?'

Ze schenen er moeite mee te hebben, mij opdrachten te geven, verontschuldigten zich erbij, zeiden dat ik me niet te veel moest inspannen, dat de dag ook zo wel omging. 'Poep je niet, dan rust je toch,' grapte vader, met verwijzing naar een ouderwets gezegde.

Ik wou er zelf de kantjes niet aflopen, en vroeg steeds of er nog wat omhanden was. Uitsluitend afbraakkarweitjes werden me verstrekt, die gummihakken moeten eraf, nu de zolen, zodat ik mezelf spottend de sloper ging noemen.

'Eerst moet je het gereedschap leren gebruiken, de opbouw komt later wel. Die werkschoenen, daar in de hoek. Er moeten nieuwe hoefijzers onder de hakken. De ouwe moet je er onderuit halen.'

Wat zaten die dingen verrekte vast. Hoefnagels hadden ze erin geslagen. Met de nijptang lukte het niet. Je kreeg het ijzer niet stevig te pakken en vader waarschuwde: 'Voorzichtig een beetje. Die tang moet langer mee dan vandaag. Straks maak je hem bot op die manier.'

Hoe moest ik die ijzers dan verwijderen? Met de zware schroevendraaier, die ze voor de machines gebruikten. Ze mochten het niet zien, anders hadden ze er wat op te zeggen. Ik draaide me met mijn rug naar vader en Maurits toe, stak de platte kop van de schroevendraaier tussen hak en hoefijzer, gaf er een tikje met een hamer tegen om hem ertussen te drijven en daarna als breekijzer te gebruiken. Nog een stevige tik... toen schoot het stuk gereedschap uit en kwam bo-

ven in mijn hand terecht. Het bloed gutste uit de wond, ik beet me op de lippen van de pijn. Eerst wilde ik niets laten merken, zoog aan mijn hand, tot alles rood kleurde.

‘Stommerd,’ riep vader geschrokken. ‘Hoeveel keer heb ik je al niet verteld dat je een schroevendraaier niet als beitel mag gebruiken. Kijk nou toch eens aan. Maurits, pak de verbandtrommel even.’

Terwijl ik mijn hand boven mijn hoofd hield om het bloeden tegen te gaan, zocht vader naar verband en pleister, trok met zijn bepekte vingers de twee kanten van de wonde naar elkaar toe en gaf Maurits opdracht er gaas op te doen en leukoplast.

‘Daar kun je vandaag niet mee werken,’ stelde vader vast. ‘Je kan tien pakken tacks halen bij Boersma in de Helmersstraat. En kijk uit met je fiets.’

En weer deden we met zijn drieën ons best om vrolijk te zijn, om er de spot mee te drijven, om te begrijpen dat ik het ook niet kon helpen. ‘Je snijdt je nog in je eigen togus,’ zei vader net als vroeger, en meende het niet kwaad. ‘Vergeet niet dat er al een snee zit.’ Ik lachte met hem mee en kromde mijn rug uit schaamte, uit onvermogen en niet in staat om antwoord te geven. Ik was immers afhankelijk van vader en mocht vooral niet geprikkeld worden. Het was ook voor hem een zware last, elke week opnieuw.

Er kwam een spoorman, die vader vereerde om zijn vakmanschap, om zijn goede humeur, om zijn veelwetendheid. Hij werd overgeplaatst, vertelde hij, en liet zijn adres achter. ‘Je weet nooit waar het goed voor is.’

Het was een goeie klant geweest; zijn vertrek betekende een strop. Naar Arnhem ging hij wonen, waar moeder vandaan kwam. Alweer een klant die verdween. De een moest naar Duitsland, de ander ging verhuizen, en zo bleef je aan de gang. Het was dat het leer op de distributie was, zodat

vader toch geen nieuwe klanten kon gebruiken.

‘Wat nu?’ vroeg ik aan vader.

‘Je kunt wat zolen stanzen. Ik heb ze op de plaat leer al met krijt uitgetekend. Zoek de goeie stanzmessen uit, als je te grote neemt betekent het extra werk om het bij te snijden en het kost me onnodig leerverlies. Let ook op de dikte. Als het stanzmes niet helemaal door het leer heensnijdt, blijf je aan de gang. En te diep mag ook niet.’

Ik draaide aan het wiel dat de hoogte van de stanzhamer regelde die op de messen moest slaan. Een trap op de pedaal van de machine. Het was me gelukt. Triomfantelijk liet ik vader de uitgesneden zolen zien. Nog een keer. En nog eens. Prima zo. Bij die dameszooltjes moest het blok iets hoger worden ingesteld. Zou ik het vader vragen? Er was niets aan. Alleen goed opletten hoeveel eraan gedraaid moest worden. Met een slag kwam de stanzhamer op het zolenmes terecht en bleef vastzitten.

‘Hij wil niet omhoog, vader?’ zei ik voorzichtig.

Vader kwam erbij, trok aan het wiel. Wat hij ook probeerde, er was geen beweging in te krijgen.

‘Kom er eens bij Maurits.’

Ook hem lukte het niet. Ze wrikten en wrikten terwijl het zweet van hun voorhoofd gutste. Ze staken het ijzer van een staleest tussen de spaken van het wiel, rukten eraan, niet te wild omdat de boel kan breken, dan ben je godverdomme nog verder van huis. En weer kwam een klant. ‘U had beloofd dat mijn schoenen om elf uur klaar zouden zijn. Ik moet ze straks absoluut aan,’ mompde de vrouw. ‘U wilt toch niet dat ik op mijn pantoffels...’ Vader onderbrak haar: ‘Ik had ze onderhanden, kijk maar, de zolen zijn er al afgetrokken. De stanz is vastgelopen, dat is de pest. Daar zijn we nou al een half uur zoet mee.’

En geen van drieën gaven we de moed op. Ben je gek, wie geeft er nou de moed op, wat is een jehoede nog waard als hij de moed opgeeft? 'Je kan nu tenminste een spijker recht in een gummihak slaan,' zei vader prijzend. 'Daar is het dan tenminste nog goed voor dat je in de schoenmakerij werkt.'

Ja, dat had ik geleerd, en ik was er trots op, want meestal lukte het nu vanzelf, als je er niet te veel op lette. Je mocht er niet bij nadenken, dat was het geheim van de smid.

'Als je goed uitkijkt mag je op de machine een paar zolen pennen. Neem die werkschoenen, daar kan niet veel mee gebeuren. De schoen goed plat houden op de standaard die hem draagt. Door de machine wordt hij vanzelf voortgeduwd. Eerst wordt er een gaatje in de zool geprikt, niet duwen zeg ik je, nu wordt er een houten pennetje in het gaatje geslagen, en zo gaat het door. Voorzichtig de zool meedraaien, niet wrikken, de machine doet zelf het werk.'

Het gelukte me min of meer, soms werden er vier houten pennetjes tegelijk in een gaatje geramd, zodat je een hele prop kreeg, dan weer sloeg hij een stukje over of brak het penhout.

'Dat zijn de makkes waar iedereen mee te doen krijgt als hij het vak leert,' zei vader geruststellend, 'voor de eerste keer is het niet gek.' Intussen raspte hij ijverig langs een op-hoping van afgebroken houten pennetjes, om de zool een wat beter aanzien te verschaffen. 'We doen er straks wat bliksemzwart over, halen de zool langs de uitpoetsborstel en geen hond die het ziet.'

Eigenlijk viel het wel mee. Als je het goed beschouwde was het helemaal niet moeilijk. Ik had maar één naald gebroken. 'Mag ik die andere zool ook doen, vader?' vroeg ik.

Weer liet ik de schoen met het ritme van de machine meebewegen. Hij trok uit zichzelf langs de rand van de zool, nauwelijks hoefde ik hem vast te houden. Verrek. Bij de ronding van de neus had ik hem eerder moeten laten mee-

draaien. Even een rukje terug. Krak. De machine stond stil.

‘Er is weer een naald gebroken, vader,’ zei ik geschrokken. ‘Nee tóch niet, de naald is gelukkig nog heel. Maar hij wil niet meer vooruit.’

Vader kwam achter de toonbank vandaan, waar hij schoenen had zitten maken, om te zien wat er aan de hand was.

‘Stommeling,’ mompelde hij, ‘je hebt de hamer gebroken. Hoe krijg je het voor elkaar...’

Sindsdien mocht ik aan geen enkele machine meer komen, behalve de schoenen poetsen aan de uitpoetsmachine, en dat was alles. Aan de stanzmachine? Geen denken aan. ‘En als ú het wiel bijdraait, vader?’ ‘En met je vinger tussen een mes komen zeker. Je bent in staat om je eigen vingers af te hakken.’ ‘De stikmachine dan.’ ‘Jij? Jij aan de stikmachine? Het stikwerk is de eerste ponem. Daar neemt geen klant genoegen mee. Wat eenmaal verprutst is in het bovenleer valt niet meer bij te werken.’

Alleen de rotkarweitjes waren nog voor mij. De grond aanvegen. Brood halen in de Gerard Dou. Naar de leverancier voor leer, me niet laten belazeren als hij niet wilde geven waar we recht op hadden, spijkers hebben we ook nodig, de grote gummihakken zijn op. En wanneer ik terugkwam: Zolen aftrekken. Hakken aftrekken. Haal de spijkers eruit. Bezeer je niet, die roestige rommel is gevaarlijk. Zoek bij elkaar wat niet meer te gebruiken is en doe het in een zak. Mooi voor de kachel thuis. Stinken, die brandende afval, je ruikt het twee straten verder, de mensen snappen er niks van.

Zo moest vader nog iets terugverdienen aan het loon dat hij me uitbetaalde, en dat was het ergste, het voortdurende gevoel dat ik het geld niet waard was dat ik elke week kostte.

En nog veel erger werd het toen ze mij niet meer voor vol gingen aanzien. Vader en Maurits wedijverden in grapjes om mijn onhandigheid, ken je de mop van die jechoede die

van voren niet wist dat hij van achteren leefde en uit zijn to-
gus pieste, ken je het geintje van..., er kwam geen eind aan
hun opmerkingen, er kwam geen eind aan de dagen. Elke
minuut aanwezigheid in de schoenmakerij werd een kwel-
ling voor me. Ik begon het stinkeltje te haten. Er uit weg te
vluchten, of terug te trappen, dat ging evenwel niet. Het ge-
zin moest bestaan, en waar vond ik ander werk? Bep had een
baby gekregen, ons gezinnetje mocht niet in de steek wor-
den gelaten. En zo steeg de spanning allerwegen. Verschrik-
kelijk werd elke minuut van samenzijn. Snapten ze dan niet
dat ik nu eenmaal geen schoenmaker was?

Alleen thuis durfde ik erover te praten, al waagde ik het
niet te schelden, want voor Bep was het ook moeilijk, wat
had ze eraan als ik zei dat vader me met zijn woorden grief-
de, dat Maurits was veranderd, dat ze me in de tang namen,
kraakten zoals twee voetballers een speler tussen hun schou-
ders nemen. Het was gemeen zo te denken, hield ik mezelf
voor, en tenslotte was het mijn eigen schuld met mijn ge-
pruts. Maar waarom moesten ze zo hatelijk tegen me zijn?

‘Ze doen het niet om je te pesten,’ zei Bep die me bleef
aanmoedigen, ondanks alles. ‘Het is de arrogantie die alle
vakkui hebben. Ze kunnen het niet aanzien dat een ander
niet weet wat zij allemaal weten. Onhandigheid betekent
voor hen een aanslag op hun vaktrots. Ga niet in op wat ze
zeggen. Laat je toch niet jennen. Je zal het heus wel leren.
Zij hebben het immers ook onder de knie moeten krijgen?
We hebben nu de kleine meid. Denk aan haar als het een
keertje erg moeilijk is. Je vader is toch ook gek op haar. En
Maurits komt tien keer aankeutelen om even naar haar te
kijken. Laat je humeur niet bederven. Als je ’s avonds thuis-
komt is er weer een dag voorbij. Zelf zeg je altijd: elke dag
een glaasje is een hemdsmouw in het jaar.’ Bep lachte ze-
nuwachtig, als wilde ze me moed inspreken met mijn eigen

flauwe geintjes. Dat wist ze zelf maar al te goed, en ze besloot: 'De avond is aan ons, daar kan niemand aan komen.'

Met de moed der wanhoop sukkelde ik verder, zoals een gewond dier zich voortsleept totdat hij ergens een schuilplaats gevonden heeft. Ik zweeg zo veel mogelijk, en dan werd mij de vraag gesteld of meneer weer eens beledigd was. Ik probeerde geen antwoord te geven op een hatelijke opmerking, en tippelde er toch altijd in.

Dat was geen uithouden, daar moest Bep toch ook begrip voor hebben. Altijd probeerde ze me duidelijk te maken waarom vader en Maurits zo handelden, dat ze het niet kwaad meenden, nou, dan moest ze ook eens een keer naar mijn argumenten luisteren. Gek werd ik ervan. Ik verdomde het langer.

'Wat wil je dan?' vroeg ze voor de zoveelste maal, 'knoopen van uniformen afhalen? Thuis theemutsen stikken, en er geen cent mee verdienen?'

Zelf had ik al voortdurend over allerlei mogelijkheden lopen piekeren en ik zag geen mogelijkheid voor ander werk. Bij de vakbond hoefde ik niet aan te kloppen, al was ik tien jaar lid geweest van de kantoorbediendenbond. Ze hadden al eerder vakbondssteun geweigerd, omdat ik bij de demobilisatie werkloos werd. Dan mocht je de militaire dienst niet uit, en omdat ik dat tóch had gedaan waren ze niet bereid, enig risico te lopen. Hun enige argument was geweest: 'Daar kunnen we niet aan beginnen.' Juist daarom was ik in het stinkeltje terecht gekomen.

'Ik ga naar sociale zaken steun aanvragen,' antwoordde ik.

'Dan zit je na een week in de werkverschaffing. En wat ga je daar verdienen? Niet veel meer dan bij je vader, terwijl je 's morgens heel vroeg van huis moet en 's avonds laat terugkeert.'

Zo had ik zelf ook al honderd keer geredeneerd, en toch wilde ik voor geen prijs in de schoenmakerij blijven. 'Geloof me, ik hou het zo niet vol.'

De hele dag had ik lopen keutelen om het vader te vertellen, en nog steeds had het me aan lef ontbroken. Straks, als Maurits er niet bij is, hield ik mezelf steeds voor, op enig ogenblik zal hij wel ergens heen moeten, al is het voor een half uurtje.

Eindelijk waren we met zijn tweeën, vader en ik, en nog steeds wist ik niet hoe ik moest beginnen. Mijn keel was droog, het scheen alsof mijn lippen gebarsten waren, en weer liep ik naar de kraan om eraan te lurken. Toen, ineens: 'Deze week is voor het laatst, vader. Ik ga steun aanvragen.'

'Jij? Waarom?' vroeg hij verbaasd, 'heb je het niet naar je zin bij ons?'

'Jawel,' antwoordde ik, en zocht naar woorden. 'Maar u hebt niks aan me. En voor drie volwassen mensen zit er geen brood in de schoenmakerij.'

'Dat is mijn kopzorg. Kunnen jullie er niet van komen? Daar is wel een mouw aan te passen. Dan komen jullie 's avonds bij ons eten. Waar voor drie mensen voldoende is, hoeven vijf geen honger te lijden. Moeder sjat het een bole. Ze zal het fijn vinden elke dag met de kleine meid erbij.'

'Daar gaat het niet om,' zei ik schuchter.

'Waar dan wel om? Jullie kunnen ook bij ons komen wonen. Je eigen slaapkamer boven staat nog steeds leeg. Op zolder kunnen jullie de meubels zolang opslaan. Zes gulden huur minder per week is ook geen kattenpies.'

Dat ook nog, dacht ik bij mezelf, eerst de hele dag gepest worden, en dan 's avonds bij ze wonen. Toch mocht ik zo niet denken, vader meende het immers goed, hij begreep niet eens hoe bang ik was geworden voor zijn scherpe tong en hoe ongelukkig ik me voelde, dag in, dag uit.

DE STEEN DER WIJZEN

Hoe ik er ook naar tuurde, de wond was helemaal genezen. Hem weer openpeuteren, met een mesje of een schaar, of hem hard langs een muur schuren? Daartoe ontbrak mij eenvoudig de lef, hoe weinig gevaarlijk het ook was. Sommige arbeiders uit de werkverschaffing zagen tegen zulke kleinigheden niet op en verminkten zich soms om thuis te kunnen blijven, in de ongevallenwet of in de ziektewet. Zij schenen geen pijn te voelen en geen angst; ik des te meer. Je behandelde jezelf toch niet als een stuk vee? Het bracht mij ook in een gewetensconflict. Vader had ons geleerd dat de joodse wet geen zelfverminking toestond, dat je niet in die wet als zodanig behoefde te geloven, niet vroom hoefde te zijn om te begrijpen dat hij was gebaseerd op hygiënische en ethische voorschriften die algemeen menselijk waren.

Al die gewetensbezwaren braken als een onweer boven mij los toen de verleiding, het dunne vliesje op de wond open te krabben, bijna te groot werd. Wou je zo graag terug naar de kipkar? Was dat soms beter? Was zo'n onnozel op-nieuw geopend wondje niet duizend keer aantrekkelijker?

Toen smeerde ik een laagje zalf op de wond, veegde er even aan totdat het leek of het roze beschermende velletje vochtig was door pus.

De controledokter keek nauwelijks naar mijn hand, vroeg een watje aan de verpleegster, veegde de zalf weg en zei kort aangeboden: 'Vandaag nog beginnen.'

Ik moest in de Galerij bij het Frederiksplein een briefje halen om op eigen gelegenheid met de trein te kunnen reizen en niet in gezelschap van mijn maats, die al voor dag en dauw waren vertrokken.

In de volle coupé zaten ook twee Duitse soldaten in veldgrijs die druk met elkaar praatten over het vastlopen van het

Duitse offensief voor Moskou. 'Kannste verstehn,' zei de een, 'wenn es London gewesen wäre hätten wir es schon längst genommen. Aber Moskau, scheisse...'

Amersfoort, overstappen, een half uur wachten op het treintje naar Hoogland. In die tijd kon je het bijna lopen. Vijf kilometer langs de spoorbaan, een uur, maar als je voortmaakte, je van de ene biels op de andere voortrepte lukte het misschien in drie kwartier, bovendien hoefde je dan niet van het stationnetje Hoogland naar het werk te lopen. Onderweg kon ik naar kolen zoeken die van de tender waren gevallen en langs de rails lagen verspreid. Zo vaak had ik ze zien liggen, nu was mijn kans schoon. Mijn stukkenzakje was royaal van omvang, omdat er altijd een meevallertje kon zijn buiten bij de boeren, een pond erwten, wat meel, een brood, met passen en meten konden er ook kolen in, Bep had het op de groei gemaakt alsof het een kinderkledingstuk was. Een vliegende vogel vindt overal wat.

Op het grindweggetje naar de spoorlijn stond een waarschuwingsbord. Het had de vorm van een huis: een vierkant met een Napoleonsteek erop. In het hart ervan was een grote S geschilderd. Betekende het verboden toegang? Om me heen kijkend of niemand me waarnam liep ik ernaar toe en las: 'Let op andere rangeerbewegingen.' Als ze me aanhiel den zou ik zeggen er niet uit te hebben begrepen dat je er niet mocht lopen. Toch moest je uitkijken. Je kon nooit weten wie je aanhiel. Iemand van de spoorwegen zou me wel geloven; stel je voor dat het Grüne Polizei was die controleerde, bewijs dan eens dat je naar je werk gaat.

Nog geen halve kilometer had ik afgelegd of er lagen vier flinke brokken antraciet in mijn stukkenzakje, de punten ervan waren door het katoen heen voelbaar en schuurden

langs mijn lichaam. Die steen midden op de spoorlijn? Hij was iets lichter dan de andere; je kon nooit weten. Een zwerfsteen was het, teleurgesteld smeed ik hem aan de kant. Toen, op geen honderd meter afstand, naderde een locomotief. Springen, niet struikelen. Als je nu eens verlamd bent juist omdat het gevaar nadert, net als in een droom? Een grote sprong. Ik tuimelde in het grind aan de kant van de weg, terwijl de trein voorbij denderde en de stoker zijn vuist naar mij uitstak. Kniebuigingen maken, dan gaat de pijn weg. Geen tranen in je ogen, klootzak. Wel beter opletten voortaan. Hoe vaak had niet in de krant gestaan dat mensen op een onbewaakte overweg door de trein waren gegrepen, en altijd had ik me afgevraagd hoe iemand zo dom kon zijn. En nu was het me zelf bijna overkomen...

Voor mij uit liepen de rails langzaam toe in een punt, tot het einde ervan in de mistige lucht verdween. Als je je om-draaide gebeurde hetzelfde. Met ogen van voren en van achteren zou je twee punten zien als van een uitgerekt nogablok.

Voortmaken jongen, anders krijg je straks gedonder. Haastig sprong ik van biels op biels. Vijf kilometer zoeken, je werd er tureluurs van. Het scheen alsof je overal stukken steenkool zag liggen: een schaduw, teerafval, zelfs een drol lag er, gelukkig had ik bijtijds mijn hand teruggetrokken. Op niets anders lette je meer, zoals vroeger toen we als kinderen klevers zochten. Kijk toch uit, voor je staat het licht op groen. Betekende het dat er weer een trein zou komen, dat het spoor veilig was? Verstandiger was het in elk geval nu aan de kant van de spoorbaan te gaan lopen, langs het grindweggetje. Langzaam ging het wel. Als je veel te laat kwam hielden ze het van je loon af, daar waren ze niet mis in, en achttien gulden per week was toch al niet veel. Toen ik eerst moest baggeren was het nog geen vijftien gulden omdat ik het maar niet kon leren. Een kapotte schouder van

de hengel waarmee je de bagger in een vierkant emmertje omhoog trok. En afgunstig op iedereen, op schooljongens die in een zeilbootje voorbij gleden, op een hengelaar aan de kant. Gek zoals een mens verandert. Een geluk dat de controledokter me had overgeplaatst naar lichter werk: een zandafgraving, het oer uit de grond hakken, kruien.

Hoe laat? Een uur onderweg? De opzichter keek wel wat door de vingers, al moest hij oppassen voor de hoofdopzichter.

Wat rook het gebrand. Ik snoof nog eens en zag links en rechts van de weg verschroeide struiken, verkoolde hei, veraste grasstroken. Vonken uit een locomotief hadden een bosbrandje veroorzaakt. Verderop herhaalde zich het beeld. Mijn schaduw, lang gerekt door de ochtendzon, viel over de spoorrails. In de verte kwam er alweer een trein aan, joeg voorbij en maakte een zuchtend geluid als een mens in nood. Zijn wielen vermorzelden mijn schaduwbeeld en even werd ik angstig, vroeg me af of het een slecht voorteken was.

Het leggen van de rails was evengoed een precies werkje geweest. Twee kaarsrechte lijnen naast elkaar, zonder de geringste afwijking. Dat bereikten ze natuurlijk door de gelijke lengte van alle bielzen. Hoe lang zou een railstaaf zijn? Op een foto had ik eens gezien hoe ze roodgloeiend uit de smeltoven werden getrokken. Waar zat de las tussen twee spoorstaven? Je kon hen nauwelijks ontwaren, zo glad waren ze gewalst door de zwaarte van de treinen. Het gedenker dat je in de trein hoorde gaf natuurlijk de afstand tussen twee staven aan. Eens tellen. Vijftig bielzen lagen er tussen twee rails in. Daarginds kwam een spoorwegaarbeider aan fietsen. Gauw links van de baan lopen, de stukkenzak met kolen achter een bosje laten vallen. Als hij zou vragen wat ik hier deed zou ik zeggen dat dit de kortste weg was naar mijn werk, dat ik de trein had gemist, dat het me anders geld ging kosten. De man groette vriendelijk en fietste door. Stel

je voor dat hij van de spoorwegrecherche was geweest. Als je wilde kon je juist voordat een trein eraan kwam een grote steen op de rails rollen of schroeven losdraaien. Ze grepen je onmiddellijk, en anders namen ze wel represailles. Je moest trouwens toch uitkijken dat je niet werd opgepakt voor die rottige kolen. Soms vroeg je je af wat het allemaal moest worden. De oorlog gauw voorbij? Daar geloofde ik niet in. Hitler zou tot het laatst vechten omdat het immers altijd zijn kop kostte, en die lafaard offerde liever miljoenen mensen op dan een minuut eerder te sterven.

Nog vijf minuten, dan was ik op het werk.

Toen liep ik, met gebogen rug, de handen vastgrijpend aan struikgewas, de dijk op waarachter de zandafgraving lag, het werkverschaffingsobject van de Nederlandsche Heide Maatschappij.

‘Wat heb jij gehamsterd?’ riep Aart, de putter zoals onze zelfgekozen voorman werd genoemd, terwijl hij mijn volgepropte stukkenzak bekeek toen ik langs hem naar de opzichter liep om mijn briefje af te geven.

‘Steenkool,’ antwoordde ik, ‘op de spoorrails gevonden.’

‘Laat eens kijken...’

‘Waarom?’

Ik trok de lus van mijn stukkenzakje los, opende de bovenkant ervan en hield Aart een brok steenkool voor.

‘En dat is antraciet, denk je? Steenslag is het, waardeloos.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Ik ben vroeger mijnwerker geweest.’

‘Eerst heb je verteld dat je taxichauffeur was. Dat je na de capitulatie met je blokbandje werd aangehouden en Christiansen moest rijden, de latere Ortskommandant.’

‘Dat is ook zo. Gelukkig niet lang. Dan liever de werkverschaffing. Maar mijnwerker wou ik evenmin blijven, destijds. Er liepen al genoeg met steenlong rond.’

Nog steeds stond ik met het brok in mijn handen, niet we-

tende of ik het moest weggooien of niet.

‘Wat is steenslag dan?’ vroeg ik.

‘De afval uit de mijnen, die wel eens tussen de kolen terecht komt. Dan smijt de stoker het langs de rails.’

Teleurgesteld smiet ik de stenen zover mogelijk weg, tussen een struik, in het zand. Toen ik weer bij de ploeg kwam, grapte de putter: ‘Jij zoekt de steen der wijzen. Dacht je nou werkelijk dat je de warmte langs eenzame, verlaten spoorrails kunt vinden?’

DE STROHALM

Het mannetje, dat als thuiswerker schoenen repareerde, was al eerder in de winkel geweest, voor een paar gummihakken, een stukje leer en wat er nog bijkomt. Het typische was dat hij vader niet kende, ofschoon hij om de hoek in de Quellijnstraat woonde, zodat hij pas klant was sinds ik alleen in het stinkeltje stond.

In het stinkeltje? Na alles wat zich had afgespeeld? Inderdaad. Het was de tijd niet meer om nog langer boos te zijn uit gekwetste eigenliefde. Vader had mij nodig, want Maurits was als werkmeester vertrokken naar het Apeldoornsche Bosch, een harde noodzaak om een stempel op zijn persoonsbewijs te krijgen dat hem — althans voorlopig — beschermde tegen deportatie naar Polen. En ook voor mij was het een redding, nadat ik door de hulp van goede mensen uit een joods werkkamp was gekomen. Nu kon ik er niet meer mee volstaan te klungelen en leerde met blaren op mijn handen, een blauwe nagel, de tong uit mijn mond het schoenmakersvak. Zo goed en zo kwaad als het ging. Dit was de stand van zaken totdat vader werd opgeroepen voor een joods werkkamp in Drente, en ik de hele schoenmakerij op mijn schouders kreeg. En het niet al te slecht deed, vader zond mij zelfs een compliment in een van zijn laatste brieven.

Helemaal verdiend was het niet, want Gerard, een vriend van vrienden en een vakman van het zuiverste water, was mij komen helpen, en bij alles wat hij aan wonderen verrichtte was er voor mij geen grote kunst aan. Helaas werd hij al gauw opgeroepen voor de Arbeitseinsatz, en nu stond ik er werkelijk alleen voor.

‘Is uw knecht er niet meer?’ vroeg het mannetje voor mij onderdanig.

Hij herinnerde me aan een vroegere wiskundeleraar, even

onmogelijk met zijn mopneus op zijn platte gezicht, zijn geplakte grauwe haren, zijn uitpuilende fletse ogen, en ik bromde wat voor me uit zonder antwoord te geven.

Nu richtte de vrouw die hem vergezelde zich tot mij. Een strak achterovergekamde beige haarstreng en een dotje, een verstrakt bleek gezicht van iemand die permanent aan hoofdpijn lijdt, een horrelvoet waardoor haar lichaam bij elke stap heen en weer zwaaide, de kleren van een Heilssol-daat aan waarvan evenwel de emblemen waren verwijderd.

‘U had toch een knecht?’ vroeg zij nu, en haar stem klonk nog kleveriger dan die van haar man.

‘Hij moest naar Duitsland,’ antwoordde ik korzelig.

‘Hebt u daarom geen hulp meer?’

Ik bevestigde dit.

‘Zie je wel,’ zei de vrouw tegen haar man. Weer richtte ze zich tot mij: ‘Kan hij u niet helpen?’

Ik aarzelde alvorens antwoord te geven. De vraag hoe het verder moest was een verschrikkelijk probleem voor me geworden. Waar vond je nog een schoenmaker? En wie wilde bij me werken, met de wetenschap dat het vroeg of laat verkeerd zou lopen sinds het kartonnen bordje ‘Joodsche Zaak’ in de etalage hing? Bovendien was die kerel een prutser. Zoveel had ik al van het vak geleerd om dat te zien aan de schoenen die hij in de winkel liet stikken: binnenwerk bestond voor hem eenvoudig niet.

Een kans was het wel. De klanten waren allang blij als hun schoenen werden gerepareerd. Voor vakwerk moesten ze tot na de oorlog wachten. Dan waren vader en Maurits er weer.

‘Wanneer kan u beginnen?’ vroeg ik, omdat langer aarzelen mijn twijfel slechts zou vergroten.

Het echtpaar Lodenburg was onafscheidelijk als twee par-kietjes, ook toen hij al in de schoenmakerij werkte. Als zij er

niet was, was ze in elk geval in aantocht; de hele dag bracht ze kopjes surrogaatthee en Ersatz-koffie. Het was ondankbaar om er niet dankbaar voor te zijn, en toch rilde ik elke keer als ze binnenkwam. Ze waren evenwel onmisbaar, allebei. Soms moest ik weg, en wie zorgde er dan voor het stinkeltje?

Daar had je de machtiging, waar ik mee naar de Joodsche Raad moest. Vader had erover geschreven. In het kamp had hij gehoord van lotgenoten dat zij hun zaak, formeel, in eigendom hadden overgedragen aan een niet-joodse schoondochter en nu een 'arische' zaak hadden gekregen waarvoor geen dreigingen bestonden. Dat kon dus. Hoe vaak had ik daar vroeger niet over geprakkizeerd, zonder erover te durven praten. De schoenmakerij laten overschrijven op naam van Bep betekende immers haar en mij formeel tot eigenaar maken, maar wie had er minder recht op dan ik? Als iemand vader ooit moest opvolgen was het Maurits, die sinds hij de schoolbanken verliet met hem had samengewerkt. Natuurlijk, we zouden de schoenmakerij na de oorlog aan ze teruggeven. Wie kon daaraan twijfelen? En toch durfde ik er niet over te spreken.

Nadat vader er nu zelf over had geschreven haastte ik me naar de Joodsche Raad, die me een volmacht verstrekte ter doorsturing aan vader, toen al in Westerbork. Als hij tekende, was alles in orde. En ofschoon de volmacht al weken geleden aan hem was toegezonden, ontving ik van hem brieven met de klemmende vraag: 'Waarom stuur je me de machtiging niet toe?'

Op een kwade dag kwam de kaart van vader, uit de trein geworpen, waarop hij schreef dat hij op transport was gesteld. Korte tijd later ontving ik mijn eigen brief aan hem ongeopend terug, volmacht erin, ongetekend, waardeloos, te laat.

Wat moest ik nu beginnen? Het was een koud kunstje

vaders handtekening na te bootsen en de machtiging alsnog rechtsgeldig te maken. Als Maurits, intussen ondergedoken, het vernam kon hij er slechts mee instemmen, hij wist immers dat ik het uitsluitend deed om de zaak voor vader of hem te redden? Niemand kon me verraden. Wat moest er evenwel nog meer gebeuren om de overdracht aan Bep te bekrachtigen? Misschien diende de akte officieel geregistreerd te worden, wellicht moest de inschrijving bij de Kamer van Koophandel worden gewijzigd.

Bij de Joodsche Raad hoefde ik er niet mee aan te komen. Die waren zo bang als wezels, en in dit geval kon je ze geen ongelijk geven. Er zat niet anders op dan een advocaat te raadplegen van wie ik wist dat hij goed was.

Tegenover de vriendelijke, keurig geklede veertiger aan wie je de oorlog niet afzag zocht ik naar woorden, terwijl hij mij onderzoekend aankeek. Moest ik het hem wel vertellen of niet? Ook hij zou nooit te weten komen dat ik vaders handtekening had nagebootst, tenzij er formaliteiten nodig waren waaruit zou blijken dat vader er al niet meer was toen de ondertekening door mij geschiedde. Het was beter er wel over te spreken. Er was immers geen sprake van eigenbelang, van bevoordeling van mezelf, en aarzelend lichtte ik hem in.

‘Zo gauw mogelijk verscheuren,’ zei hij kortaf. ‘Anders hebt u valsheid in geschrifte gepleegd.’

‘Niet tegen de wil van mijn vader.’

‘Wel tegen die van de wet.’

‘Dan blijft het een Joodsche zaak, die ze vandaag of morgen liquideren.’

‘Beter de schoenmakerij dan u.’

Er was geen praten tegen, en ofschoon hij me niet wilde dwingen, stelde hij er prijs op dat ik de volmacht in zijn bijzijn verscheurde.

In elk geval bleven de inkomsten uit het stinkeltje voldoende om ook moeder te onderhouden en Maurits, die overhaast was ondergedoken nadat het Apeldoornsche Bosch door de nazi's was leeggehaald.

Toen verdween moeder naar Polen.

Later werd Maurits gearresteerd.

Wij huilden, en om één ding waren we slechts blij: dat Maurits het laatst werd gedeporteerd, zodat vader en moeder er niets van wisten in hun toch al rampzalige omstandigheden. Maurits strafgeval. Ze zouden zich geen raad hebben geweten.

Als een robot liep ik dagelijks naar de schoenmakerij, die een nachtmerrie voor me werd, niet omdat het schoenmaken me nog de keel uitkwam, daar was allang geen sprake meer van, en de inkomsten ervan waren een redding voor het gezin, we hadden immers niemand anders die ons kon helpen, maar die spookgestalte Lodenburg, hoe raakte ik hem kwijt. Hij praatte me naar de mond terwijl ik proefde dat hij bijbedoelingen had. Zijn vrouw, dat mens, dat altijd kwam loeren, ik kon haar niet meer zien. Eens moest haar been verkeerd zijn gezet, want de punten van het bot zag je door de kous heen. Wat kon zij daar aan doen, en toch rilde ik als zij de winkel binnenstapte. Een enkele keer was hun zoon erbij, een blaaskaak met een baby-face en net zulk geplakt haar als zijn vader, vriendelijk, onderdanig, soms in uniform van de posterijen.

Weer stapten moeder en zoon over de drempel van het stinkeltje, en hij liep voorop. Wat had hij nu voor pakkie aan? Het uniform van de Schalkhaarder politie. Fout waren ze dus, de rotzakken, al die tijd hadden ze me bedrogen met hun smoesjes over rotmoffen, hun medelijden met joden, hun stroopsmeerderij. Wat viel er nu nog te redden? De indringer ontslaan was gevaarlijk, hij wist immers dat ik be-

paalde bezittingen uit de schoenmakerij veilig had gesteld, een plaat leer, en zelfs de penmachine had verkocht.

De handelsreiziger kwam al jaren in de winkel, en meestal had hij een of ander bezolletje. Hij praatte vaak met mij over vader en Maurits, die hij graag mocht, beste mensen zijn het, herhaalde hij elke keer, het is een schande wat ze met de joden uithalen. Er was geen twijfel aan dat hij me wilde helpen. Wat moest ik evenwel met een zo geweldige partij veters beginnen? Het was niet duur, dat was waar. Spotgoedkoop zelfs. 'Daar kan je nooit een strop aan hebben,' verzekerde hij. 'Nee, een deel van de partij verkoop ik niet, alles of niets. Daar heb ik mijn reden voor. Heus waar, er is niets mee aan de hand, daar is het niet om, ik zal je geen onnodig risico laten lopen. Dat zou een rotstreek zijn. Nee, de hele bliksemse boel of noppes, een van tweeën.'

Nog steeds aarzelde ik. Al het handelsgeld ging erin, het geld van vader. Stel je voor dat het een strop werd, wat dan? Nee zeggen? Tegen zo'n buitenkansje?

Toen eenmaal de koop was gesloten, maakte een nooit eerder gekende spanning zich van me meester, alsof ik een meisje om haar hand moest vragen, zo erg was het, ik trilde ervan.

Als het even wilde kwam er een hoop geld binnen, dat ik allemaal voor vader zou bewaren. Goed beschouwd was ik een veel betere zakenman dan hij ooit was geweest. Dat had ik al zo dikwijls tegen Bep gezegd: 'Mijn vader? Alles had hij kunnen worden, een minister desnoods, of een burge-meester, een dokter of een rechter, maar zakenman, daar deugt hij niet voor.'

Toen de pakken veters werden bezorgd en een groot deel van de ruimte in beslag namen, brak het angstzweet mij uit. Aan wie moest ik dat allemaal verkopen? Ermee op stap gaan was een dwaasheid. Joodse schoenmakers waren er niet

meer in geïnteresseerd, en bij de niet-joodse mocht ik er niet eens mee komen. De veters stuk voor stuk aan klanten verkopen, dat duurde tienduizend jaar. Er moest leer worden gekocht, en nu zat het geld in die rotveters. Als ik niet uitkeek ging de zaak nog failliet.

Het was een wonder dat ik ze gauw kwijtraakte, de hele massematte in één keer. Zonder een cent winst, zonder een halve cent verlies. Aan een marktkoopman uit de Albert Cuypstraat, een ouwe klant van vader.

Opgelucht haalde ik weer adem, een ogenblikje tenminste, want straks kwam die Schalkhaarder weer in de winkel, terwijl ik me doodschaamde tegenover de klanten, de zoon van Lodenburg, die bij mij in de schoenmakerij werkte.

De dreiging hing mij al zo lang boven het hoofd dat ik me begon af te vragen of er wellicht een vergissing in het spel was, of de bezetters over het hoofd hadden gezien dat vaders winkel een Joodsche zaak was, of er soms een administratieve fout was begaan waardoor het stinkeltje zou worden gespaard.

‘Waar kan ik u mee van dienst zijn?’ vroeg ik aan de glimlachende magere man, die zwijgend had staan luisteren naar een klant, totdat deze was vertrokken. Hij gaf me een hand, iets wat je van klanten niet verwacht, opende zijn aktentas en haalde er een papier uit te voorschijn.

‘Dit is de zaak van Barend Santen, niet waar?’

‘Jazeker.’

‘Geboren 4 juli 1887. Zo oud bent u nog niet, neem ik aan...’

‘Het is mijn vader. Die is er niet meer.’

‘Maar de schoenmakerij behoort toch van hem, als ik het hier goed lees.’

Ik knikte.

De man scheen na te denken over wat hij zou zeggen.

‘Dan spijt het me voor u, maar ik ben de Verwalter en heb opdracht de schoenmakerij te liquideren. Ik begrijp dat het moeilijk voor u is, ik heb zelf een schoenmakerij aan de Amstellaan, zulke dingen vallen niet mee, maar wat moet moet nou eenmaal.’

Het lag me op de lippen te zeggen dat niemand hém daartoe had verplicht, doch het was verstandiger om daarover te zwijgen.

‘Ich weiche nur der Gewalt,’ zei ik laconiek, ‘en zover is het kennelijk gekomen.’

De man had dit antwoord niet verwacht, sloot zijn ogen, zei toen zonder overgang: ‘U moet niet denken dat ik de duivel in eigen persoon ben. Misschien valt er wel wat te matsen.’

Te matsen, wat viel er nu nog te matsen, en waarom gebruikte die kerel een dergelijke uitdrukking? Daar had hij, als knecht van de nazi's, het recht zelfs niet toe. Het zonder meer afwijzen zou evenwel een stommitieit zijn, je wist nooit waar het goed voor was.

‘Hoezo?’ vroeg ik.

‘U zou bijvoorbeeld de zaak kunnen overdoen aan Lodenburg, die bij u in dienst is.’ Bij de laatste woorden knikte hij naar mijn noodhulp, die doodstil had meegluisterd.

‘En als ik daar niet bereid toe ben? Het is tenslotte de zaak van mijn vader. Met welk recht kan ik zijn eigendom verkopen?’

‘Dan wordt de boel zonder meer geliquideerd en bent u nog verder van huis. Heeft uw vader daar misschien iets aan? Nu kunt u wellicht een regeling treffen waarvan u beiden voordeel hebt. Lodenburg wordt eigenaar, en daar zal hij wel wat voor over hebben. Niet waar?’

Onmiddellijk sprong deze van zijn stoel op en kwam naar de toonbank toe.

‘Ja meneer, natuurlijk meneer,’ beaamde hij.

Als de zaak op deze wijze verkocht werd leverde het een schijntje op, niet meer dan de officiële waarde van de aanwezige inboedel. Op vergoeding van de goodwill viel niet te rekenen. In gedachten voerde ik gesprekken met vader, en altijd weer was zijn antwoord: 'Doe het, anders krijg je een drol. Later zien we wel weer.'

In elk geval moest ik zwart op wit hebben dat vader, na de oorlog, de schoenmakerij van Lodenburg kon terugkopen voor de prijs die hij er nu voor betaalde. En ik zei hem dat.

Het was vreemd, het deurwaarderskantoor binnen te stappen waar ik lang geleden had gewerkt, en het was de vraag of zij het aandurften, een onderhandse akte op te maken die tegen een nazi-maatregel inging en die strafbaar was.

De deurwaarder luisterde aandachtig naar mijn uitleg, liep naar het achterkantoor om gezegeld papier te vragen en gaf het mij. 'Ik dicteer en jij schrijft het zelf op,' zei hij. 'Registratie is niet nodig. Er is duidelijk sprake van een dwang-situatie, van overmacht. Na de oorlog wil ik graag onder ede verklaren dat de akte, ofschoon door jou geschreven, door mij is opgesteld. Je houdt wel je mondje dicht, hoop ik.'

In de mooiste juridische termen vormde zich onder mijn handen een akte, waarin uitdrukkelijk werd verklaard dat de verkoop aan Lodenburg via de Verwalter na de oorlog zijn rechtsgeldigheid zou verliezen en dat Lodenburg dan op eerste aanmaning de schoenmakerij zou moeten opleveren aan Barend Santen of zijn rechtverkrijgenden nadat hem de koopsom was terugbetaald. Toen de deurwaarder zover gekomen was met dicteren, zei hij: 'En nu moeten we nog een dwangsom vaststellen voor het geval hij zijn verplichtingen niet nakomt. Hoeveel zullen we hem laten betalen voor elke dag dat hij in gebreke blijft? Zeg het maar. Vijf-

honderd gulden?’

Ik aarzelde met antwoorden. Voor Lodenburg betekende de akte niet veel meer dan een vodge papier, een hulpmiddel om de schoenmakerij in handen te krijgen. Ongetwijfeld ging hij ervan uit dat de nazi's de oorlog zouden winnen en naar zijn mening kon hij zonder enig risico zijn handtekening onder de akte plaatsen. Zolang er van een werkelijke dreiging voor hem geen sprake was, leek het onwaarschijnlijk dat hij iets tegen me zou ondernemen, want het zou zich onherroepelijk ook tegen hemzelf richten, zoveel snapte hij er wel van. Onder de gegeven omstandigheden evenwel een dwangsom bedingen betekende een enorm risico, als de valse hond die hij was gevaar rook zou hij onmiddellijk gaan bijten.

‘Geen dwangsom,’ antwoordde ik de deurwaarder, ‘als we na de oorlog een proces moeten beginnen verliest hij het toch, dan zal het wat langer duren voordat de schoenmakerij weer eigendom wordt.’

Het stinkeltje was nog geen twee weken formeel in het bezit van Lodenburg toen hij de huur opzegde, de zaak ontruimde en met onbekende bestemming verdween. Dat dacht hij althans, want al spoedig kwam een vroegere klant van vader bij ons thuis om te vertellen dat hij in het nieuwe Zuid een nieuwe schoenmakerij had ontdekt, dat hij in de etalage had staan kijken en toen de Schalkhaarse zoon van Lodenburg de winkel had zien binnengaan. Nieuwsgierig geworden was ook hij naar binnen gestapt, om te ontdekken dat Lodenburg zelf achter de toonbank stond.

We twijfelden er niet aan of het was allemaal zo bekokstooft met de Verwalter, die een straat verderop woonde.

Zijn zaak werd als geheel nieuwe schoenmakerij ingeschreven, bij de Kamer van Koophandel en bij al die andere instanties die toestemming moesten verlenen, waarmee hij

de sporen van de schoenmakerij van Barend Santen poogde uit te wissen.

Zo gemakkelijk kwam hij echter niet van me af. De oorlog was nog geen week voorbij, of een goede vriend van me meldde zich met de akte in 'zijn' winkel. Hij liet een penning zien, of wat het dan ook was, vertelde dat hij van de recherche kwam en joeg Lodenburg dusdanig de stuipen op het lijf dat hij wekenlang daarna de deur gesloten hield. En daar liet ik het niet bij, al gaf ik spoedig alle verdere moeite op. Wat had het nog voor zin opnieuw een gevecht te leveren? Vader, moeder en Maurits kwamen nooit meer uit Polen terug, en wat deed het stinkeltje er dan nog toe?

Wat ervan voortleeft is de herinnering, een foto, een schaarse oude klant die 'dag schoes' tegen me zegt als hij me toevallig op de Albert Cuypmarkt tegenkomt.

En voor de rest?

Een schoenmakersleest, een ijzeren driepoot, dat is alles.

GEZICHTSVELDONDERZOEK

De vrede was nog geen maand oud, of ik had dringend een nieuwe bril nodig en ging naar mijn huisarts om een verwijsformulier voor de oogarts te vragen.

‘Je ogen controleren? Dat kan ik net zo goed,’ antwoordde hij, ‘ga daar maar staan.’

Aan de muur van zijn behandelkamer hing het kartonnen bord met letters in verschillende grootte, en hij vroeg: ‘Wat staat hier?’

‘Een N, dokter.’

‘En daar, een regel lager?’

‘Een L.’

‘Deze letter dan?’

Zijn hand zakte steeds en, al gissend, wist ik nog het antwoord.

‘Je hoeft helemaal geen bril,’ zei hij beslist.

‘Volgens de oogarts ben ik astigmatisch. Hij vertelde me dat ik altijd een bril zal moeten dragen.’

De dokter zweeg. Hij nam van een pakje een doktersbriefje, schreef er iets op, schoof het in een envelop, likte eraan, plakte hem dicht en pende de naam van de oogarts neer.

Zwijgzaam, geheel geconcentreerd verrichtte de oogarts, een forse man die zijn witte jas met ongemak droeg, het onderzoek. Hij scheen met een spiegel in elk van mijn ogen terwijl ik rechthout moest blijven kijken en dicteerde aan zijn assistente: ‘Geen pigmentvlekken.’ Verder verstond ik iets van ‘papillen’ of ‘pupillen’, ‘heldere cornea’ en luisterde niet meer.

‘Gaaf u daar staan.’

Hij hield een soort verzamelbril voor mijn ogen waarin hij

steeds andere glazen schoof om mijn gezichtsscherpte vast te stellen.

‘Mag ik nog enkele gegevens van u?’

Hij ging achter zijn bureau zitten en vroeg, klaar om op te schrijven: ‘Waren er besmettelijke ziekten in uw familie?’

‘Een zusje is gestorven aan tbc. Al lang geleden, dokter.’

‘Leeft de familie verder nog?’

‘Nee,’ antwoordde ik kortaf.

‘Waaraan zijn ze overleden?’

‘Aan de oorlog, dokter,’ zei ik zacht.

‘Neem me niet kwalijk, u ziet er niet joods uit. Ik moest het ergens voor weten. In elk geval lijkt me een gezichtsveldonderzoek gewenst. Wilt u naar de andere kamer gaan?’

‘Op het doek dat u door het glaasje ziet projecteer ik een rode stip, die ik in alle richtingen laat bewegen,’ zei de assistente. ‘Zeg maar: links boven, rechts onder, enzovoorts, en als u de stip minder duidelijk ziet moet u me dit ook vertellen. Of als u meent dat hij er niet meer is, of van kleur verandert.’

Het scheen alsof een dansende ster aan een donkere hemel verscheen, als in een observatorium, die ik krampachtig volgde om nauwkeurig te vertellen wat ik waarnam. Nu werd de ster lichter, het rood kreeg een geelachtige kleur. Waarom moest de dokter het vragen, van mijn familie? Een waas vormde zich voor mijn ogen, en mijn blik richtte zich naar binnen.

Daar zag ik vader, grijs, zorgelijk, toen hij zich op het Muiderpoortstation nog even omwendde en mij gedag wuifde voordat hij in de trein stapte, die laatste keer.

‘U moet antwoord geven,’ herhaalde de assistente, ‘ziet u die vlek nog?’, en op hetzelfde ogenblik zag ik de staarvlekken in de ogen van moeder.

‘Hoort u niet wat ik vraag?’

In het donker keek Saartje mij aan, zoals bij mijn laatste bezoek in het sanatorium, enige maanden voordat zij stierf.

‘U praat zo hees.’

Nu zag ik Maurits, met een bril op als op die laatste foto uit het Apeldoornsche Bosch. Zijn crematiepolis, die niet kon worden gebruikt omdat hij voor eeuwig in Polen was verdwenen, had men op mijn naam overgeschreven, vrij van premie, die vader voor Maurits had voldaan.

En zo zal na mijn dood mijn lichaam verbranden door de warmte, die ik eens bij vader heb gezocht.

VERKLARING JOODSE UITDRUKKINGEN

Esst man von die boles, moss man aach essen van die linsen.
Eet men van de boles, dan moet men ook eten van de linzen.
Bet.: Als men deel heeft aan iemands vreugde, moet men ook
deel nemen in zijn leed. Linzen, symbool van rouw.

(H. Beem: *Jerôsche*)

Het schoolreisje

Versjteren — bederven.

Ijsvrij

Gojem — niet-joden

Stapelmesjogge — stapelgek

Kosjer — onder rabbinaal toezicht

Jidden — joden

Paget — bang

De brief

Gesjochten — arm

Misjpoge — familie

Goochemer — slimmer, meer pienter

Mediene — de provincie

Kovet — eer

Sjmadden — dopen

Jeletjes — kinderen

Fresjen — eten

Pietsie — beetje

Jehoede — jood

Sjoel — synagoge

Grand hillech — grote sof

Sjwitsen — zweten

Ponem — gezicht
Kinnesinne — afgunst

Roken

Geintje — grapje
Gojs geintje — flauw grapje
Orel — onbesnedene, vreemdeling
Mezomme — geld

Museumbezoek

Nasj — snoep
Kesouse mangelen — Curaçaose amandelen, pinda's
Baruch — geloofd, geëerd
Broges — Kort dankgebed
Soes — paard
Narrisjkat — onzin, gekkigheid
Tofelemoon — katholiek
Sjmeigelen — vleien
Gesjmadde rache — fijnproever

Concertgebouw

Cherote — berouw, spijt
Risjes — antisemitische uitlatingen
Drosche — predikatie, kletspraatje
Togus — achterwerk

Sigarebandjes

Koegel — gebak van meel, vet, suiker en vruchten
Charpeneschant — dubbele schande
Fresjers — snoepers
Mesjoggene hond — gekke hond, ook gebruikt voor: dwaas

Gat in mijn knie

Afsjoken — afwijzen

Jom Kippoer — Grote Verzoendag
Gochme — verstand
Rebbe — rabbijn
Geen sjoerge geven — net doen alsof je het niet merkt

Vakantie

Posjet: kleine munt (cent) — geen posjet — geen cent
Mesjoggaas — gekkigheid
Sappelen — zwoegen
Ibbel — misselijk
Bezolletje — koopje

Bij opa en opoe

Sougers — kooplui
Sjloume — Salomon
Sjlemiel — ongeluksvogel, armoedzaaier
Seideravond — avond waarop de seider wordt gegeven
Seider — Herdenking van de uittocht uit Egypte vóór de
Pesach (Pasen)
Manisjtano halajlo hazee mikol haleilous — waarom is deze
avonds anders dan alle andere avonden
Sjabbes — zaterdag
Weibersjoeltje — vrouwenkerkje
Weisj viel — weet ik veel
Treifene emmer — (treifene — onrein) — kiepelton
Omijn — amen, het zij zo

De kortste weg

Treife — onrein, niet-kosjer
Rachmones — medelijden

Het loterijtje

O bewounes — helaas

Schtinkel — spottend voor klein, armoedig winkeltje (stinkeltje)

Sjlemiliteit — pech

Mazzel — geluk

Sjwindelen — knoeien

Gesjmoesd — gekletst

Sores — zorg

Sjikkerlap — dronkaard

Rechtsjaffen — rechtschapen

Besjolmen — betalen

Kootsen — rijk man

Kiddisjwijn — wijn ter heiliging van de sabbath

Botsing

Bekattering — uitbrander

Versjwartste nar — halve gek, pias

Bijgoochem — betweter

Emigratie

Gawwer — vriend

Lawaaie — begrafenis

Chassene — bruiloft

Sjikker — dronken

Sjat wat — hindert wat

Kouch — kracht

Het stinkeltje

Makkes — gebreken

Moeder sjat het een bole — moeder kan het niet schelen